

Jens B. Grøgaard

Ordinær skolegang for yrkeshemmede

Effektevaluering basert på
sammenligning med
hospiteringstiltaket

Jens B. Grøgaard

Ordinær skolegang for yrkeshemmede
Effektevaluering basert på
sammenligning med hospiteringstiltaket

© Forskningsstiftelsen Fafo 1998
ISBN 82-7422-223-7

Omslag: Jon S. Lahlum
Trykk: Falch Hurtigtrykk

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
1 Innledning	19
2 Hovedbeskjeftigelsen etter avsluttet tiltak	25
2.1 Hvor sentralt står utprøvingsaspektet ved tiltaket?	25
2.2 Hovedbeskjeftigelsen umiddelbart etter avsluttet tiltak	26
2.3 Hovedbeskjeftigelsen på intervjudtidspunktet	28
3 Kan vi stole på utvalget?	33
3.1 Registerdata koplet til intervjudata i et anonymisert datasett	33
3.2 Skjevheten slår i liten grad ut på sjansen for å bli utskrevet til ordinært arbeid	36
4 Hvem deltar i ordinær skolegang for yrkeshemmede?	39
4.1 Kjønn, alder og sivilstand	39
4.2 Diagnose og diagnosegrupper	41
Det er en svak sammenhengen mellom diagnosegruppe og subjektiv helse	43
4.3 Sektortilknytning og yrkesønsker	43
4.4 Utdanning	47
4.5 Ledighets-, tiltaks- og utføringserfaring	51
4.6 Oppsummering	54
5 Gjennomføringen av ordinær skolegang	55
5.1 Hva slags skolegang?	56
5.2 Hvorfor valgte deltagerne skolegang?	62
5.3 Progresjonen på utdanning og tiltakets varighet	68
5.4 Behov for tilrettelegging	70
5.5 Er det lettere å bli sosialt integrert i skolen enn på en arbeidsplass? ..	72
5.6 Var tiltaksperioden nyttig?	74

6 Effektevaluering – forhold som påvirker reintegrasjonen på arbeidsmarkedet etter avsluttet tiltak	77
6.1 Litt om seleksjon	79
6.2 Hva har man funnet i tidligere undersøkelser?	80
6.3 Kriterier for suksess	83
6.4 Integrasjonen på arbeidsmarkedet blant deltagere på skolegang	84
6.5 En sammenstilling av de to tiltakene	92
 Appendiks 1 Oddsratemodeller som predikerer tilbøyeligheten til å svare på spørreskjema	 101
 Appendiks 2 Logit-modeller og lineære regresjonsmodeller for Kapittel 6	 105
 Appendix 3 Spørreskjema	 114
 Litteratur	 124

Forord

På forsommeren 1996 deltok om lag 43 000 personer på ulike tiltak knyttet til yrkesrettet attføring – et omfang som utgjorde omkring to prosent av arbeidsstyrken i Norge. Drøyt 13 000 av disse personene (31 prosent) var registrert på tiltaket «ordinær skolegang for yrkeshemmede». På oppdrag fra Kommunal og arbeidsdepartementet – senere Arbeids- og administrasjonsdepartementet – ble Forskningsstiftelsen Fafo bedt om å evaluere virkningen av skolegangtiltaket ved hjelp av en spørreundersøkelse blant et landsrepresentativt utvalg yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak i perioden juni – desember 1996. Disse deltagerne ble intervjuet om sin bakgrunn, sine erfaringer med tiltaket, og om sin beskjeftigelse i perioden etter avsluttet tiltak. Intervjuene ble gjennomført i november – desember 1997 – altså 11–18 måneder etter at deltagerne ble utskrevet fra attføring.

Fafo gjennomførte en tilsvarende effektevaluering av tiltaket «hospitering i ordinær bedrift for yrkeshemmede» i 1996 (Eldring og Grøgaard 1996b). Oppdragsgiver ønsket at datasettet som ble etablert i forbindelse med undersøkelsen av hospiteringstiltaket, skulle brukes som sammenligningsgrunnlag for undersøkelsen av skolegangtiltaket. Formålet med begge disse evalueringene har vært å kartlegge hvem som var brukere av tiltakene og hvor godt tiltakene fungerte for deltagerne – underveis, mens de var på tiltak og i perioden etter at de ble utskrevet fra attføring.

Ordinær skolegang og hospitering i ordinær bedrift omfatter en betydelig del av den yrkesrettede attføringsvirksomheten i Norge. I april 1996 var 52 prosent av kvinnene og 38 prosent av mennene på yrkesrettet attføring beskjeftiget på ett av disse to tiltakene.

I undersøkelsen av ordinær skolegang ønsket oppdragsgiver i tillegg, en diskusjon av forhold som påvirket deltagerens utdanningsvalg. Norske myndigheter har tradisjonelt vært (og er) opptatt av at utdanningssystemet skal være mest mulig «etterspørselsstyrt». I praksis betyr det at personer som søker utdanning etter grunnskolen skal ha gode muligheter til å komme inn på sine førsteønsker. Det er sikkert mange grunner til at brukernes interesser fokuseres – etterspørselsstyring er både knyttet til forestillingen om at utdanning har verdi i seg selv, samt til erkjennelsen av at motivasjon er en viktig forutsetning for at elever og studenter skal være i stand til å følge normert progresjon i sin skolegang. Dette gjelder også attføringsutdanning. Departementet ønsket en diskusjon av forholdet mellom på den ene siden

brukernes preferanser og ønskemål, og på den andre siden vurderinger av realisme, hensiktsmessighet og lignende som måtte forekomme blant saksbehandlere og fagpersonell i støtteapparatet rundt tiltaket.

Det ble opprettet en referansegruppe som ved prosjektets avslutning bestod av følgende personer (i alfabetisk rekkefølge):

- Elisabeth Arnesen (Arbeidsdirektoratet)
- Sonja MacInnes (Grünerløkka arbeidskontor)
- Anne Kathrin Moursund (Arbeids- og administrasjonsdepartementet)

Flere personer har deltatt i referansegruppen i løpet av prosjektperioden. Tove Francke, Edvard Torup og Mona Ljunggren (alle Kommunal og arbeidsdepartementet), og Ingar Heum (Arbeidsdirektoratet) har alle vært viktige støttespillere underveis i prosjektarbeidet. Jan Odgaard – Jensen (Arbeidsdirektoratet) stod for trekning av utvalg og tilrettelegging av navn- og adresselister, samt etablering av et anonymisert datasett på individnivå fra Arbeidsdirektoratets register. Opinion AS har stått for utsendelse, mottak og scanning av spørreskjemaer. Tusen takk for innsatsen alle sammen! Statens Datatilsyn har godkjent prosedyren for innsamling av data og etablering av (anonymisert) personregister.

Det har vært et meget godt og fruktbart samarbeid med prosjektets referansegruppe. Takk til Elisabeth, Sonja og Anne Kathrin for hjelp og støtte underveis og for kommentarer til tidligere utgaver av denne sluttrapporten.

Ansvarlige forskere ved Fafo er Inger Marie Hagen og Jens B. Grøgaard (prosjektleder). Inger Marie Hagen har laget spørreskjema og stått for den daglige administrasjonen i prosjektets innledende fase. Jens B. Grøgaard har hatt hovedansvaret for prosjektdesign og gjennomføring av prosjektet. Spesiell takk til kollega Line Eldring som diskusjonspartner underveis i prosjektet og for konstruktive og utfordrende kommentarer til tidligere utkast til sluttrapport. Takk til Jon S. Lahlum for ferdigstillelse av rapport.

På tross av all denne støtten og hjelpen kan det ha oppstått feil: Eventuelle feil, mangler og dumheter som måtte forekomme i denne rapporten står selvsagt for forfatterens egen regning.

Oslo, juni 1996
Jens B. Grøgaard

Sammendrag

1 Problemstillinger

På oppdrag fra Kommunal og arbeidsdepartementet – senere Arbeids- og administrasjonsdepartementet – har forskningsstiftelsen Fafo gjennomført en undersøkelse blant yrkeshemmede som ble utskrevet fra yrkesrettet attføring med ordinær skolegang som siste tiltak i perioden juni – desember 1996. Oppdragsgiver ønsket svar på tre spørsmål:

- Hvem benytter tiltaket?
- Hvor godt har tiltaket fungert for deltagerne?
- Hva påvirker deltagerens utdanningsvalg?

Fafo gjennomførte en tilsvarende undersøkelse blant yrkeshemmede som ble utskrevet fra yrkesrettet attføring i 1993–94 etter å ha hospitert i ordinær bedrift. Hospiteringsdeltagere benyttes som sammenligningsgruppe for undersøkelsen av deltagere på attføringsutdanning (skolegang).

Kobling av to informasjonskilder i et anonymisert datasett

De viktigste informasjonskildene i undersøkelsen av deltagerne på ordinær skolegang er registerdata på individnivå som er hentet fra Arbeidsdirektoratets register, og deltagerens svar på et spørreskjema som ble sendt til et landsrepresentativt utvalg høsten 1997 – altså ett til halvannet år etter at deltagerne ble utskrevet fra attføring. Disse informasjonskildene er anonymisert og koblet på individnivå. Dermed kan vi identifisere kilder til systematiske skjevheter i utvalget som begrenser mulighetene til å generalisere funn og analyser til den populasjonen utvalget er trukket fra.

Meget beskjeden respons

Den mest kritiske faktoren for representativiteten i en utvalgsundersøkelse av vår type er responsen på intervjudelen (spørreskjemaet). Av de 1300 enkelt og tilfeldig utvalgte deltagerne som fikk tilsendt spørreskjema, var det bare 581 – omkring 45 prosent – som besvarte skjemaet. Vi finner systematiske forskjeller mellom de 581 som har svart (nettoutvalget) og de 1300 som vi håpet ville svare (bruttoutvalget):

Menn har for eksempel ti prosentpoeng lavere responsrate enn kvinner, ungdom har betydelig lavere responsrate enn unge voksne og voksne deltagere, responsen øker med økende utdanningsnivå før tiltak, og responsen reduseres med for eksempel varigheten på siste ledighetsperiode før tiltak. Dette betyr i praksis at det er mer «ressurser» i nettoutvalget enn i bruttoutvalget. Utvalget gir antagelig et noe mer positivt inntrykk av blant annet beskjeftigelsen i perioden etter endt tiltak enn det som er tilfellet i populasjonen av yrkeshemmede som tok utdanning mens de var på attføring på samme tidspunkt.

Berget av gongongen?

Selv om vi identifiserer noen kilder til utvalgsskjevhet som er knyttet til blant annet individuelle ressurser, erfaringer og meritter, ser det ikke ut til at denne skjevheten får dramatiske følger for andelen som utskrives til ordinært arbeid i forbindelse med avslutningen av tiltaket.

Andelen som utskrives til arbeid er omkring 30 prosent både blant de som har svart (netto utvalg) og blant de som fikk tilsendt spørreskjema (brutto utvalg). Samtidig må vi innrømme at mens 27 prosent av skolegangdeltagerne enten søkte uføretrygd, eller fortsatte på attføring etter tiltaket, så gjelder dette «bare» 20 prosent av de som svarte på spørreskjemaet. Det er faktisk deltagere som ble utskrevet til arbeidsledighet («formidlingsklare») som har vært flinkest til å svare på spørreskjemaet. Selv om vi ikke observerer noen forskjell i andelen som er sysselsatt rett etter tiltaket, regner vi med at det vil være noe høyere andeler i ordinært arbeid på intervjudidspunktet blant de 581 som svarte på spørreskjemaet enn i populasjonen av yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring samtidig med disse 581 personene.

Til sammenligning var responsraten blant hospiteringsdeltagerne omkring 50 prosent – altså fortsatt beskjedent. En sammenligning av beskjeftigelsessituasjonen blant de 1229 som besvarte dette spørreskjemaet høsten 1996 og de 2442 som vi håpet ville svare, er helt identisk rett etter avsluttet attføring i 1993–94. Nettoutvalget i hospiteringsundersøkelsen fremstår som noe mer representativt enn nettoutvalget fra undersøkelsen av deltagere på skolegang.

2 Nesten syv av ti skolegangdeltagere er sysselsatt til slutt

Mens 30 prosent av skolegangdeltagerne ble utskrevet til arbeid, inkludert kombinasjoner av arbeid og trygd, svarte 67 prosent at de enten var fast ansatt (heltid og deltid) eller i midlertidig heltidsbeskjeftigelse på tidspunktet for intervju – ett til halvannet år senere. Mindre enn fem prosent var uføretrygdet.

Blant hospiteringsdeltagerne ble 25 prosent utskrevet til arbeid, eventuelt til arbeid og trygd. Omkring 35 prosent oppga at de var sysselsatt på intervjudispenspunktet, som for denne gruppens vedkommende var ett og et halvt til to og et halvt år etter at de ble utskrevet fra attføring. Blant hospiteringsdeltagerne var «hele» 24 prosent uføretrygdet til slutt.

Vi observerer med andre ord en betydelig forskjell i andelen som manøvrerer inn i ordinært arbeid i løpet av resultatperioden mellom utskrivning fra tiltak og tidspunkt for intervju. Det er naturligvis fristende å knytte denne forskjellen til tiltakene som sådan: Hospitering fremstår primært som en utprøving av deltagerens ervervsevne. Dette fører til at man med økende alder får større og større sjanse for å bli uføretrygdet etter tiltak, samtidig som alternativene spisse til: Enten jobb eller uføretrygd. Dette fremstår som kjernen i hospiteringstiltaket. Skolegang fremstår på sin side som et regulært kvalifiseringstiltak, som et hjelpemiddel, og tilsynelatende et effektivt sådan, til å kvalifisere seg for segmenter på arbeidsmarkedet som har større toleranse overfor arbeidstagere med helseproblemer.

En effekt av tiltaket eller av rekruttering og rammebetingelser?

Vår undersøkelse konfronterer denne forståelsen av forskjellene i beskjeftigelsessituasjon som følge av de to tiltakene med tre konkurrerende tolkninger:

- Forskjellene skyldes ulikhet i rekrutteringen til de to tiltakene. Skolegang fremstår som «duksen» i klassen av attføringstiltak fordi tiltaket primært rekrutterer «duksene» blant attføringsdeltagerne
- Situasjonen på arbeidsmarkedet har utviklet seg så mye til det bedre fra 1993–94 til 1996–97, at forskjellene i sysselsetting mellom hospitering og skolegang i hovedsak skyldes endrede rammebetingelser
- Skolegangdeltagerne ble bare fulgt i 11–18 måneder etter tiltaket. Hospiteringsdeltagerne ble fulgt i 20–31 måneder. Skolegangdeltagerne ble ikke fulgt lenge nok til at vi oppdager avskallingen til uføretrygd blant sysselsatte med helseproblemer.

En fjerde mulighet er naturligvis at det kan være forskjeller innen tiltakene, for eksempel knyttet til innretningen på begge tiltakene (hva slags arbeid, hva slags utdanning), som fremstår som mest interessante når vi forsøker å forklare hvorfor noen manøvrerer inn i ordinært arbeid via en periode på tiltak, mens andre ikke oppnår dette.

3 Rekrutteringen til tiltakene

Stor bredde i rekrutteringen til begge tiltakene – men litt mer «ressurser» på skolegang

Vi finner noen forskjeller i rekrutteringen til de to tiltakene, men det er et åpent spørsmål om disse forskjellene er mer interessante enn de forskjellene som finnes i rekrutteringen innen hvert av de to tiltakene: På alle bakgrunnsindikatorer er det mye større spredning i rekrutteringen innen hvert enkelt tiltak enn det er mellom dem. I den forstand er både hospitering og ordinær skolegang et tilbud til yrkeshemmede i alle aldersgrupper, til både kvinner og menn, til alle grupper bakgrunnsutdanning (nivå og type), til personer med mye og lite yrkeserfaring, til personer med mye og lite tiltaks- og/eller ledighetserfaring og til personer med svært ulik orientering på arbeidsmarkedet (yrkesønsker som indikator).

- Gjennomsnittsalderen blant skolegangdeltagere er fire år lavere enn blant hospiteringsdeltagere – henholdsvis 33–34 år og 37–38 år på utskrivningstidspunktet. Dette betyr blant annet at mens 30 prosent av skolegangdeltagerne er 40 år eller eldre når de ble utskrevet fra tiltak, gjelder dette 49 prosent av deltagerne på hospitering.
- Kvinneandelen er rundt 50 prosent på begge tiltak – 52 prosent på hospitering og 47 prosent på skolegang.
- To diagnosegrupper dominerer innen begge tiltakene – omkring 20 prosent er klassifisert med psykiske problemer mens omkring 50 prosent har sykdommer i ledd, muskel eller skjelett, inkludert senvirkninger av slike lidelser. Vi observerer en kjønnsforskjell i diagnosefordelingen som kan kommenteres: Mens fordelingen på diagnoser er helt lik blant kvinner og menn på skolegang, er kvinner overrepresentert blant deltagere med ledd, muskel og skjelettrelaterte lidelser på hospitering.
- Mens omkring 34 prosent av kvinnene er enslige, gjelder dette omkring 42 prosent av mennene. Denne andelen er identisk på begge tiltakene.
- Det er også små forskjeller mellom hospitering og skolegang når yrkesbakgrunn klassifiseres etter sektortilknytning. Attføringsdeltagere er overrepresentert innen produksjonsarbeid (industri, bygg, anlegg, olje, gassutvinning og lignende) og underrepresentert innen teknisk, vitenskapelig, kunstnerisk og humanistisk arbeid, administrasjon, ledelse, forvaltning og kontorarbeid.
- Hospiteringsdeltagerne har noe mer yrkeserfaring enn skolegangsdeltagerne – også når vi «kontrollerer» for aldersforskjeller i de to deltagergruppene. Forskjellen er størst blant menn.

- Utdanningsbakgrunnen er ikke svært forskjellig, men den avviker noe: Hospiteringsdeltagerne har ikke en like uttalt allmennfagprofil i sin bakgrunnsutdanning, de er noe underrepresentert blant personer med universitets- og høyskoleutdanning, og de har noe lavere utdanningsnivå i gjennomsnitt. Den interessante forskjellen skapes imidlertid gjennom tiltaket – etter endt tiltak, er kompetansenivået og profilen vesens forskjellig i de to gruppene tiltaksdeltagere.

Svært ulik orientering på arbeidsmarkedet

De store ulikhetene finnes ikke på slike standard bakgrunnskjennetegn. Hvor finnes de da? Den største forskjellen mellom de to gruppene tiltaksdeltagere er i orienteringen på arbeidsmarkedet. Mens hospiteringsdeltagerne stort sett hospiterer i samme sektor som de kommer fra – de opptrer som «skomakeren som ble ved sin lest» – er det en sterk orientering blant skolegangdeltagere bort fra klassisk produksjonsarbeid og kundebehandling, mot arbeid med klienter, elever og saker – dvs. bort fra varehandel og service (kvinner) og industri, bygg og anlegg (menn) mot kontorarbeid, forvaltning, undervisning, helse- og sosialarbeid og lignende.

Hvis vi skal spisse til dette inntrykket, må vi si at den viktigste forskjellen mellom skolegangdeltagere og hospiteringsdeltagere ikke går på de «meritter» og erfaringer de bringer med seg inn i tiltaket. Den viktigste forskjellen går på hva de ønsker å få ut av tiltaket, hva slags preferanser og ønskemål de gir uttrykk for, hvordan de orienterer seg på arbeidsmarkedet.

Vi må ta et forbehold: Det er mulig at noe av denne ulikheten i orientering på arbeidsmarkedet kan ha sammenheng med uobserverte forskjeller i tidligere prestasjonsnivå. Dette vet vi ikke – det vi imidlertid vet er at slike forhold har en viss betydning for personers muligheter på arbeidsmarkedet.

4 Gjennomføringen av ordinær skolegang

Vi har registrert at svært mange skolegangdeltagere ønsker seg bort fra produksjonsarbeid og kundebehandling mot arbeid med saker, klienter, kollegaer, elever osv. Dette skulle i seg selv tilsi at mange teoretiserer (allmennfagliggjør) kompetanseprofilen sin. Gjør de det?

Sterk orientering mot universiteter og høyskoler

Mens andelen som svarer at de har utdanning på universitets- og høyskolenivå er 11 prosent før tiltak, er det 50 prosent som oppgir universitet og høyskole som sin attføringsutdanning. Dette innebærer at 35 prosent gjennomfører allmennfaglig påbygning og/eller universitets- og høyskoleutdanning med utgangspunkt i en yrkesrettet utdanningsbakgrunn på videregående nivå. Noen få – tre prosent – går

motsatt vei fra allmennfag til yrkesfag, dvs. at fire av ti benytter dette attførings tiltaket til å kvalifisere seg på nytt, til å skifte beite. De andre benytter attføringsutdanningen til å øke sitt særpregede kompetansenivå – til å spesialisere sin spesialitet. Ved utgangen av attførings tiltaket har omkring 56 prosent sikret seg høyskoleutdanning (62 prosent oppgir studiekompetanse), 23 prosent har yrkeskompetanse (inkludert fagbrev, mesterprøve og etatskole), og andelen som oppgir grunnkurs som sitt høyeste avsluttede utdanningsnivå er redusert fra 35 prosent før tiltak til beskjedne fire prosent etter tiltak. I praksis innebærer dette at mange har tettet hull i tidligere ikke-fullførte utdanninger, og at de endog har tatt opp igjen havarete utdanningsprosjekter fra ungdomstiden.

Lærer, helse- og sosialarbeider, vaktmester, ingeniør og saksbehandler

Vi har skilt ut fem utdanningsgrupper, fordi disse opptrer hyppig, og fordi de fremstår som spesielt interessante i selve effektevalueringen av tiltaket:

Rundt 16 prosent skaffer seg undervisningskompetanse (lærerskolen dominerer), 15 prosent sikrer seg fagbrev, gjennomfører en teknisk fagskole eller en etatskole og lignende (mange vaktmestere), 14 prosent sikrer seg helse- og sosialutdanning (mange sykepleiere, sosionomer og hjelpepleiere). Syv prosent blir ingeniører, og åtte prosent gjennomfører administrativ og/eller økonomisk utdanning (mye Næringsakademiet, en del handel og kontor på videregående nivå, noen BI-eksamener).

Vi kan trygt si at attføringsutdanningen samsvarer med de yrkesønskene som stod registrert i Arbeidsdirektoratets register før vi gjennomførte intervjuene av deltagerne. Man gjør det man har satt seg fore å gjøre.

Frie valg?

Oppdragsgiver er opptatt av at attføringsutdanningen bør være «etterspørselsstyrt». Med det menes at deltagerne gis muligheter til å velge en utdanning de ønsker seg, uavhengig av hva som ansees hensiktsmessig, realistisk, kostnadene ved utdanningen og lignende. Dette idealet som for så vidt har preget norsk utdanningspolitikk, bygger på forestillingen om at utdanning har egenverdi. Et annet premiss er troen på at progresjonen i utdanning blir best hvis den utdanningssøkende har god motivasjon. Samtidig illustrerer køer inn til både videregående utdanninger (særlig før Reform 94) og inn til mange universitets- og høyskoleutdanninger at det er vanskelig å operere med en kapasitet som er så stor at alle kommer inn der de ønsker – et eksempel må jo være medisinerutdanningen. Vi har ikke konkrete empiriske indikatorer på den «forhandlingsprosessen» som ligger bak registreringen av for eksempel yrkesønsker, og vi mangler informasjon om andre viktige utdanningsparametere som attføringsdeltagernes prestasjonserfaringer. Vi vil likevel anføre fire

empirisk funderte argumenter for at attføringsutdanningen i hovedsak er etterspørselsstyrt:

- Nesten ni av ti svarte at de kom inn gjennom ordinært opptak – rundt ti prosent kom inn på særskilte vilkår.
- Det var bare ti prosent som begrunnet deltagelsen på tiltak med at «de måtte ha noe å gjøre mens de var på attføring», at «de følte seg presset av saksbehandler» og lignende begrunnelser, det vi oppfatter som passive begrunnelser. Rundt tre av fire presenterte aktive begrunnelser for sitt utdanningsvalg – dvs. at de hadde lyst eller interesse som gikk i en bestemt retning, at de hadde planlagt akkurat denne utdanningen og lignende begrunnelser. Også blant hospiteringsdeltagerne begrunnet et flertall (64 prosent) sin deltagelse med henvisning til planer, lyst osv., men her modifiserte 50 prosent av dem begrunnelsen sin med det vi ovenfor kalte passive grunner.
- Det var «bare» 15 prosent av skolegangdeltagerne som hevdet at de ble nektet (av arbeidskontor, trygdekontor) å søke mot en bestemt utdanning. Man kan godt mene at dette er 15 prosent for mange.
- Fire av ti skifter beite – de legger i gjennomsnitt ut på flere års utdanning som overskrider sitt utdanningsmessige og yrkesmessige (kanskje også sosiale og kognitive) utgangspunkt. Voksne utdanningssøkere slutter hvis de ikke kommer inn der de ønsker.

Progresjon og varighet – syv av ti følger normal progresjon

Nesten syv av ti gjennomfører etter eget utsagn, attføringsutdanningen på normert tid. Fire prosent forserer progresjonen, ti prosent tar tiden til hjelp, mens omkring ti prosent oppgir at de hadde problemer med å fullføre det de begynte på.

Progresjonen i utdanning er følsom overfor (subjektiv) helsetilstand. Dess dårligere selvrapportert helse, dess svakere progresjon. Det er imidlertid ingen enkel sammenheng mellom avbrudd og progresjonen i utdanning. Omkring 25 prosent oppgir at de har avbrutt deler av eller hele utdanningen mens de var på tiltak. Blant deltagere som etter eget utsagn fulgte normert progresjon i attføringsutdanningen, svarte 13 prosent at de hadde avbrutt et kurs eller en utdanning underveis. Blant deltagere som enten hadde forsert utdanningen, eller som brukte lengre tid enn normert, var andelen med minst ett avbrudd rundt 30 prosent, signifikant høyere enn blant deltagere som fulgte normen. Vi tror at avbrudd derfor ikke entydig er relatert til helseproblemer (og motivasjonsproblemer) blant yrkeshemmede som tar utdanning. Avbrudd kan også inngå i en studiestrategi for å spare tid: Hvis man skal forserer en utdanning, kan det være behov for å sjansse til eksamen, og noen ganger lykkes man, da er tidsgevinsten stor, andre ganger mislykkes man,

men hvis man tar flere kurs enn normert er det ikke sikkert at man taper tid likevel. Vi er ikke sikre på at dette er riktig, men det er klart fra effektevalueringen at de fire prosent som forserer utdanningen etter eget utsagn, er en spesielt ressurssterk gruppe deltagere på attføring. Vi regner det blant annet som ganske sikkert at denne gruppen har uobserverte prestasjonsmessige og kognitive ressurser sammenlignet med mange andre deltagere på både skolegang og hospitering.

På hospiteringstiltaket er det ganske annerledes. Her er avbrudd et mer direkte uttrykk for sviktende funksjons- /erhvervsevne, og evalueringen av dette tiltaket fra 1996 viste at avbrudd var klart relatert til at man senere fikk uføretrygd. På skolegang kan avbrudd være uttrykk for en et mer sammensatt fenomen – kanskje både «styrke» og «svakhet», samtidig.

Teoretikerne trenger lengst tid

Tiltakets varighet påvirkes ganske sterkt av hva slags utdanning deltagerne gjennomfører. Deltagere som konverterer fra yrkesfag til allmennfag, gjennomfører i gjennomsnitt en utdanning som varer i 2,5 år. Yrkeshemmede som spesialisere seg motsatt vei – fra teoretisk mot praktisk-yrkesrettet – eller som utvider sin praktiske kompetanse, bruker i gjennomsnitt 1,5 år på denne prosessen. Det å spesialisere seg teoretisk, gjerne ved å studere med utgangspunkt i vk2-allmennfag, tar gjennomgående to år. Varigheten øker når helsetilstanden forverres, men varigheten «påvirkes» ikke av deltagerens kjønn og alder.

Tilrettelegging og synspunkter på saksbehandlernes innsats

En av tre hadde behov for spesiell tilrettelegging: 21 prosent svarte at de trengte tekniske hjelpemidler som egen stol, pc i klasserommet og lignende, seks prosent svarte at de hadde behov for ekstraundervisning og spesiell veiledning, mens 13 prosent oppga andre behov som hvileplass, egen parkeringsplass, lengre tid på eksamen, redusert oppmøteplikt på grunn av helseproblemer og lignende – med overlappinger omkring 33 prosent totalt.

Deltagere med slike spesielle behov uttrykte seg mer kritisk til arbeidskontorets og trygdekontorets innsats (hjelp og støtte) enn attføringsdeltagere generelt. I gruppen totalt var det faktisk flere som synes innsatsen hadde vært svært god eller god enn som synes at den hadde vært svært dårlig eller dårlig. I fagsjargong betyr dette at «opinionsbalansen» var positiv. Blant deltagere med spesielle behov for tilrettelegging var opinionsbalansen nøytral – det var like mange som var misfornøyd, som det var som var fornøyd. Denne gruppen ga lærestedet, skolen best attest.

Trygdekontoret kritiseres gjerne for rot med penger, mens arbeidskontoret kritiseres for nedverdiggende og arrogant behandling av tiltaksdeltagerne. Når man gir ros, er det saksbehandlernes innsats som berømmes. Dette viser at hvis brukernes

perspektiv legges til grunn, er det stor variasjon i variasjon i saksbehandlernes opp-treden – noen berømmes for imøtekommenhet, andre kritiseres for arroganse.

Noe mer inkluderende miljø i skolen enn på en arbeidsplass?

Både blant deltagerne på hospitering og på skolegang oppgir et flertall at de ble sosialt integrert mens de var på tiltak. Det var bare 10–15 prosent som hevdet at de ble avvist av medelever henholdsvis arbeidskollegaer. Det er imidlertid en viss forskjell mellom de to deltagergruppene: Mens tre av fire skolegangdeltagere rapporterte at de ble fullt integrert i miljøet på skolen – på linje med alle andre – gjaldt dette «bare» halvparten av deltagerne på hospitering. Vi observerer en forskyvning mellom det å være med på det meste og det å være med på noe, mens man holdes utenfor på noe annet. Det er antagelig enklere å bli fullt integrert blant medelever enn blant arbeidskollegaer: Elever og studenter etablerer sitt eget fellesskap, mens en arbeidsplass er et etablert sosialt fellesskap allerede. I tillegg er belønningssystemet ulikt – lønn henholdsvis atferdingspenger. På en arbeidsplass kan det nok også være større distanse, knyttet til formalia som fagforenings- og profesjonstilknytning, samt etablerte autoritets- og kommandolinjer som påvirker relasjonen mellom mennesker.

5 Effektevalueringen

Det har betydning for utfallet hva man har med seg inn på tiltak

En del bakgrunnskjennetegn har rimelig robust effekt på beskjeftigelsen etter endt tiltak. Hvis vi konsentrerer oss om skolegangtiltaket finner vi følgende:

- Menn kommer bedre ut enn kvinner. På grunn av den lav responsraten blant menn tror vi at kjønnsforskjellen i beskjeftigelse er noe større i utvalget enn blant yrkeshemmede på skolegang generelt. Effekten er likevel så robust at den nok er reell.
- Ungdom i alderen 18–24 år kommer dårligere ut enn voksne og eldre. Ungdom har så lav responsrate at vi tror at forskjellen som måles i utvalgsundersøkelsen er mindre enn forskjellen i beskjeftigelse mellom unge, voksne og eldre i populasjonen – altså motsatt av kjønnseffekten som observeres i utvalget.
- Utdanningsbakgrunn har betydning, men skolegangdeltagere som kommer inn på tiltak med fagbrev kommer minst like godt ut med hensyn til sysselsettingen etter tiltak som deltagere som har utdanningsbakgrunn fra universiteter og høyskoler. Noe av dette skyldes at en del med bakgrunn fra praktisk yrkesrettet utdanning sikrer seg allmennfaglig påbygning og fortsetter på universiteter og høyskoler etterpå.

- Helsetilstand har stor betydning: Dess svakere helse, dess lavere andel i ordinært arbeid. Dette er for så vidt en indikator på at store deler av arbeidslivet ikke tolererer alvorlige helseproblemer – heller ikke «den skjermede» delen av arbeidslivet.

«Vaktmesterne» og helse- og sosialarbeiderne har gunstig beskjeftigelse til slutt

Det lønner seg å øke sin formalkompetanse. Dette er en viktig inngangsbillett til det norske arbeidsmarkedet, kanskje særlig hvis man har merknader på helseprofilen sin. Vi finner at både praktisk orienterte utdanningssøkere og personer som konverterer fra yrkesfag til allmennfag får et positivt utbytte av utdanningen sin hvis de øker formalkompetansen:

- Personer som skifter beite ved å allmennfagliggjøre sin kompetanse eller som løfter sin allmennfaglig kompetanse et trinn har høyere andel i ordinært arbeid etter avsluttet tiltak enn personer som fortsetter med yrkesfag eller som konverterer fra allmennfag til yrkesfag – alt annet likt. Det siste innebærer at vi blant annet kontrollerer for yrkes- og utdanningsbakgrunn, ledighets- og tiltakserfaring og lignende før tiltak, altså kontrollert for hva deltagerne hadde med seg inn av ressurser, meritter og erfaringer inn i tiltaket.
- Ser vi på konkrete utdanninger er det en tendens til at yrkeshemmede som staser på helse- og sosialfag, ingeniørutdanning, lærerutdanning og som sikrer seg fagbrev, mesterprøve, teknisk fagskole eller en etatslignende utdanning – mange «vaktmestere» – kommer bedre ut med hensyn til beskjeftigelsen etter avsluttet tiltak enn andre deltagere, spesielt deltagere som satser på administrativ og økonomiske utdanning (mye Næringsakademiet) – alt annet likt.

Skolegangdeltagerne kommer nok best ut

Skolegangdeltagere har generelt en mer gunstig beskjeftigelse etter endt tiltak enn deltagere på hospitering, også når vi kontrollerer for rekrutteringen til de to tiltakene. Det forhindrer ikke at det også er en ganske sterk differensiering innad i hospiteringstiltaket etter hva man gjorde mens man var på tiltak. På hospiteringstiltaket var det spesielt gunstig å hospitere i bygg og anleggsbedrifter, statlige etater (post, vei- og brannvesen, bibliotek og lignende) og sjøtransport. Personer som var beskjeftiget med bud- og lagerarbeid, landtransport, gartneriarbeid og arbeid i primærnæringene, samt assistentarbeid, og arbeid som sekretær og tekniker, kom også bedre ut enn gjennomsnittet, kontrollert for yrkeserfaring, utdanning, ledighets- erfaring osv.

Man kan diskutere om forskjellen mellom utfallet av de to tiltakene – selv om den er statistisk pålitelig – er mer sentral enn de forskjellene som observeres innen hvert enkelt tiltak. Dette forhindrer altså ikke at kvalifiseringstiltaket skolegang fungerer som et mer effektivt tiltak for å sikre yrkeshemmede beskjeftigelse enn utprøvingstiltaket hospitering.

Hvor mye av disse gjennomsnittsforskjellene må tilskrives forbedringen på arbeidsmarkedet fra 1993 til 1996? Vi er usikre på dette, men tror ikke at hele den observerte gjennomsnittsforskjellen i andelen ordinært ansatte etter tiltak skyldes endrede (forbedrede) rammebetingelser alene. Vi foreslår at en tredjedel av forskjellen mellom de to tiltakene forklares med henvisning til at arbeidsmarkedet for ordinær arbeidskraft har utviklet seg positivt i perioden 1993–97. Her brukes ledighetsutviklingen blant 20–24 åringer som empirisk indikator. Gjennomsnittsforskjellen i beskjeftigelse mellom tiltakene blir mindre, men er fortsatt signifikant.

Det faktum at hospiteringsdeltagerne følges i 20–31 måneder etter endt tiltak, mens skolegangdeltagerne følges 11–18 måneder etter endt tiltak kan heller ikke forklare ulikheten i andelen ordinært ansatte etter endt tiltak. Avskallingen til uføretrygd blant hospiteringsdeltagerne skjer forholdsvis raskt, og er sterkt knyttet til om tiltaket fullføres eller ikke (jf. utprøvingsaspektet ved tiltaket). Det er lite som tyder på at andelen overførte til uføretrygd er signifikant større blant hospiteringsdeltagere som ble fulgt omkring 30 måneder etter tiltaket enn blant hospiteringsdeltagere som ble fulgt omkring 20 måneder etter tiltaket. Hypotesen vår er at dette avgjøres på et tidligere tidspunkt.

Selv om responsraten i undersøkelsene er meget lav, tidspunktene for sammenligningen er ulike og resultatperioden varierte, så synes det å være gunstig å kvalifisere seg gjennom utdanning når man har et helseproblem (en diagnose). Det er imidlertid uobserverte faktorer som vi gjerne skulle hatt et empirisk uttrykk for – og når vi snakker om skolen er skoleprestasjoner (generelt, kognitive ferdigheter) alltid viktig. Vi vet at slike meritter og ferdigheter ikke bare påvirker fremgangen i skolen, de bedrer også mulighetene på arbeidsmarkedet etter endt skolegang.

Det er neppe grunnlag i våre data for å være bekymret hvis deltagerne bruker ordinær skolegang for å nyorientere seg på arbeidsmarkedet – det som kalles diskontinuitet mellom yrkes- og utdanningsbakgrunn og attføringsutdanning. Det å benytte en periode på attføring til å teoretisere sin kompetanseprofil er på mange måter en vinnende strategi.

En forklaring kan være at allmennfagutdanning gjerne kvalifiserer for arbeid innen forvaltning, undervisning, helse- og sosialvesen, generelt i offentlig sektor, og at disse sektorene kan være mer tolerante overfor personer med helseproblemer gitt at de tilfredsstiller de formelle kvalifikasjonene slikt arbeid krever, enn det som er tilfellet i privat konkurranseutsatt virksomhet. Vi er ikke sikre på denne tolkningen, men det er interessant at en tidligere evaluering av to kvalifiseringstiltak for

ung «ordinær» arbeidskraft ga stikk motsatt konklusjon. Hvis man ikke hadde merknader på helseprofilen sin, men manglet formell kompetanse, var et tiltak i privat sektor («Næringslivets fadderordning») mer effektivt, ja faktisk ganske mye mere effektivt når målet var å sikre seg ordinært arbeid etterpå, enn en praksisplass i offentlig virksomhet. For ordinær arbeidskraft var antagelig poenget at man fungerte produktivt – at arbeidsgiver hadde gevinst – da var ikke formelle kvalifikasjoner så betydningsfulle. Hvis man i utgangspunktet ikke regnes som ordinær arbeidskraft, for eksempel på grunn av helseproblemer, blir formalia viktigere. Kanskje det er en slik «logikk» som avdekkes i vår undersøkelse når vi finner at det lønner seg å bedre sine kvalifikasjoner, og at det å bruke utdanning til å konvertere fra produksjonsarbeid og kundebehandling til kontorarbeid, undervisning, omsorg og lignende fremstår som gunstig.

1 Innledning

Problemstillinger

I januar 1994 ble ansvaret for yrkesrettet attføring overført fra trygdeetaten til arbeidsmarkedsetaten.

Det har vært en ganske sterk økning i antall personer på attføring siden 1980-tallet, og det er ikke urimelig å se denne økningen i sammenheng med utflatningen i beholdningen av uføretrygdede på 1990-tallet. Som kjent økte antall uføretrygdede meget sterkt gjennom 1970- og 1980-tallet – i følge Sosialt utsyn 1993, fra omkring 140 000 i 1980 til omkring 230 000 ved inngangen til 1990.¹ Siden den gang har antall uføretrygdede flatet ut, og denne utflatingen kan oppfattes som et resultat av en innstramning i adgangen til å bli uføretrygdet. Dermed øker presset på det offentlige tiltaksapparatet generelt og på den yrkesrettede attføringen spesielt. Oppdragsgiver ønsket svar på tre spørsmål i forbindelse med bruken av tiltaket ordinær skolegang for yrkeshemmede:

- Hvem benytter tiltaket?
- Hvor godt har tiltaket fungert for deltagerne?
- Hva påvirker deltagernes utdanningsvalg?

Det ble uttrykt ønske om at ordinær skolegang for yrkeshemmede skulle sammenlignes med hospitering i ordinær bedrift – en undersøkelse som ble rapportert i 1996 (Eldring og Grøgaard 1996b). Hospitering i ordinær bedrift og ordinær skolegang for yrkeshemmede omfatter en betydelig del av den yrkesrettede attføringsvirksomheten i Norge på 1990-tallet. I april 1996 var 52 prosent av kvinnene og 38 prosent av mennene på yrkesrettet attføring beskjeftiget på ett av disse to tiltakene (ibid: 14).

Oppdragsgiver ønsket også svar på en rekke konkrete spørsmål om skolegang-deltagernes orientering i utdanning. Norske myndigheter har vært og er opptatt av å utvikle et etterspørselsstyrt utdanningssystem, ikke minst på videregående nivå. Elevenes ønsker (preferanser) skal ha stor betydning for deres utdanningsvalg. Som verdi kan dette sies å være viktigere enn for eksempel forvaltningens og næringslivets behov for konkret kompetanse. Oppdragsgiver ønsket en vurdering av om

¹ Hobæk og Kjelsrud 1993:197.

deltagernes egne ønsker ble sterkt modifisert av ulike betraktninger av hensiktsmessighet, som for eksempel kunne være knyttet til utdanningens varighet, hvordan man vurderte deltagerens muligheter på arbeidsmarkedet etter endt tiltak, helsetilstand, prestasjonsnivå, kostnader, behov for tilrettelegging og lignende.² Det ble også spurt om deltagernes motivasjon og beskjeftigelse ble påvirket av om det var kontinuitet mellom tidligere yrke og utdanning og attføringsutdanningen.

Vi har ikke gode empiriske mål på alle de forannevnte aspektene ved en utdanningsbeslutning, men vi forsøker å svare på problemstillingen i avsnitt 5.3. Til slutt ønsket oppdragsgiver at deltagerne fikk spørsmål om hva slags assistanse de fikk fra arbeidskontor, trygdekontor, og skole/opplæringsinstitusjon, og hva slags nytte de mener at de hadde av tiltaket – for faktisk ansettelse, med hensyn til jobbrelevans, sektortilknytning og lignende.

Yrkesrettet attføring og medisinsk rehabilitering

Organisert attføringsvirksomhet i Norge startet opp etter andre verdenskrig. Holgersen (1992: 3–5) knytter begrepet attføring til «det planmessige arbeid for å hjelpe funksjonshemmede (uføre) personer til i størst mulig grad å klare seg selv og å oppnå høvelig sysselsetting og sosial tilpassing»³ Målgruppen for attføring er personer med yrkeshemming, det vil si «... personer som på grunn av fysiske, psykiske eller sosiale funksjonshemninger har vanskelig for å få eller beholde ordinært arbeid».⁴ En yrkeshemmet er en person som har fått en medisinsk eller en sosial-medisinsk diagnose.

Det skilles gjerne mellom tre typer attføring – *medisinsk*, *sosial* og *yrkesmessig* eller *yrkesrettet* attføring. Holgersen definerer de tre formene for attføring slik: «Den medisinske attføring må ses på som en videreføring av medisinsk behandling, og tar sikte på å stanse sykdommens utvikling og bedre funksjonene. Sosial attføring har som siktemål å bedre den alminnelige funksjonsevne og sette vedkommende

² Spørsmålene som ble stilt til prosjektet var som følger:

Hvor stor betydning har deltagernes egne ønsker for deres valg av utdanning?

Ble det lagt vekt på at utdanningen var for lang?

Ble det lagt vekt på mulighetene/utsiktene på arbeidsmarkedet?

Ble det lagt vekt på karakterer?

Ble det lagt vekt på hensiktsmessighet ut fra helsetilstand?

Ble det lagt vekt på kostnader, behov for tilrettelegging, osv.?

Hvor stor betydning for motivasjon og beskjeftigelse har det at det er kontinuitet mellom tidligere yrke/utdanning og attføringsutdanningen?

³ En definisjon av attføring fra NOU 1976: 58, s. 59.

⁴ St. meld. nr. 64 (1982-83: 5). Se Holgersen (1992: 3, note 4). Se også St.meld. nr. 39 (1991-92) («Attføringsmeldingen») og St.meld. nr. 35 (1994-95) («Velferdsmeldingen»).

best mulig i stand til å være selvhjulpen og mestre dagliglivets små og store oppgaver. Yrkesmessig attføring tar sikte på å sette vedkommende i stand til å fungere i arbeidslivet ... » (ibid: 4). For praktiske formål kan man hevde at det er tale om to typer attføringsvirksomhet: På den ene siden, en medisinsk og sosial virksomhet som kan oppfattes som en form for medisinsk (sosialmedisinsk) rehabilitering, på den andre siden yrkesorientert rehabilitering (yrkesrettet attføring).

Formålet med den yrkesrettede attføringsvirksomheten er med andre ord at den yrkeshemmede skal oppnå økonomisk uavhengighet (selvforsørgelse), ved at vedkommende gis anledning til å gjøre en arbeidsinnsats i samsvar med sine forutsetninger. I den forstand er ikke «arbeidslinja» noe nytt.

To sentrale virkemidler

Hospitering og skolegang er to av de viktigste virkemidlene for å tilbakeføre yrkeshemmede til arbeidslivet. Disse to tiltakene omfattet altså rundt 44 prosent av antall personer på aktive attføringstiltak våren 1996. Andre viktige tiltak på samme tidspunkt var integreringstilskudd (15 prosent), arbeidssamvirketiltak (14 prosent), arbeidsmarkedsbedrifter (13 prosent) og arbeidsmarkedsopplæring (AMO, 7 prosent).

Vi sammenligner ett tiltak hvor man får attføringspenger for å gjennomføre en utdanning i det ordinære skolesystemet med ett tiltak hvor man får attføringspenger for å gjennomføre en prøveperiode i det ordinære arbeidslivet. Siktemålet med begge tiltakene er å tilbakeføre attføringsdeltageren til ordinært arbeid, selv om det bør sies at hospitering i bedrift som siste tiltak i en attføringsperiode forventes å representere en utprøving av arbeidsevnen i forhold til medisinsk sertifisering til uføretrygd. Evalueringen av hospiteringstiltaket dokumenterte at dette i særlig grad var tilfellet blant hospitanter i de eldste aldersgruppene. Denne tiltaksevalueringen viste dessuten at mannlige deltagere hospiterte i bedrifter som dekket brorparten av det norske arbeidslivet, mens kvinner var konsentrert i arbeid innen pleie, omsorg og barnetilsyn (barnehage), varehandel, kontor eller regnskap og kjøkken, servering og kantinetjeneste – med henholdsvis omkring 40, 20, 15 og 10 prosent av de kvinnelige deltagerne. Vi regner med at ordinær skolegang omfatter de fleste typer utdanning, og at det vil være stor spredning i attføringsutdanningens nivå, på skalaen fra grunnskoleeksamen til fullført hovedfagsutdanning. Vi regner også med at det også vil være stor variasjon i attføringsutdanningens varighet. I utvalget vårt vil sikkert de fleste skoleslagene være representert (jf. kapittel 5).

Undersøkelsens siktemål – tre utfordringer

Denne undersøkelsen tar først og fremst sikte på å evaluere sysselsettingseffekten av tiltaket ordinær skolegang for yrkeshemmede. Et landsrepresentativt utvalg bestående av 1300 yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak sommeren og høsten 1996, ble i november – desember 1997 blant annet intervjuet om sin bakgrunn, sine erfaringer med tiltaket, og om sin beskjeftigelse etter avsluttet tiltak. Deltagerne følges med andre ord i ett til halvannet år etter at de ble utskrevet fra tiltaket. Denne perioden kalles undersøkelsens referanse- eller *resultatperiode*.

Vi regner med at enkelte utdanninger vil gi bedre muligheter på arbeidsmarkedet for arbeidssøkere med medisinske eller sosialmedisinske diagnoser enn andre utdanninger. I klartekst betyr dette at selv når vi kontrollerer for deltageres ressurser, erfaringer og meritter før de begynte på tiltak,⁵ vil vi finne at variasjoner i tiltakets innretning (*utdanningsprofil*) påvirker deltageres sjanse for å manøvrere ut av yrkesrettet attføring og inn i ordinært arbeid både umiddelbart etter avsluttet tiltak og i løpet av resultatperioden. Samtidig gjennomføres en systematisk sammenligning med beskjeftigelsessituasjonen til en gruppe yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med hospitering i ordinær bedrift som siste tiltak i 1993–94. Hospiteringsdeltagerne ble intervjuet om sin bakgrunn, sine erfaringer og sin beskjeftigelse senhøstes 1995 – drøyt halvannet til to og et halvt år etter at de ble utskrevet fra attføring med hospitering som siste tiltak⁶.

Sammenligningen mellom de to tiltakene er ikke uproblematisk. For det første sliter vi med en ubehagelig lav responsrate i begge undersøkelsene, henholdsvis 45 prosent på ordinær skolegang og 50 prosent på hospitering i ordinær bedrift. I utgangspunktet må vi regne med at det er systematiske avvik mellom tilstanden blant de deltagerne som besvarte spørreskjemaet vårt (*nettutvalgene*) og tilstanden blant de deltagerne som fikk tilsendt spørreskjema (*bruttoutvalgene*). «Bruttoutvalget» blant hospiteringsdeltagerne er identisk med populasjonen av deltagere som ble utskrevet fra attføring med hospitering som siste tiltak i perioden april 1993 – mars 1994. Bruttoutvalget av deltagere som ble utskrevet fra ordinær skolegang ble trukket enkelt og tilfeldig og er ganske sikkert representativt for den populasjonen utvalget ble trukket fra. Vi regner altså med at det kan være systematiske avvik mellom utvalg og populasjon, som reduserer mulighetene til å generalisere resultatene fra de to effektevalueringene – kanskje spesielt i undersøkelsen av skolegangdeltagerne.

For det andre varierer resultatperiodene. Det kan hende at utprøvningsaspektet på det ordinære arbeidsmarkedet spisses til etter at vi måler sysselsettingseffekten

⁵ Det vi oppfatter som en statistisk kontroll for observert seleksjon til ulike utdanninger blant tiltaksdeltagerne.

⁶ Som tidligere nevnt ble hospiteringstiltaket evaluert i 1996 (jf. Eldring og Grøgaard 1996b).

av skolegangtiltaket – for eksempel når det har gått to år eller mer etter avsluttet tiltak. Motsatt, er det mulig at flere manøvrerer inn i et fast ansettelsesforhold via en midlertidig ansettelse i den gruppen som opererer med den lengste resultatperioden (som følges lengst i tid etter utskrivning fra tiltak). Her kan vi ikke gjøre annet enn å se på hva som skjer med hospiteringsdeltagerne etter halvannet år, og trekke (kontrafaktiske) slutninger om den forventede tilstanden blant skolegangdeltagerne i tiden etter at de ble intervjuet om sin beskjeftigelse.

Videre må vi regne med at den generelle forbedringen på arbeidsmarkedet fra 1993, som i ettertid fremstår som det mest problematiske tidspunktet på 1990-tallet, til 1996–97, som ligner mer på tilstanden sist Norge «gikk så det suste» (1986–87), også påvirker sysselsettingsmulighetene til arbeidssøkere som har «merknader» på helseprofilen sin. Her er det aktuelt å spesifisere indikatorer på slike tilstandsendringer som tar høyde for at vi faktisk sammenligner to ulike situasjoner på arbeidsmarkedet. Det foreligger ikke data om hvordan beskjeftigelsessituasjonen har utviklet seg for yrkeshemmede i denne perioden – det er blant annet derfor vi har gjennomført disse to utvalgsundersøkelsene – og må bruke forbedringen i tilstanden for den ordinære arbeidskraften eller andre utsatte grupper som det føres beskjeftigelsesstatistikk for (for eksempel innvandrere), som utgangspunkt for å fremme kvalifiserte gjetninger om eventuelle forbedringer for arbeidskraft med ulike sosiale og helsemessige problemer.

Rapportens innhold

Vi begynner med en diskusjon av hvordan beskjeftigelsen til skolegangdeltagerne utviklet seg fra de ble utskrevet fra attføring med skolegang som siste tiltak, til de ble intervjuet ett til halvannet år senere. Beskjeftigelsen sammenlignes med hospiteringstiltaket. Vi lanserer seks mulige forklaringer (hypoteser) på hvorfor noen deltagere kommer bedre ut enn andre, og hvorfor det synes å være langt mer gunstig å gjennomføre attføringsutdanning enn å hospitere i ordinær bedrift (kapittel 2).

I kapittel 3 spør vi om vi kan stole på et utvalg som bare har 45 prosent responsrate. I utgangspunktet kan vi ikke det – det er ikke vanskelig å identifisere kilder til utvalgsskjevhet. Muligens er vi likevel blitt reddet av gongongen. Beskjeftigelsen på utskrivningstidspunktet er relativt lik i nettoutvalget (de 45 prosent som svarte) og i bruttoutvalget (de 100 prosent som fikk tilsendt spørreskjema).

Kapittel 4 sammenligner rekrutteringen til ordinær skolegang og hospitering i ordinær bedrift. Hvor finner vi de store forskjellene – på «ressurssiden» eller på preferanser og ønskemål, det vi oppfatter som indikatorer på orienteringen mot arbeidsmarkedet?

Kapittel 5 beskriver og diskuterer gjennomføringen av skolegangtiltaket. Som forventet er utdanningsbildet meget komplisert. Det er ikke mange skoleslag som

ikke er representert i utvalget vårt. Derfor må vi gruppere og forenkle for å få oversikt over forskjeller i utdanningsprofil, -nivå og -type. Hvor lang tid tar de ulike (grupperte) utdanningene, hvordan var deltageres progresjon, var det vanligere at man spesialiserte sin spesialitet eller var det mange som orienterte seg på nytt – som skiftet beite? Er det rimelig å anta at det var sterke føringer på utdanningsvalgene, eller fremstod disse som forholdsvis frie og uavhengige? Var deltagerne fornøyd med den hjelp og støtte de fikk underveis, og hvor nyttig synes de tiltakserfaringen hadde vært når vi spør dem i ettertid?

Kapittel 6 forsøker å samle disse trådene i modeller som tar sikte på å isolere virkningen av tiltaksdeltagelsen. I denne rapporten blir ikke effektene systematisk kontrollert for uobservert heterogenitet, selv om vi vurderer noen slike skjulte aspekter ved seleksjonen til ulike tiltak og typer utdanning til slutt. Er det sannsynlig at selve innretningen på skolegangen påvirker utfallet av tiltaket, eller må slike effekter i hovedsak tilskrives rekrutteringen til ulike attføringsutdanninger? Er det rimelig å konkludere at de observerte forskjellene i beskjeftigelse mellom hospiteringsdeltagere og skolegangdeltagere skyldes noe annet enn forskjeller i rekrutteringen til de to tiltakene? Hvis ja, hva er det ved de to tiltakene som gjør at de virker ulikt?

2 Hovedbeskjeftigelsen etter avsluttet tiltak

Hvordan fungerte ordinær skolegang for yrkeshemmede sammenlignet med hospitering i ordinær bedrift? Har ulike utdanningstilbud innen skolegangtiltaket svært ulik effekt? For å svare på slike spørsmål må vi studere hva slags beskjeftigelse deltagerne hadde rett etter at tiltaket ble avsluttet, og hvor stabil denne beskjeftigelsen var i tiden fra avsluttet tiltak til tidspunktet for intervju (resultat- eller referanseperioden). Deretter må vi undersøke om eventuelle forskjeller blant deltagerne – gjerne mellom og innen de to tiltakene – skyldes forskjeller i for eksempel rekrutteringen til tiltakene eller om det er spesielle arbeids- og utdanningstilbud innen henholdsvis hospitering i ordinær bedrift og ordinær skolegang som peker seg ut (seleksjonsproblemet) – tema for kapitlene 3–6.

2.1 Hvor sentralt står utprøvingsaspektet ved tiltaket?

Undersøkelsen av hospiteringstiltaket viste at en periode som beskjeftiget i vanlig bedrift først og fremst fungerte som en *utprøving* av deltagerens arbeidsevne (funksjonsdyktighet). Deltagere som var eldre enn 45 år når de ble utskrevet fra hospitering i perioden fra og med andre kvartal 1993 til og med første kvartal 1994, opplevde en enten-eller situasjon når vi fulgte dem halvannet til to og et halvt år etter avsluttet tiltak: Enten fikk de ordinært arbeid, eller så ble de uføretrygdet, og andelen uføretrygdde økte suksessivt med økende alder. Blant hospiteringsdeltagere i alderen 20–33 år var utfallet av tiltaket noe mer sammensatt, det var blant annet flere relativt sett, som fortsatte på yrkesrettet, medisinsk eller sosial attføring, som var hjemmeværende eller som var under utdanning, men også i denne gruppen stod utprøvingsaspektet ved tiltaket sentralt (Eldring og Grøgaard 1996b).

I utgangspunktet forventer vi at ordinær skolegang for yrkeshemmede fungerer annerledes enn hospiteringstiltaket. Deltagerne har blant annet mulighet til å benytte skolegang til å kvalifisere seg (formelt og reelt) for segmenter på arbeidsmarkedet som *kan være bedre tilpasset* yrkesaktive med «merknader» på helseprofilen

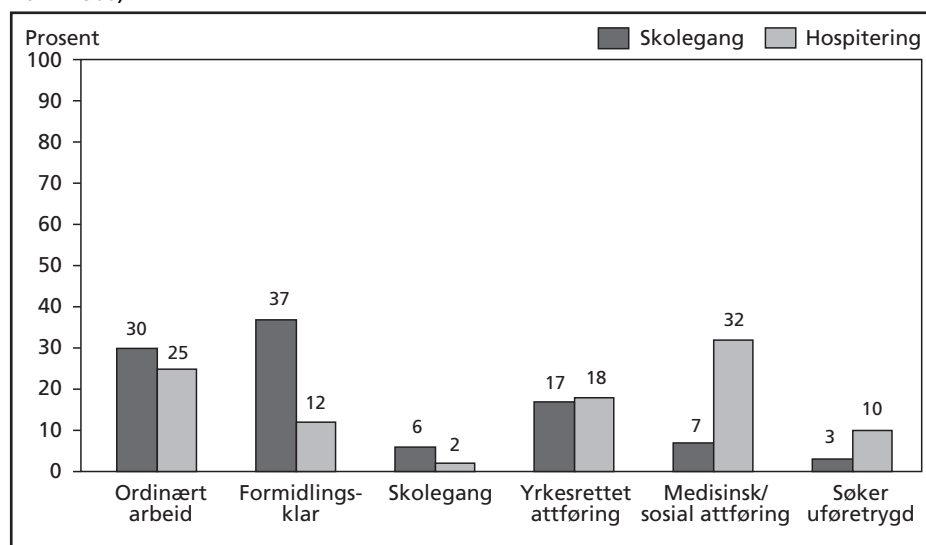
sin – for eksempel at man kan kvalifisere seg ut av fysisk krevende og konkurranseutsatt manuelt arbeid og inn i arbeid som preges av saksbehandling, klientkontakt og lignende. Samtidig kan det hende at det heller ikke i slike «skjermede» sektorer vil være særlig toleranse overfor arbeidskraft som har fysiske eller psykiske diagnoser. Videre, kan vi meget vel finne at ordinær skolegang skjermer mot for eksempel uføretrygd en periode etter avsluttet tiltak, men at det etter en tid, for eksempel ett år, vil være intensivt avskalling fra ordinært arbeid til trygd – men det gjenstår å se.

2.2 Hovedbeskjeftigelsen umiddelbart etter avsluttet tiltak

Et mindretall fortsetter på attføring eller utredes med sikte på uføretrygd

Figur 2.1 viser hva slags beskjeftigelse deltagerne fra de to tiltakene ble utskrevet til ved avslutningen av tiltaket. Det heter seg at alle sammen ble utskrevet fra *yrkesrettet attføring* med det respektive tiltaket som siste tiltak, men det er en sannhet med modifikasjoner. Både blant de 2442 som hospiterte i bedrift og de 1300 som deltok på skolegang var det nesten *én av fem* (henholdsvis 18 og 17 prosent) som faktisk ble utskrevet til (fortsatt) yrkesrettet attføring på samme typen tiltak, eller på en ny type tiltak. Blant deltagerne på hospitering ble dessuten *én av tre* (32

Figur 2.1 Hovedbeskjeftigelsen umiddelbart etter avsluttet tiltak blant utskrevne hospiteringsdeltagere 1993–94 og deltagere på ordinær skolegang høsten 1996. Prosent (N=2442 henholdsvis N=1300).

Kilde: Arbeidsdirektoratets registerdata

prosent) overført til medisinsk- eller sosial attføring. Med andre ord – mens halvparten av hospiteringsdeltagerne fortsatte på attføring ved avslutningen av tiltaket i 1993–94, gjaldt dette «bare» én av fire (24 prosent) deltagerne som avsluttet ordinær skolegang to til tre år senere. Hvis vi legger til at ti prosent av hospiteringsdeltagerne og (beskjedne) tre prosent av deltagerne på skolegang avsluttet tiltaket med en søknad om overføring til uføretrygd, har vi identifisert en viktig forskjell mellom de to gruppene tiltaksdeltagere på 1990-tallet: Mens 60 prosent av hospiteringsdeltagerne enten fortsatte på attføring eller søkte uføretrygd umiddelbart etter avsluttet tiltak, gjaldt dette «bare» rundt én av fire (27 prosent) deltagerne på ordinær skolegang.

Forskjellen i andel som fortsatte med medisinsk eller sosial attføring mellom hospitering og skolegang umiddelbart etter avsluttet tiltak, slår nesten i sin helhet ut i andelen som ble utskrevet som «formidlingsklare», dvs. som var helt ledige arbeidssøkere – henholdsvis 37 prosent av deltagerne på skolegang og 12 prosent av hospiteringsdeltagerne. Det var også en tendens til at noen flere deltagere på skolegang (relativt sett) ble utskrevet til ordinært arbeid, inkludert kombinasjoner av ordinært arbeid og trygd eller til skolegang høsten 1996, enn det som var tilfellet blant yrkeshemmede som ble utskrevet etter å ha hospitert i bedrift to til tre år tidligere (36 henholdsvis 27 prosent).

Vi skylder å gjøre oppmerksom på at noen få i utvalgene våre ikke var registrert med beskjeftigelse ved avslutningen av tiltaket – henholdsvis 1,7 og 0,6 prosent av skolegang- og hospiteringsdeltagerne. Disse er klassifisert som overført til (fortsatt) yrkesrettet attføring i figuren.

Skolegang gir ikke samme polariserte utfall som hospitering?

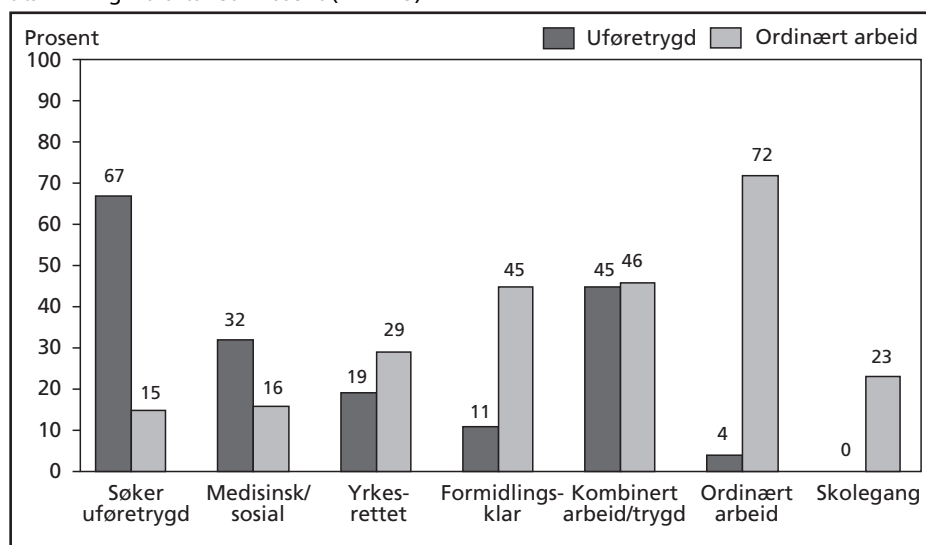
I den grad fordelingen på hovedbeskjeftigelse ved avslutningen av tiltakene sier noe om hvordan de to tiltakene fungerer, synes utfallet å være mindre polarisert ved avslutningen av skolegang enn ved avslutningen av hospitering. Med dette menes at mens skolegang i hovedsak ledet deltagerne inn en gruppe som manøvrerte rett inn i ordinært arbeid og en gruppe som fremstod som «klargjort» for formidling til ordinært arbeid (nesten syv av ti), var det ved avslutningen av hospiteringsperioden en tendens til at mange søkte om uføretrygd eller ble overført til medisinsk og sosial attføring. I praksis innebar dette at mange hospiteringsdeltagere ble utredet med sikte på uføretrygd i perioden etter avsluttet tiltak. Sysselsettingspotensialet synes i det minste å være større blant skolegangdeltagerne enn blant hospiteringsdeltagerne rett etter avslutningen av tiltaket, og det er jo fristende å lansere en hypotese om at dette primært skyldes *kvalifiseringsaspektet* ved det å gjennomføre en utdanning.

2.3 Hovedbeskjeftigelsen på intervjutidspunktet

Hvis kriteriet for suksess innskrenkes til at en deltager på tiltak oppnår ansettelse i ordinær bedrift, var det ikke så store forskjeller mellom de to tiltakene på utskrivningstidspunktet. Mens 30 prosent av deltagerne på skolegang ble utskrevet til arbeid (inkludert kombinert med trygd), gjaldt dette 25 prosent av hospiteringsdeltagerne. Den store forskjellen mellom de to gruppene gikk på fordelingen mellom andelen helt ledige (formidlingsklare) og andelen uføretrygdde eller personer som ble utredet med sikte på uføretrygd – her regnes medisinsk og sosial attføring som en viktig kilde til slik medisinsk sertifisering.

At dette er tilfellet, skulle fremgå av figur 2.2. Blant hospiteringsdeltagere som søkte uføretrygd ved avslutningen av tiltaket, var 67 prosent uføretrygdde og 15 prosent i ordinært arbeid halvannet til to og et halvt år etter avsluttet tiltak. Kombinasjoner av arbeid og trygd ledet enten inn i arbeid eller inn i trygd – her ble utprøvingen av arbeidsevnen «satt på spissen». Ved avslutningen av resultatperioden oppga 46 prosent at de var i ordinært arbeid, mens 45 prosent var trygdet. Medisinsk og sosial attføring fremstår også en viktig kilde til uføretrygd – på intervjutidspunktet var én av tre uføretrygdde. Samtidig ser vi at det er en viss stabilitet i beskjeftigelsen i løpet av resultatperioden – 72 prosent av deltagerne som ble utskrevet til ordinært arbeid, befant seg i ordinært arbeid inntil to og et halvt år senere, bare fire prosent var uføretrygdde. Videre var 23 prosent av hospiterings-

Figur 2.2 Andelen deltagere på hospitering som oppgir ordinært arbeid eller uføretrygd som hovedbeskjeftigelse på intervjutidspunktet, etter deltagerens beskjeftigelse umiddelbart etter utskrivning fra tiltaket. Prosent (N=1229)

Kilde: Registerdata og intervjudata

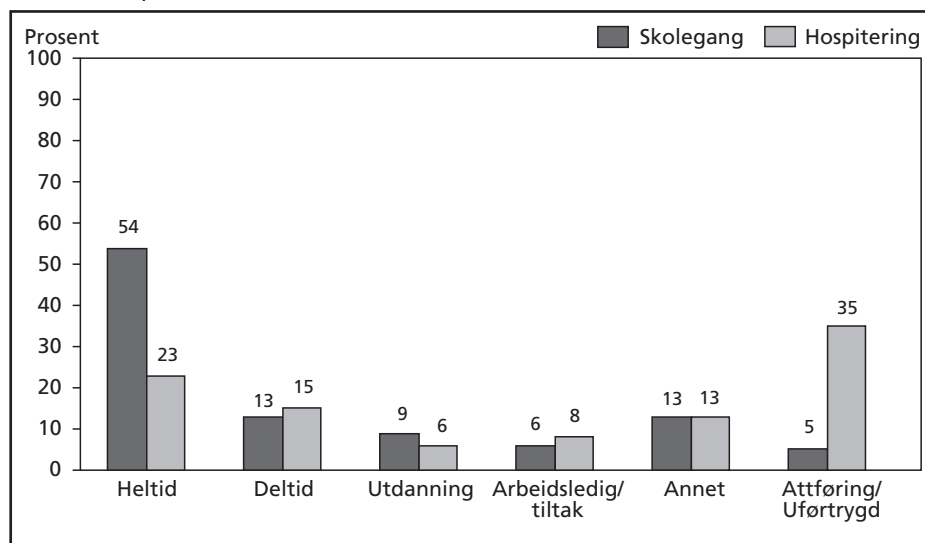
deltagerne som ble utskrevet til skolegang i arbeid halvannet til to og et halvt år senere, ingen var uføretrygdde, 41 prosent var fortsatt under utdanning og 27 prosent var på attføring på intervjutidspunktet. Blant hospiteringsdeltagerne får vi altså et bestemt inntrykk av at skolegang i det minste skjermer mot uføretrygd en periode – og vi finner kanskje det samme i vårt utvalg fra 1996–97?

Et statistisk mål på stabiliteten i beskjeftigelse i løpet av resultatperioden er korrelasjonen mellom beskjeftigelsen umiddelbart etter tiltak og beskjeftigelsen på intervjutidspunkt. Andelen uføretrygdde er korrelert ($\eta^2 =$) 0,43 med beskjeftigelsen på utskrivningstidspunktet, mens andelen i ordinært arbeid er korrelert ($\eta^2 =$) 0,46, slik beskjeftigelsen på utskrivningstidspunktet fremgår av figur 2.2. Den tidlige beskjeftigelsen «forklarer» med andre ord rundt 20 prosent av variansen i disse to formene for beskjeftigelse på intervjutidspunktet – så det er viktig å få en god start! Dette illustrerer naturligvis også at det arbeidet som gjøres av deltagerne selv og av støtteapparatet rundt dem for å bli utskrevet til arbeid, er viktig for beskjeftigelsen i hele perioden etter avsluttet attføring.

Det er betydelige forskjeller mellom de to tiltakene på intervjutidspunktet

På intervjutidspunktet – ett til halvannet år senere for skolegangsdeltagerne og halvannet til to og et halvt år senere for hospiteringsdeltagerne – har denne forskjellen

Figur 2.3 Hovedbeskjeftigelsen på intervjutidspunktet etter typen tiltak. Prosent (N=581 henholdsvis 1229)

Kilde: Intervjudata

utkrystallisert seg. Blant de henholdsvis 45 og 50 prosent som besvarte spørreskjemaene i de to undersøkelsene, observeres at 35 prosent av hospitantene og «hele» 67 prosent av skolegangdeltagerne oppgir fast jobb, prøvetid med sikte på fast jobb eller midlertidig heltidsansettelse i ordinær bedrift som sin hovedbeskjeftigelse, og dette må sies å være en betydelig forskjell.

Figur 2.3 illustrerer at andelen deltagere som har deltidsbeskjeftigelse, eller er i utdanning, som er arbeidsledig eller på tiltak, eller som oppgir annen beskjeftigelse (gjerne hjemmearbeidende), er relativt lik i de to tiltakene. Ulikheten går på fordelingen av deltagere som er heltidsbeskjeftiget eller som er på attføring eller uføretrygd på intervjudtidspunktet. Mens 23 prosent av hospiteringsdeltagerne oppgir heltidsbeskjeftigelse (23 prosent er i fast jobb på heltid eller deltid), oppgir hele 54 prosent av deltagerne på skolegang at de er heltidsbeskjeftiget (42 prosent har fast ansettelse på heltid eller deltid). Fem prosent er uføretrygdet eller på attføring. Til sammenligning svarte 35 prosent av hospiteringsdeltagerne at de var på attføring eller var uføretrygdet (24 prosent var uføretrygdet). Det er sannsynlig at de to tiltakene fungerer noe ulikt, men skyldes dette tiltakene som sådan, eller må slike forskjellene tilskrives andre forhold?

Mulige forklaringer på forskjeller i beskjeftigelsen som følge av de to tiltakene

For det første blir deltagerne utskrevet fra tiltak i en periode som kjennetegnes av til dels radikale forbedringer på arbeidsmarkedet for ordinær arbeidskraft – 20–24 åringene har qua gruppe befunnet seg på arbeidsledighetstoppen gjennom hele 1990-tallet. I 1993 var ledighetsandelen i denne ungdomsgruppen 11–12 prosent av arbeidsstyrken. I 1996 var ledighetsandelen redusert til 7–8 prosent.¹ Dette kan indikere at andre særlig utsatte grupper, for eksempel arbeidssøkere med medisinske (og sosialmedisinske) diagnoser også har opplevd en forbedring i sine beskjeftigelsesmuligheter i denne perioden. Utviklingen i sysselsettingen blant innvandrere frem til 1996 peker muligens i en noe annen retning. I følge Sosialt utsyn 1998 var andelen arbeidstagere (i alderen 16–74 år) omkring seks prosentpoeng lavere i innvandrerbefolkningen enn i befolkningen generelt i 1986. I 1993 hadde denne forskjellen økt til omkring 14 prosentpoeng. I 1996 utgjorde forskjellen i yrkesaktivitet rundt 13 prosentpoeng.² Det er altså ikke sikkert at den positive utviklingen for ordinære arbeidssøkere gir et korrekt bilde av endringer i beskjeftigelsesmuligheter for det vi kan oppfatte som mer utsatte eller marginaliserte grupper arbeidssøkere.

¹ Kilde: Arbeidsdirektoratet, kvartalsrapport nr. 3/97: 53, Kuf (1997), The Transition from Initial Education to Working Life. The Norwegian Country Report to the OECD, annex I, table 3.

² Bø og Lyngstad (1998: 87).

Vi antar at det har vært en positiv utvikling også for yrkeshemmede fra 1993–94 til 1996–97, og benytter sysselsettingsutviklingen blant 20–24 åringene som målestokk for denne forbedringen. I den grad skolegangdeltagerne kommer bedre ut enn hospiteringsdeltagerne, så vil vi i det minste ikke overvurdere den positive effekten av kvalifisering (i forhold til utprøving) når vi gjennomfører en slik korrigering for betydningen av endrede rammebetingelser på arbeidsmarkedet.

For det andre er responsraten i begge undersøkelsene meget beskjedne – bare 45 prosent blant deltagerne på skolegang og 50 prosent blant deltagerne på hospitering. Siden det bare er i disse to nettoutvalgene at beskjeftigelsen ved utgangen av resultat- eller referanseperioden er kjent, kan vi ikke se bort i fra at de observerte forskjellene i beskjeftigelse skyldes ulik fordeling av skjevheter i de to utvalgene. Det kan med andre ord være betydelige innslag av «tilfeldigheter» når vi sammenligner deltagere på de to tiltakene.

For det tredje må vi regne med at observerte forskjeller i beskjeftigelse kan skyldes at tiltakene har en ulik rekrutteringsbasis – at det kan være systematiske forskjeller i ressurser, erfaringer, motivasjon og holdninger som normalt påvirker en arbeidssøkers mulighet til å manøvrere inn i en ordinær ansettelse via et sysselsettings- eller kvalifiseringstiltak.

For det fjerde varierer resultat- eller referanseperiodene i de to undersøkelsene. Yrkeshemmede som ble utskrevet fra skolegang ble fulgt i 11–18 måneder etterpå, mens hospiteringsdeltagerne ble fulgt 20–31 måneder etter avsluttet tiltak. Det kan godt hende at et «utprøvingsaspekt» blant personer som har kvalifisert seg på nytt, først slår ut når disse personene har vært sysselsatt i for eksempel to år. Denne muligheten skaper problemer for oss, fordi vi ikke har fulgt de to gruppene like lenge etter avsluttet tiltak. Den høyere avskallingen til uføretrygd blant hospiteringsdeltagerne kan med andre ord også skyldes at de følges mye lenger etter tiltaket enn det som er tilfellet med deltagerne på skolegang. Samtidig kan vi ikke se bort fra at sysselsettingen kan øke over tid, for eksempel ved at personer som manøvrerte inn i midlertidig ansettelser umiddelbart etter utskrivning tilbys faste ansettelser etter et par år i arbeid (jf. Nergaard og Stokke 1996).

La oss fremme disse potensielle forklaringene som hypoteser:

1. Det er kvalifiseringsaspektet ved skolegang som produserer forskjellene i beskjeftigelse både umiddelbart etter avsluttet tiltak og ved utgangen av resultatperioden (intervjuutidspunktet)
2. De to gruppene har ulike ressurser, erfaringer, motivasjon og holdninger (interesser). Forskjellene i beskjeftigelse skyldes ulikhet i rekrutteringen til de to tiltakene

3. Det er rammebetingelsene som forklarer forskjellen. Fra 1993–94 til 1996–97 ble den generelle tilstanden på det norske arbeidsmarkedet radikalt forbedret. Derfor kommer deltagerne på ordinær skolegang mye bedre ut enn deltagere som hospitererte i ordinær bedrift
4. Representativiteten i de to utvalgene er ulik. Det er den lave responsraten blant deltagerne på skolegang som forklarer hvorfor denne deltagergruppen kommer klart best ut – forskjellene er på en måte uttrykk for tilfeldigheter
5. Resultatperiodene er ulike – på skolegang følges deltagerne for kort tid til at man oppdager for eksempel avskallingen til uføretrygd. Denne muligheten må vi ha in mente. Vi kan ikke «teste» denne hypotesen med våre data, men vi kan sjekke om det er slik blant hospiteringsdeltagerne. I så fall er det sannsynlig at vi også ville observert en avskalling blant deltagere på ordinær skolegang som var i arbeid eller på attføring, hvis disse hadde blitt fulgt ett år lenger enn de faktisk ble

I tillegg regner vi med at selve utdanningens innretning differensierer innad i gruppen som deltok på ordinær skolegang for yrkeshemmede. Det kan godt hende at slike gruppeinterne forskjeller vil fremstå som minst like interessante når vi har kontrollert for rekrutteringen til de to tiltakene (og til ulike utdanninger innen skolegang), som eventuelle forskjeller mellom skolegang- og hospiteringstiltaket som sådan. Derfor fremmes en sjette hypotese:

- 6 Det er primært variasjoner i kvalifiseringsaspektet ved skolegangstiltaket (utdanningsprofilen) som forklarer hvorfor noen har en gunstig sysselsettings-situasjon umiddelbart etter avsluttet tiltak og på intervjutidspunktet, mens andre deltagere på skolegang har en ugunstig beskjeftigelse.

La oss begynne diskusjonen av disse mulige forklaringene med en analyse av kilder til systematisk utvalgsskjevhet (hypotese nr. 4)

3 Kan vi stole på utvalget?

3.1 Registerdata koplet til intervjudata i et anonymisert datasett

Undersøkelsen av ordinær skolegang for yrkeshemmede bygger i hovedsak på *en kobling* av to informasjonskilder:

Først et landsrepresentativt utvalg bestående av 1300 yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak i perioden juni – desember 1996. De 1300 tiltaksdeltagerne ble trukket enkelt og tilfeldig fra en populasjon som inneholdt 2223 individer, og utgjør med andre ord 58 prosent av denne populasjonen. Dette *bruttoutvalget* ble supplert med 700 yrkeshemmede som fortsatte på attføring (fortrinnsvis) med ordinær skolegang som tiltak høsten 1996. Denne populasjonen bestod av 2990 personer.

Bruttoutvalget ble deretter anonymisert og supplert med følgende registeropplysninger på individnivå:

- Diagnose på tresiffernivå, samt en gruppering på ensiffernivå¹
- Deltagerens alder høsten 1996
- Kjønn
- Bostedsfylke (bostedskommune er utelatt for å sikre anonymitet)
- Deltagerens utdanningsbakgrunn som en klassifisering av utdanningsnivå og -type på tosiffernivå. Denne variabelen har vi forenklet noe.
- Yrkesbakgrunn og yrkesønske på tresiffer- og ensiffernivå²
- Dato for avslutning av ordinær skolegang. Denne variabelen er utgangspunkt for beregning av undersøkelsens *referanseperiode* (også kalt resultatperiode) – dvs. perioden fra tiltaksslutt til tidspunkt for intervju

¹ Etter «Standard for klassifikasjon av sykdommer, skader og dødsårsaker», som er den norske utgaven av International Classification of Diseases – ICD-9 (jf. SSB 1993).

² Her benyttes en indikator på sektortilknytning som følger «Standard for næringsgruppering» (jf. SSB 1992).

- Årsak til utskrivning fra status yrkeshemmet – i praksis en indikator på beskjeftigelsen umiddelbart etter avsluttet tiltak
- Varighet av siste ledighetsperiode
- Antall perioder som arbeidsledig fra 1. Juli 1993 til 1. Juli 1997
- Antall dager på tiltak fra 1. Juli 1993 til avslutningen av ordinær skolegang
- Antall tiltak i samme periode

De 2000 yrkeshemmede tiltaksdeltagerne som inngår i brutto utvalg ble blant annet intervjuet om sin bakgrunn, erfaring med skolegangtiltaket og sin beskjeftigelse på intervjuetidspunktet (november – desember 1997) – i praksis ett til halvannet år etter at de 1300 avsluttet attføringen sommeren og høsten 1996.

Usedvanlig beskjeden respons

Responsraten i undersøkelsen ble bare *41 prosent* – 45 prosent blant tiltaksdeltagere som avsluttet sin attføringsperiode høsten 1996 og 34 prosent blant tiltaksdeltagere som fortsatte under attføring. Denne responsraten er så lav at vi helt sikkert har fått *et systematisk skjevt utvalg*. Med så gode og detaljerte registerdata på individnivå, er vi imidlertid i stand til å identifisere noen kilder til utvalgsskjevhet. Først spør vi om det er systematiske skjevheter, dernest undersøker vi om denne eventuelle skjevheten påvirker tiltaksdeltagernes beskjeftigelse umiddelbart etter avsluttet tiltak.

Kilder til systematisk skjevhet

Som vanlig nær sagt, er responsraten høyest blant kvinner, og tilbøyeligheten til å svare på spørreskjemaet varierer med bostedsfylke, diagnosegruppe, alder, utdanningsnivå og –type, yrkesbakgrunn og yrkesønske. I den grad yrkesønskene påvirker utdanningsprofilen – det er vanlig i utdanningspolitikken at det legges stor vekt på brukernes egne preferanser og ønskemål – vil en sammenstilling av yrkesbakgrunn og yrkesønske fungere som en indikator på selve attføringsforløpet, men det gjenstår å se.

I utgangspunktet har vi bestemt oss for neglisjere det nettoutvalget vi har fått fra gruppen yrkeshemmede som fortsatte under attføring med ordinær skolegang som tiltak høsten 1996. En responsrate på 33 prosent er for beskjeden til at vi våger å stole på dette nettoutvalget. I den grad vi bruker utvalget av personer som fortsatte under attføring i analysen, vil vi bare benytte bruttoutvalget (registerdata). Siden en av oppgavene våre er å sammenligne med en gruppe yrkeshemmede

som avsluttet sin attføringsperiode i 1993–94 med hospitering som siste tiltak, er dette for så vidt greit. Blant de 1300 som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak tredje og fjerde kvartal 1996, observeres følgende respons på intervjuundersøkelsen:

- Responsraten er 50 prosent blant kvinner og 40 prosent blant menn.
- Responsraten øker med økende utdanningsnivå (registrert utdanning): Mens «bare» 25 prosent av mennene med grunnskoleutdanning besvarte spørreskjemaet, var responsraten 49 prosent blant menn med utdanning på vk2-nivå (uansett type). Den høyeste responsraten observeres blant kvinner med vk2-utdanning (67 prosent).
- Responsraten er vesentlig lavere blant ungdom 16–24 år enn blant unge voksne og voksne tiltaksdeltagere. Det er bare 15 prosent av 16–19 åringene som besvarte spørreskjemaet, 39 prosent av 20–24 åringene, mens 25–59 åringene har responsrater i intervallet 43 – 53 prosent.
- Responsraten er naturligvis sensitiv overfor respondentens diagnose. Yrkeshemmede med diagnosen «sosial mistilpasning» og «psykisk utviklingshemmet» har henholdsvis 10 og 18 prosent respons. I det siste tilfellet har sannsynligvis hjelpsomme foreldre, venner og foresatte trådt til. I utgangspunktet er dette små diagnosegrupper. Responsen er også lav blant yrkeshemmede med diagnosen «psykiske lidelser» (37 prosent), og det er mer alvorlig fordi omkring 20 prosent av deltagerne har slik diagnose.
- Responsraten påvirkes av når man ble utskrevet fra tiltak: Den er lavere blant personer som ble utskrevet sommeren 1996 enn personer som ble utskrevet ved årsskiftet 1996–97. Dess lengre referanseperiode – i betydningen periode fra tiltaksslutt til intervju – dess lavere responsrate (Pearsons $r = -0,12$).
- Responsraten påvirkes også av om man har mye eller lite ledighetserfaring eller tiltakserfaring (indikator er antall ledighetsperioder og antall tiltak): Dess mer omfattende ledighets- og tiltakserfaring, dess lavere responsrate ($r = -0,07$ henholdsvis $-0,08$). Det er imidlertid en tendens til at responsraten øker med det siste tiltakets varighet. Dess lengre utdanning, dess større responsrate ($r = 0,13$).
- Bosted påvirker også responsraten – andelen respondenter fra Østfold, Akershus, Oslo, Telemark og Nord-Trøndelag var for eksempel mindre enn 40 prosent, mens Hedmark, Oppland, Aust-Agder, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal har en responsrate i overkant av 50 prosent.

Alt i alt innser vi at nettoutvalget er systematisk skjevt. Vi har forsøkt å predikere responsen blant de 1300 som ble utskrevet fra tiltak i appendiks 1. Her ønsker vi oss en maksimalt dårlig modell. Modellen er heller ikke spesielt god – «pseudo-for-klart varians» er 5–6 prosent – men modellen identifiserer et systematisk bortfall av respondenter (alt annet likt) blant menn, i lavutdanningsgruppene, blant deltagere med en kortvarig siste tiltaksperiode, og blant deltagere som ble utskrevet fra attføring i juni – juli 1996 – altså blant deltagere som må huske ett og et halvt år tilbake i tid når vi intervjuer dem senhøstes 1997.

3.2 Skjevheten slår i liten grad ut på sjansen for å bli utskrevet til ordinært arbeid

Vi må innrømme at det er skjevheter i utvalget, men forplanter denne skjevheten seg til beskjeftigelsessituasjonen etter avsluttet tiltak? Tabell 3.1 sammenligner beskjeftigelsen til skolegang- og hospiteringsdeltagerne i brutto og netto utvalg. Her ser vi at fordelingen blant hospiteringsdeltagerne er nesten identisk i de to utvalgene. Her er nok representativiteten i nettoutvalget ganske god. Videre er forskjellene i beskjeftigelse blant deltagere på ordinær skolegang umiddelbart etter utskrivning fra tiltak mindre enn vi kunne frykte, selv om forskjellen mellom disse to utvalgene bør kommenteres. På sett og vis er vi blitt reddet av gongongen, selv om responsraten var beskjedne 45 prosent.

Tabell 3.1 Beskjeftigelsen umiddelbart etter utskrivning fra tiltak. Brutto og netto utvalg blant deltagere på ordinær skolegang og hospitering i ordinær bedrift. Prosent

Beskjeftigelse	Skolegang 1996:	Skolegang 1996:	Hospitering 1993–94:	Hospitering 1993–94:
	Netto utvalg	Brutto utvalg	Netto utvalg	Brutto utvalg
Søker uføretrygd	1	3	10	10
Medisinsk eller Sosial attføring	7	7	33	32
Yrkesmessig attføring/ukjent*	12	17	17	18
Formidlingsklar (helt ledig)	42	37	13	12
Skolegang	6	6	2	2
Kombinerer arbeid og trygd	1	1	3	5
Ordinært arbeid	31	29	22	20
Sum (N)	100 (581)	100 (1300)	100 (1229)	100 (2442)

* Ukjent beskjeftigelse utgjør 0,6% på hospiteringstiltaket og 1,7% på ordinær skolegang. Disse ukjente er gruppert sammen med yrkeshemmede som fortsetter på yrkesmessig attføring.

Svartilbøyeligheten blant yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med skolegang som siste tiltak er noe lavere enn gjennomsnitt hvis deltagerne søker uføretrygd, hvis de overføres til medisinsk eller sosial attføring, og hvis de får en ny periode på yrkesrettet attføring. Deltagere som utskrives som formidlingsklare (helt ledige) eller som utskrives til ordinært arbeid er overrepresentert i nettoutvalget. Mens andelen som utskrives til fortsatt attføring og utredning (inkludert søkere av uføretrygd) er 20 prosent blant de 581 som har svart på spørreskjema, var det *de facto* 27 prosent som ble utskrevet til slik beskjeftigelse blant de 1300 som fikk tilsendt spørreskjema. Legges nettoutvalget til grunn, vil vi måle en for positiv beskjeftigelses-situasjon umiddelbart etter avsluttet tiltak, og vi vil også måle en for positiv beskjeftigelse på tidspunktet for intervju – ett til halvannet år etter avsluttet tiltak (jf. kapittel 2).

Noen potensielle effekter bør antagelig taes med «en klype salt»

Vi ser en klar tendens til at tiltaksdeltagernes «ressurser» påvirker sjansen for at de har besvart spørreskjemaet. Vi observerer med andre ord mer ressurser i nettoutvalget vårt enn i populasjonen utvalget stammer fra. Dette er normalt i utvalgsundersøkelser. Hvordan skal vi da tolke effekter av slike ressurser? Anta at vi observerer at menn kommer vesentlig bedre ut med hensyn til sin beskjeftigelse enn kvinner. Samtidig har menn klart lavest responsrate. Da er vi tilbøyelig til å tro at vi måler en for sterk effekt av kjønn i utvalget. Vi tror at de 40 prosent som svarte blant mennene fremstår som relativt sett mer ressurssterke gitt tilstanden i populasjonen, enn de 50 prosent som svarte blant kvinnene. Hvis vi observerer det motsatte, at kvinnene kommer best ut, må vi konkludere motsatt. Da er antagelig forskjellene større i populasjonen enn i vårt utvalg. Nå kommer menn best ut – *ceteris paribus* – både blant skolegangdeltagere og blant hospiteringsdeltagere. Da tror vi bestemt at menn kommer best ut også i de to populasjonene, men ikke så mye bedre ut enn kvinner som det vi måler i våre undersøkelser. Kjønnseffekten som faktisk er ganske sterk, bør nok jekkes noe ned.

Man kan resonnerer på samme måte hvis vi observerer virkninger av alder, diagnose, utdanning, og tidligere problemer på arbeidsmarkedet (mange ledighetsperioder, mange tiltaksperioder og lignende). Hvis vi observerer at grupper med lav responsrate kommer dårlig ut med hensyn til sin beskjeftigelse etter endt tiltak i forhold til grupper med høyere responsrate, er vi tilbøyelig til å tro at forskjellen er større i bruttoutvalget (og dermed i populasjonen) enn det vi måler. Dersom det motsatte er tilfellet – at grupper med lav responsrate kommer godt ut sammenlignet med andre – er vi tilbøyelig til å tro at vi måler en sterkere effekt i utvalget vårt enn det som er tilfellet i populasjonen.

4 Hvem deltar i ordinær skolegang for yrkeshemmede?

I utgangspunktet forventer vi at yrkeshemmede som deltar på ordinær skolegang har en noe annen rekrutteringsbasis enn yrkeshemmede som hospiterer i ordinær bedrift – for eksempel at yrkeshemmede som er orientert mot utdanning har lavere gjennomsnittsalder, at de har noe høyere gjennomsnittlig utdanningsnivå før tiltak, at de har en mer utpreget allmennfaglig profil i sin utdanning, og at de i mindre grad rekrutterer fra tradisjonelt produksjonsarbeid enn hospiteringsdeltagerne. Dette kan vi fremme som hypoteser for diskusjonen i kapittel 4.

Samtidig er det neppe vanntette skott mellom de to tiltakene. I den grad en yrkeshemmet ble utskrevet fra attføring med skolegang som siste tiltak, men av ulike grunner fortsatte med yrkesrettet attføring på et nytt tiltak i perioden mellom utskrivning og intervju, var det ikke uvanlig at vedkommende hospiterte i bedrift. Derfor kan rekrutteringsbasisen til de to tiltakene være mer likeartet enn vi i utgangspunktet forventer at den er.

Hvordan fordeler de to gruppene yrkeshemmede tiltaksdeltagere seg på for eksempel kjønn, alder, sivilstand, diagnose, utdanning, yrkeserfaring, yrkesønske, ledighetserfaring og attføringserfaring?

4.1 Kjønn, alder og sivilstand

Ganske lik rekruttering av kvinner og menn

Andelen kvinner på alle attføringstiltak høsten 1994 var 42 prosent (Berg 1995). Blant yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med hospitering som siste tiltak 1993-94, var kvinneandelen 52 prosent (Eldring og Grøgaard 1996b: 23). Blant yrkeshemmede som ble utskrevet fra ordinær skolegang siste halvdel av 1996, var kvinneandelen til sammenligning 47 prosent¹ – altså fortsatt høyere enn gjennomsnittet for attføringstiltak midt på 1990-tallet. Kvinner er med andre ord *godt*

¹ De 700 som fortsatte på attføring høsten 1996 og som fortrinnsvis hadde skolegang som tiltak, har en kjønnsfordeling som er identisk med de 1300 som ble utskrevet fra tiltaket siste halvår 1996. En kvinneandel på 47-48 prosent er nok representativt for dette tiltaket i 1996.

representert både blant deltagere på ordinær skolegang og blant deltagere som hospiterte i ordinære bedrifter midt på 1990-tallet.

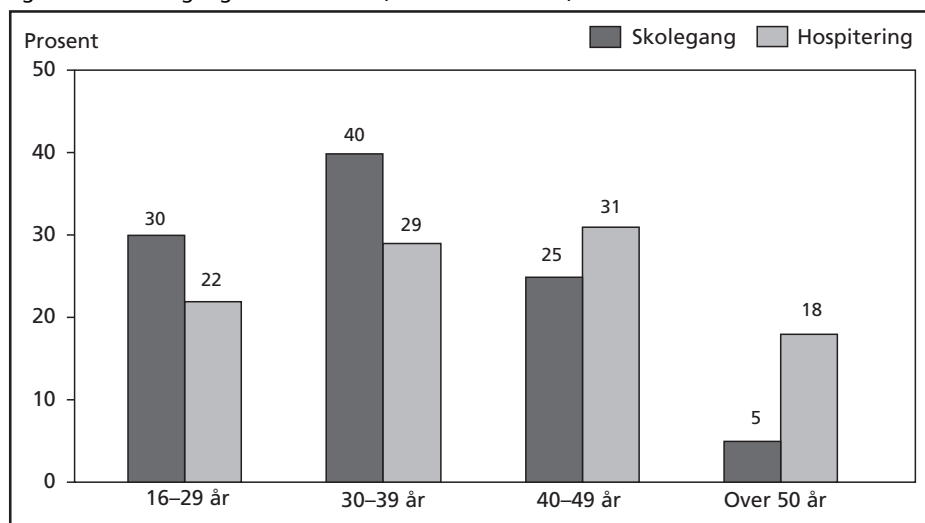
Vi bør dessuten tilføye at skolegang er et spesielt populært tiltak blant kvinner. Av alle kvinner på yrkesrettet attføring i april 1996 (18 944), deltok 36 prosent på ordinær skolegang for yrkeshemmede. Den tilsvarende andelen blant de 24 399 menn som var registrert på aktive attføringstiltak var 28 prosent (ibid: 14).

Hospiteringsdeltagerne er gjennomgående litt eldre

Kvinner og menn har omtrent samme aldersfordeling innen hvert enkelt tiltak, mens det – som forventet – er noe ulik aldersfordeling når vi sammenligner deltagerne på skolegang og hospitering (dvs. mellom tiltakene).

Figur 4.1 sammenligner aldersfordelingen i de to utvalgene (bruttoutvalgene). Det er noe vanligere å hospitere i bedrift hvis man er 40 år eller eldre enn å «sitte på skolebenken», men samtidig er det rundt 30 prosent av deltagerne på skolegangtiltaket som er 40 år eller eldre når de utskrives fra tiltak i 1996. I gjennomsnitt var hospiteringsdeltagerne 37–38 år når de avsluttet tiltaket sitt, mens deltagerne på ordinær skolegang var 33–34 år når de avsluttet sin tiltaksperiode. Aldersforskjellen er ikke stor, selv om den er statistisk pålitelig.

Figur 4.1 Aldersfordelingen blant yrkeshemmede som ble utskrevet fra hospitering 1993–94 og ordinær skolegang 1996. Prosent (N=2442 hhv. 1300)

Kilde: Arbeidsdirektoratets registerdata

Sivilstand og forsørgelsesbyrde

Det er noe flere kvinner enn menn som er gift eller samboende, og kvinner er dessuten overrepresentert blant deltagere på de to tiltakene som har minst ett hjemmeboende barn 0–18 år. Mens 41–42 prosent av mennene oppgir at de er enslige, er den tilsvarende andelen blant kvinnene 33–34 prosent. Denne kjønnsforskjellen er statistisk pålitelig, mens andelen enslige på de to tiltakene er så godt som identisk.

Det er imidlertid forskjell mellom de to gruppene tiltaksdeltagere i andelen som har hjemmeboende barn i alderen 0–18 år, som «balanserer» på grensen til statistisk pålitelighet (fem prosent signifikansnivå). Hospiteringsdeltagerne er svakt underrepresentert blant respondenter som har hjemmeboende barn 0–18 år. Man kunne for så vidt tenkt seg at dette skyldes en ulik proporsjon av enslige forsørgere i de to gruppene yrkeshemmede tiltaksdeltagere, men det er ikke tilfellet. Andelen enslige forsørgere er 8–9 prosent i begge grupper.

Inspeksjon av data indikerer at hospiteringsdeltagerne får barn tidligere, og at skolegangdeltagernes barn muligens bor hjemme noe lengre – i den forstand er det antagelig snakk om to grupper tiltaksdeltagere med noe ulik sosial sammensetning. Da har vi imidlertid begått en «kardinalsynd» i kommentering av sammenhenger i et datasett – vi har benyttet et tverrsnitt (synkrone data) til å trekke slutninger om utviklingen over tid (diakrone slutninger), og det skal man naturligvis være varsom med.

4.2 Diagnose og diagnosegrupper

Svært lik fordeling på diagnoser

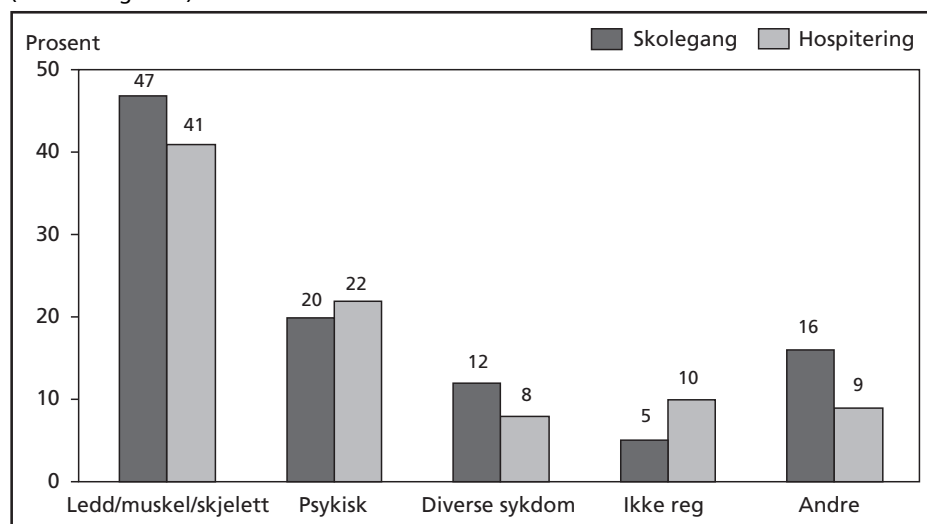
Ni av ti deltagere på de to tiltakene har oppgitt diagnose. Diagnosen er viktig fordi den gir informasjon om *hvorfor* en personen har vært på attføring. Samtidig er det neppe noen enkel sammenheng mellom diagnose og funksjonsnivå (erhvervsevne). I undersøkelsen av hospiteringsdeltagerne fra 1996 fikk vi for så vidt demonstrert tydelig at diagnose og ervervsevne kan være to forskjellige ting. Den statistisk sett beste indikatoren på helsetilstand var antagelig om hospiteringstiltaket ble fullført eller om det ble avbrutt. Disse beslutningene ble fattet relativt raskt, gjerne før det var gått tre måneder av tiltaksperioden. Klok av skade har vi nå bedt respondente om å karakterisere sin helsetilstand på intervjudtidspunktet, samt hvordan de selv opplever at deres helsetilstand har utviklet seg i løpet av tiltaksperioden. Dermed blir det interessant å se om det er en sammenheng mellom diagnose og disse to indikatorene på subjektiv helse, eventuelt om avbrudd fortsatt fungerer som den «beste» helseindikatoren.

Figur 4.2 fordeler yrkeshemmede som ble utskrevet fra de to tiltakene etter de hyppigst forekommende diagnosegruppene. Med diagnosegruppe menes klassifisering av diagnose på ensiffernivå. Blant begge typer tiltaksdeltagere dominerer sykdommer og skader i *ledd, muskel og skjelett*. Hvis vi tilføyer at den hyppigst forekommende enkelt diagnosen innen kategorien «diverse sykdommer og lyter» også er relatert til denne diagnosegruppen, som senvirkninger av slike skader eller sykdommer (905-kategorien), kan vi si at ca. 45 prosent av hospiteringsdeltagerne og drøyt 50 prosent av deltagerne på ordinær skolegang har ledd-, muskel- og skjelettrelaterte lidelser.

Den nest største diagnosegruppen er *psykiske lidelser*. Rundt 20 prosent av deltagerne på de to tiltakene har slike diagnoser. I den grad det er forskjeller i rekrutteringen til de to tiltakene, så kan neppe disse ulikhetene relateres til grovgrupperte varianter av diagnoseinndelingen.

Det er imidlertid en kjønnsforskjell som det er statistisk grunnlag for å kommentere på dette abstraksjonsnivået: Mens ensifferklassifiseringen ikke skiller mellom kvinner og menn blant deltagerne på ordinær skolegang – her er kvinner og menn nesten helt likt fordelt på diagnosegrupper – er det statistisk pålitelige forskjeller mellom kvinners og menns diagnoser blant hospiteringsdeltagerne. Kvinnelige hospitanter er klart overrepresentert blant deltagere med sykdommer i ledd, muskel og skjelettsystem. Vi kan også si at det er noe større spredning på diagnoser blant hospiteringsdeltagerne enn blant deltagere på ordinær skolegang. Mens man

Figur 4.2 Yrkeshemmede tiltaksdeltagere etter diagnosegruppe og typen tiltak. Prosent (N= 2442 og 1300)

Kilde: Arbeidsdirektoratets registerdata

trenger fem diagnosegrupper for å fange opp rundt 80 prosent av de utskrevne fra hospitering i 1993–94, så trengs tre diagnosegrupper for å fange opp en tilsvarende andel utskrevne fra ordinær skolegang i 1996.

Det er en svak sammenhengen mellom diagnosegruppe og subjektiv helse

Hvor sterk er sammenhengen mellom diagnose, subjektiv helse og avbrudd? Vi har to spørsmål om subjektiv helsetilstand i undersøkelsen. Det første angir respondentens oppfatning av sin egen helsetilstand på intervjutidspunktet (fem punkts skala fra «svært dårlig» til «svært god»). Det andre spørsmålet angir hvordan respondenten synes helsetilstanden utviklet seg gjennom tiltaksperioden og etterpå (samme skala). Disse svarene er høyt korrelert – Pearsons $r = 0,61$ ($N=581$). Vi finner også at det er en korrelasjon mellom avbrudd og de to indikatorene på helsetilstand. Denne korrelasjonen er av størrelsesorden 0,2, og den er statistisk pålitelig. Det er ingen signifikant sammenheng mellom hoveddiagnose og avbrudd, det er heller ingen pålitelig sammenheng mellom diagnosegrupperingen og respondentens opplevelse av hvordan helsetilstanden har utviklet seg over tid. Samtidig finner vi en svak – men statistisk signifikant – relasjon mellom diagnosegruppe og subjektiv helse på intervjutidspunktet. Skolegangdeltagere med psykiske lidelser, lungesykdommer, allergier og infeksjonssykdommer oppgir lavere score på subjektiv helse enn deltakere som har andre diagnoser. Vi har i det minste et empirisk fundert argument for at hoveddiagnose i mindre grad fanger opp variasjoner i helsetilstanden enn avbrutt tiltak – også blant skolegangdeltagere. Når man skal fungere i ordinært arbeid, er det rimelig å anta at dette spisses til, da vil sviktende helse slå ut i avbrudd forholdsvis raskt. Når man sitter på skolebenken er sannsynligvis marginene noe større, selv om de empiriske relasjonene peker i samme retning som hos hospiteringsdeltagerne.

4.3 Sektortilknytning og yrkesønsker

En periode på tiltak kan fungere som en utprøving av deltagerens ervedsevne innen ett bestemt yrkesområde, men det kan også gi muligheter til å prøve noe nytt, og når vi snakker om regulære kvalifiseringstiltak som skolegang, bør det være gode muligheter til å kvalifisere seg for et nytt yrke hvis man ønsker det.

Små forskjeller i sektortilknytning ...

Når hospiteringsdeltagere og deltagere på ordinær skolegang sammenlignes etter en sektorinndeling av deres yrkesbakgrunn, er det nesten ingen forskjell mellom de to gruppene. Yrkeshemmede som ble utskrevet fra disse to tiltakene henholdsvis i 1993–94 og siste halvår 1996 er klart overrepresentert blant yrkesaktive med bakgrunn fra industri, bygg og anlegg, gruvedrift, sprengningsarbeid, gass- og oljeutvinning, mens de er underrepresentert innen teknisk-, vitenskapelig-, humanistisk- og kunstnerisk arbeid. Klassisk manuelt arbeid er med andre ord en viktig rekrutteringskanal for begge disse tiltakene (tabell 4.1).

Bak frekvensene i tabell 4.1 er det naturligvis til dels «dramatiske» forskjeller i kvinners og menns yrkesbakgrunn og yrkesorientering. Nå spør vi om deltagerne ønsker å orientere seg i en ny retning eller om de tar sikte på å spesialisere seg innen områder de allerede har erfaring fra – altså omstilling til noe nytt/annet eller spesialisering av sin spesialitet?

La oss forenkle sektorinndelingen etter en grovkornet klassifisering av hva slags arbeid den representerer – altså *arbeidets art*. De tre første sektorene som omfatter teknisk-vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid, kontorarbeid og administrasjon, forvaltning og ledelse, kjennetegnes primært ved to typer arbeid – arbeid med papir eller kontorarbeid, og arbeid med mennesker (spesielt klienter og kollegaer). I disse sektorene finnes blant annet byråkratene, lærerne og helse- og

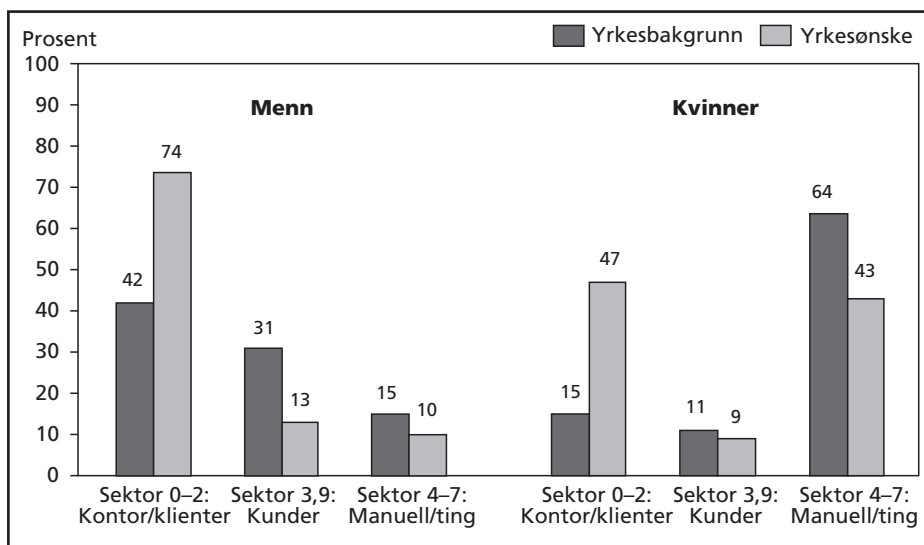
Tabell 4.1 Yrkesbakgrunn blant deltagere på ordinær skolegang, hospitering i ordinær bedrift, samt yrkestilknytning for alle sysselsatte i Norge. Sektorinndeling på ensiffernivå. Prosent

Sektor	Ordinær skolegang 1996	Hospitering 1993–94	Alle sysselsatte 1994
Teknisk-vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid	21	18	26
Administrasjon, forvaltning, bedrifts-/organisasjonsledelse	2	1	7
Kontorarbeid	6	7	10
Handelsarbeid	8	9	10
Jordbruk, skogbruk, fiske	3	3	5
Industri, bygg og anlegg, gruvedrift, sprengning, olje, gassutvinning	31	32	19
Transport og kommunikasjon	6	6	6
Servicearbeid	13	17	14
Militært/ufidentifisert arbeid	10	6	2
Sum (N)	100 (1300)	100 (2442)	100 (2 035 000)

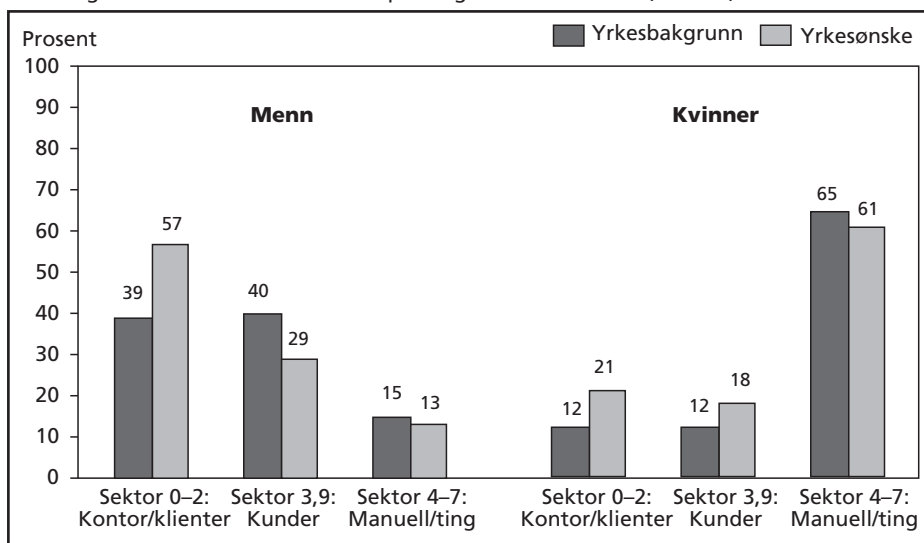
Kilde: Arbeidsdirektoratets registerdata, SSB, Arbeidsmarkedsstatistikk 1994 (jf. Eldring og Grøgaard 1996b: 30)

sosialarbeiderne. Service- og handelsarbeid representerer også i hovedsak arbeid med mennesker, men altså primært kunder, ikke klienter og kollegaer. Arbeid innen primærnæringene, transportsektoren, gruvedrift og sprengningsarbeid, bygg- og anleggsarbeid og industri, klassifiseres for seg som uttrykk for mer tradisjonelt manuelt arbeid – altså primært arbeid med «ting».

Figur 4.3 Gruppert yrkesbakgrunn og yrkesønske blant tiltaksdeltagere etter kjønn. Prosent
A: Deltagere som ble utskrevet fra ordinær skolegang (N=1300)

B: Deltagere som ble utskrevet fra hospitering i ordinær bedrift (N=2442)

Registrerte yrkesønsker er naturligvis uttrykk for individuelle preferanser og ønskemål. Samtidig har det sikkert i mange tilfeller foregått «forhandlinger» mellom deltager, saksbehandler, og kanskje også medisinsk ekspertise, som nedfeller seg i rubrikken «yrkesønske» i Arbeidsdirektoratets register.

Figurene 4.3A og 4.3B sammenstiller yrkesbakgrunn og yrkesønsker blant henholdsvis skolegang- og hospiteringsdeltagere etter kjønn. Kvinner er plassert til venstre i figurene, menn til høyre. For det første ser vi at menn i hovedsak rekrutteres til begge disse tiltakene fra klassisk manuelt arbeid – 64–65 prosent av de mannlige tiltaksdeltagerne har bakgrunn fra industri, bygg og anlegg, gruve og sprengningsarbeid og primærnæringene. Kvinnene har bakgrunn fra de sektorene som representerer kontorarbeid, samt arbeid med kunder og klienter – henholdsvis 73 prosent av deltagerne på skolegangtiltaket og 79 prosent av deltagerne på hospitering.

... men det er betydelige forskjeller i yrkesorientering

Mens hospiteringsdeltagerne i beskjednen grad orienterer seg mot «kontor- og klientektoren», vi observerer riktignok en økning både blant kvinner og menn – med henholdsvis 18 og 9 prosentpoeng – er det en meget klar orientering bort fra manuelt arbeid og arbeid med kunder til arbeid med papir, klienter og kollegaer blant yrkeshemmede som benytter attføringsperioden til å øke sin formelle kompetanse. Mens 42 prosent av kvinnene som deltok på skolegang har bakgrunn fra teknisk, vitenskapelig, humanistisk arbeid, organisasjon, forvaltning, ledelse og kontorarbeid (sektor 0–2), er det 74 prosent som ønsker seg et yrke innen disse sektorene. Til varende blant menn: Mens 15 prosent av mennene har bakgrunn fra sektor 0–2, er det 47 prosent som ønsker seg dit.

Den store taperen er de sektorene som preges av manuelt arbeid (vi snakker fortrinnsvis om industri og bygg og anlegg), men det er også tydelig at mange kvinner ønsker seg bort fra kundebehandling (handel og service): En tredjedel av kvinnene har bakgrunn fra varehandel og servicearbeid, mens det «bare» er 13 prosent som ønsker seg et yrke innen en av disse sektorene etter endt tiltak.

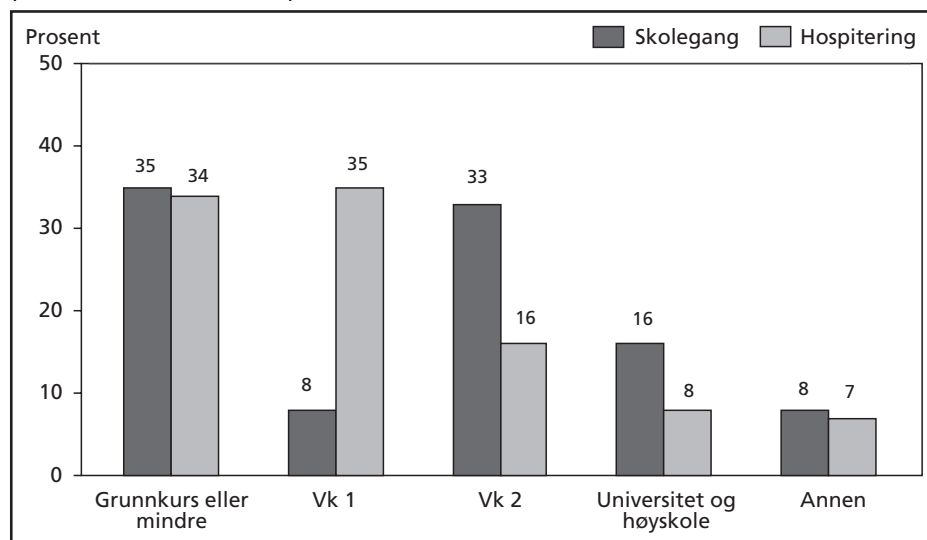
Mens vi observerer moderate endringer i hospiteringsdeltagernes yrkesorientering, observeres radikale endringer i yrkesorienteringen blant yrkeshemmede som søker mot skolebenken – og disse må i så fall teoretisere eller allmennfagliggjøre sin kompetanseprofil hvis de skal nå de målene de har satt seg. Gjør de det? Svaret på dette spørsmålet gis først i kapittel 5, som diskuterer gjennomføringen av tiltaket. Nå spør vi om det er utdanningsforskjeller mellom brukerne av skolegang- og hospiteringstiltaket.

4.4 Utdanning

Det er noen begrensninger i muligheten for sammenligning av utdanningsbakgrunn før tiltak i de to gruppene yrkeshemmede, fordi skolegangdeltagerne fikk et mer spesifikt spørsmål om utdanning enn hospiteringsdeltagerne. I skolegangundersøkelsen hadde vi dessuten tilgang til registrerte opplysninger om utdanningsnivå og -type før tiltaket. Det hadde vi ikke blant hospiteringsdeltagerne. Derfor må sammenligningen bygge på den inndelingen av utdanningsprofil (nivå og type) som ble benyttet i undersøkelsen av hospiteringstiltaket. Vi sammenligner de to netto-utvalgene.

Figur 4.4 illustrerer at det er noen forskjeller i utdanningsbakgrunn mellom de to gruppene tiltaksdeltagere: Mens nærmere 70 prosent av hospiteringsdeltagerne oppgir at de hadde utdanning på videregående nivå 1 (vk1) eller lavere før tiltak, gjelder dette «bare» 43 prosent av deltagerne på skolegang, og mens 24 prosent av hospiteringsdeltagerne hadde utdanning på vk2-nivå eller på universitets- og høyskolenivå, gjaldt dette «hele» 49 prosent av deltagerne på ordinær skolegang. Den viktigste forskyvningen i figuren går mellom fullført vk1-nivå og fullført vk2-nivå, og vi regner med at dette gjenspeiler noen forskjeller i utdanningsprofil i de to gruppene: Skolegangdeltagere er ikke bare overrepresentert i høyere utdanning (hhv. 16 og 8 prosent), de er nok også overrepresentert blant gruppen som kommer inn i tiltaket med studiekompetanse. Vi regner med at innslaget av allmennfaglig

Figur 4.4 Utdanningsnivå før tiltak blant deltagere på skolegang og hospitering. Prosent (N=581 henholdsvis N=1229)

bakgrunn er noe høyere blant skolegangdeltagerne enn blant deltagerne på hospiteringstiltaket.

Samtidig er det viktig å understreke bredden i begge tiltakstilbudene. Deltagerne kommer inn i tiltakene med svært ulikt utdanningsnivå og profil i utdanningen, fra grunnskoleutdanning og knapt nok det, til fullført utdanning på hovedfagsnivå. Det er betydelig variasjon i utdanningsnivå og –type innen begge tiltakene, og det er kanskje vel så interessant som forskjellene mellom de to gruppene tiltaksdeltagere.

Hvis vi ser på skolegangstiltaket spesielt, hvor vi har det best graderte spørsmålet om utdanningsbakgrunn, kan vi merke oss at 63 prosent i hovedsak har yrkesfaglig bakgrunn (om lag 20 prosent har vk2 eller fagbrev). Fjorten prosent oppgir «artium» som høyeste fullførte utdanning, 11 prosent har gjennomført 1–3 årig utdanning på høyskolenivå, mens drøyt fem prosent kommer inn i tiltaket med utdanning på universitets- eller høyskolenivå 2, dvs. med cand.mag-kompetanse eller høyere.

Det er dessuten interessante kjønnsforskjeller i utdanningsprofil som for så vidt gjenspeiler forskjellene i yrkesbakgrunn mellom kvinner og menn som ble beskrevet i avsnitt 4.2. La oss ta utgangspunkt i en generell kvinneandel på skolegangstiltaket på 47 prosent. Menn er klart overrepresentert i yrkesutdanning: Blant tiltaksdeltagere som oppgir fagbrevkompetanse er det for eksempel 77 prosent menn. Kvinner er tilsvarende overrepresentert blant tiltaksdeltagere som oppgir studiekompetanse eller kompetanse på universitets- eller høyskolenivå før tiltak: Blant deltagerne med artium er 59 prosent kvinner, og blant deltagerne med universitets- og høyskoleutdanning før tiltak er 70 prosent kvinner.

Svakest sammenheng mellom yrkesønsker og utdanningsbakgrunn

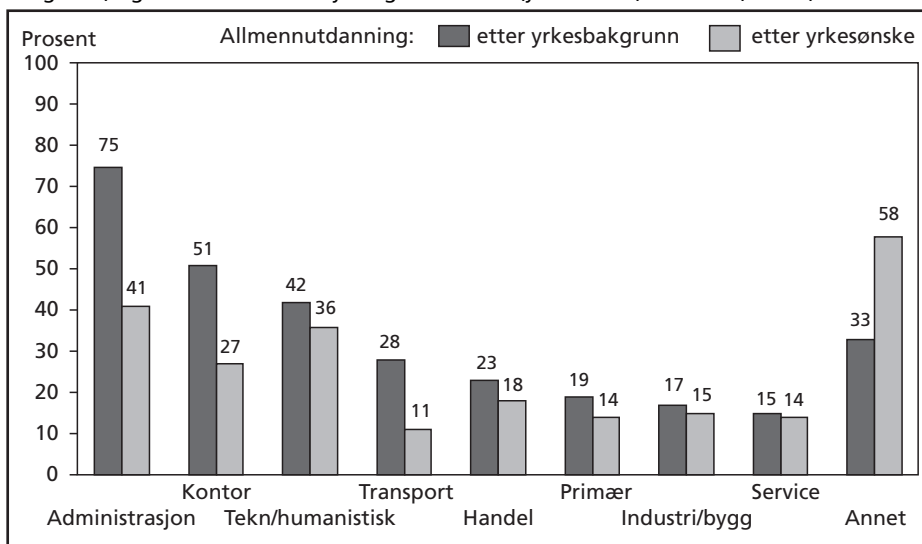
Til slutt bør det understrekes at det er en sammenheng mellom sektortilknytning (yrkesbakgrunn), yrkesønske og utdanningsnivå og –type før tiltak, som kan oppfattes som normalt på det norske arbeidsmarkedet. Figur 4.5 viser andelen skolegangdeltagere som har artium eller utdanning på universitets- og høyskolenivå etter hva slags sektor de har vært tilknyttet før tiltak og etter hva slags sektor de ønsker seg til (yrkesønske).

Hele 75 prosent av skolegangdeltagerne som er registrert med yrkesbakgrunn fra administrasjonsarbeid oppgir at de enten har fullført treårig allmennfaglig utdanning (artium) eller har gjennomført studier på universitets- eller høyskolenivå før tiltak. Til sammenligning er det «bare» 15–17 prosent av deltagerne med bakgrunn fra industri-, bygg- og anleggsarbeid og servicearbeid som har studiekompetanse eller universitets- og høyskolestudier før de fortsetter på utdanning som del

av sin yrkesrettede attføring. Innslaget av deltagere med studiekompetanse (eller høyere) er naturligvis høyere blant yrkeshemmede som har bakgrunn fra administrativt arbeid, kontorarbeid eller teknisk, vitenskapelig og humanistisk arbeid enn blant yrkeshemmede som kommer fra tradisjonelle produksjonssektorer.

Det er også en tendens til at det er en sammenheng mellom profilen i bakgrunnsutdanningen (nivå og type) og de registrerte yrkesønskene – dvs. når slike ønsker fordeles på den ovennevnte sektorinndelingen (figur 4.5). Nå er det imidlertid lavere andeler med studiekompetanse før tiltak uansett spesifisert sektorønske enn det som var tilfellet når andelen med studiekompetanse før tiltak ble fordelt på en tilsvarende sektorinndeling av yrkesbakgrunn. Det er altså en svakere statistisk sammenheng mellom bakgrunnsutdanning og yrkesønske enn det er mellom bakgrunnsutdanning og yrkeserfaring. Vi forventer med andre ord å finne en markant nyorientering gjennom dette utdanningstiltaket – altså at forholdsvis mange med yrkesfaglig – praktisk utdanningsbakgrunn benytter ordinær skolegang som attføringstiltak til å «teoretisere» sin kompetanseprofil. Deretter blir det naturligvis spennende å se hvor mange som benytter dette kvalifiseringstiltaket for å skifte beite.²

Figur 4.5 Andelen deltagere på ordinær skolegang som kommer inn på tiltak med treårig allmennfaglig utdanning eller universitets- og høyskolestudier etter sektortilknytning (yrkesbakgrunn) og ønsket sektortilknytning etter tiltak (yrkesønske). Prosent (N=553)

² Dette kan illustreres ved å sammenligne korrelasjonskoeffisientene (eta). Sammenhengen mellom yrkesbakgrunn knyttet til sektorinndelingen i figur 4.5 og andelen med studiekompetanse eller høyere er (eta=) 0,33. Sammenhengen mellom yrkesønske knyttet til sektorinndelingen i figur 4.5 og andelen med studiekompetanse eller høyere er (eta=) 0,22.

Yrkespraksis og tilknytning til arbeidsmarkedet før tiltak

Skolegangdeltagerne ble spurt om sin yrkespraksis før tiltak. Vi har konstruert tre indikatorer på tilknytningen til det ordinære arbeidsmarkedet før man begynte på skolegang:

- Først antall tilknytninger på skalaen fra sommerjobber og sesongarbeid, via mer permanent deltidsarbeid til permanent heltidsarbeid.
- Disse svarene er også benyttet for å angi den maksimale tilknytningen til arbeidsmarkedet før tiltak. Personer som var fullt integrert på arbeidsmarkedet før de kom på attføring vil ha bakgrunn fra permanent heltidsarbeid, mens personer som hadde en løsere tilknytning til arbeidsmarkedet vil være registrert med bakgrunn fra for eksempel sommerjobber, sesongarbeid eller mer midlertidig deltidsarbeid før tiltak. Det er gjerne slik at selv om et tiltak fungerer godt for deltagerne, så makter det ikke helt å kompensere for tidligere seire og nederlag på arbeidsmarkedet.
- Den tredje indikatoren er antall år yrkespraksis.

Det er naturligvis slik at antall år i arbeid først og fremst illustrerer respondentens alder. Dess eldre, dess lengere yrkeserfaring, og dess eldre, dess større sjanse for at man har hatt en periode med permanent heltidsarbeid før man begynte på tiltak. Hvis alder grupperes i femårskutt, vil aldersinndelingen fange opp *36 prosent* av den totale variasjonen i antall år yrkespraksis blant skolegangdeltagerne. Dette er ganske mye, men siden relasjonen ikke er perfekt, vil det også være andre individuelle kjennetegn (attributter) som er relatert til variasjoner i yrkeserfaring før tiltak. Antall år yrkespraksis varierer blant annet med diagnose, kjønn, utdanningsprofil og sektor-tilknytning:

Hvis vi sammenligner de to store diagnosegruppene – psykiske lidelser og lidelser i ledd, skjellett og muskler, har yrkeshemmede med psykiske diagnoser mindre yrkeserfaring enn yrkeshemmede med sykdommer i ledd, muskel og skjellett – henholdsvis 7 og 10 år i gjennomsnitt. Samtidig observeres betydelig variasjon innen hver diagnosegruppe, så en grovgruppert diagnoseinndeling fanger neppe opp variasjonen i funksjonsdyktighet eller ervervsevne

Kvinner har mindre yrkespraksis enn menn – henholdsvis 7,5 år og 9,7 år i gjennomsnitt. Den maksimale tilknytningen, som tendensen til å oppgi at man har hatt forholdsvis permanent heltidsbeskjeftigelse før tiltak, er ikke signifikant forskjellig, men kvinner oppgir noen flere tilknytninger på skalaen fra sommerjobber og sesongarbeid til fullt arbeid enn menn gjør. Alt i alt indikerer dette at yrkeshemmede kvinner som gruppe betraktet, ikke var like integrert i ordinært arbeid før tiltak som yrkeshemmede menn.

Yrkeserfaring i antall år varierer også med sektortilknytning, men her forvitrer forskjellene når vi kontrollerer for variasjoner i kjønnsfordeling, alder og utdanning. Sammenhengen mellom utdanning før tiltak og yrkespraksis er interessant. Det er faktisk slik at yrkeshemmede med det høyeste utdanningsnivået – det være seg teoretisk eller praktisk – også har den lengste yrkeserfaringen i gjennomsnitt. Hvis man bare oppgir ungdomsskole er gjennomsnittet 7 år, hvis man oppgir fagbrev er gjennomsnittet 11 år, og hvis man oppgir utdanning på cand.mag-nivå eller høyere, er gjennomsnittet nesten 13 års yrkespraksis før tiltak. Så, blant yrkeshemmede er det ikke slik at lavere utdanning faller sammen med mye yrkespraksis, og omvendt. Kanskje det første tegnet på at utdanning var og vil være viktig for beskjeftigelsen når man først har et medisinsk eller sosialmedisinsk problem?

Hospiteringsdeltagerne har betydelig mer yrkeserfaring enn skolegangdeltagerne – særlig når vi sammenligner mannlige tiltaksdeltagere. I gjennomsnitt oppga kvinnelige hospitanter ni års erfaring fra heltidsarbeid før tiltak – om lag to år mer enn den samlede yrkeserfaringen blant kvinner på hospitering – mens mannlige hospitanter oppga hele 17 års yrkeserfaring fra heltidsarbeid i gjennomsnitt – hele syv år mer enn gjennomsnittet blant menn på ordinær skolegang. Hvis vi sier at den gjennomsnittlige aldersforskjellen mellom gruppene (omkring fire år) «forklarer» rundt 60 prosent av denne forskjellen i yrkespraksis blant menn, så kan vi i hvert fall konkludere at mannlige hospitanter har vært noe sterkere integrert på arbeidsmarkedet før tiltak enn menn på skolegang.

4.5 Ledighets-, tiltaks- og attføringserfaring

Når vi skal beregne tiltakseffekter er det også viktig å ha med seg indikatorer på tidligere sysselsettingsproblemer. Det sies ofte at «ingen ting forklarer suksess bedre enn tidligere suksess», og (underforstått) at ingen ting forklarer fiasko bedre enn tidligere fiasko.³ Vel, dette er ikke helt riktig, men vi må regne med at en periode på attføring og på skolegang – kort eller lang – ikke vil kompensere fullstendig for slike erfaringer, og at det derfor vil være en tendens til at mye ledighetserfaring før tiltak reduserer sjansen for at man manøvrerer inn i ordinært arbeid i løpet av tiltaksperioden (alt annet likt). Derfor spør vi om det er mye ledighets- og tiltakserfaring blant skolegangdeltagerne før de begynner på dette kvalifiseringstiltaket, og det er naturligvis også interessant å undersøke om slike erfaringer er knyttet til deltagerens kjønn, alder, utdanning og yrkesbakgrunn.

³ Kan sies å være inspirert av Piaget (1970: 62).

Ledighets- og tiltakserfaring

Det er ingen signifikante kjønnsforskjeller verken i den siste ledighetsperiodens lengde, antall ledighetsperioder fra 1993 til 1996, eller i antall registrerte tiltak fra 1993 til 1996. Det er heller ikke pålitelige forskjeller mellom ulike aldersgrupper, når deltagerne grupperes etter utdanningsnivå og -type, eller når de grupperes etter rapportert yrkespraksis i antall år før de begynte på skolegangtiltaket.

Det er imidlertid en tendens til at deltagere med bakgrunn fra industriarbeid, bygg- og anleggsarbeid, privat service- og tjenesteyting, og handels- og kontorarbeid er registrert med noe lengere gjennomsnittlig ledighetsperiode før tiltak enn deltagere med bakgrunn fra andre sektorer (annet type arbeid). Det er også en tendens til at deltagere med diagnosen sansedefekter, senvirkninger av sykdommer i ledd, muskel og skjellett, og deltagere med allergier og lungesykdommer er registrert med en lengere gjennomsnittlig ledighetsperiode før tiltak enn deltagere med andre diagnoser. Forskjellene er for så vidt små, men de er altså statistisk pålitelige.

I gjennomsnitt er skolegangdeltagerne registrert med en siste ledighetsperiode på 0,7 år, de har 1,5 ledighetsperioder fra juli 1993 til juli 1996, og de har vært på 1,7 tiltak i den samme treårsperioden når vi ser bort fra ordinær skolegang.

Attføringserfaring

Vi har hentet informasjon om skolegangtiltakets varighet fra Arbeidsdirektoratets register. I tillegg ble deltagerne spurt om sin attføringserfaring totalt sett og før skolegangtiltaket. Det var ikke alle de 581 respondentene som ble utskrevet fra attføring som besvarte dette spørsmålet, men blant de 527 som gjorde det oppgis en samlet yrkesrettet attføringsperiode inkludert skolegang på omkring 3,4 år i gjennomsnitt. Deltagerne hevder at de i hovedsak har tilbragt attføringstiden i utdanning. I gjennomsnitt hadde deltagerne omkring et halvt år attføringspraksis før skolegangtiltaket, mens den gjennomsnittlige perioden på skolegang som siste tiltak var rundt to år blant de 581 som besvarte spørreskjemaet (registerdata). Deltagerne stod dessuten «bokført» med 2,5 tiltak i gjennomsnitt fra juli 1993 til juli 1996 i følge Arbeidsdirektoratets register.

Svarene er ikke helt konsistente, og det er heller ikke perfekt samsvar med registeret der vi kan sammenligne. Hvis vi benytter antall tiltak, oppgitt attføringserfaring (i år) før siste tiltak og det siste tiltakets varighet (i år) som utgangspunkt for å predikere den oppgitte samlede attføringserfaringen til respondentene våre og estimerer relasjonen ved hjelp av lineær regresjon, så finner vi at kombinasjoner av oppgitt attføringsperiode før skolegang og registrert varighet på skolegangtiltaket fanger opp omkring 40 prosent av den samlede variasjonen (variansen) i oppgitt samlet attføringserfaring inkludert skolegang (modellen vises ikke her). Det er altså brukbar konsistens mellom registrerte opplysninger og svarene i spørreskjemaet, selv

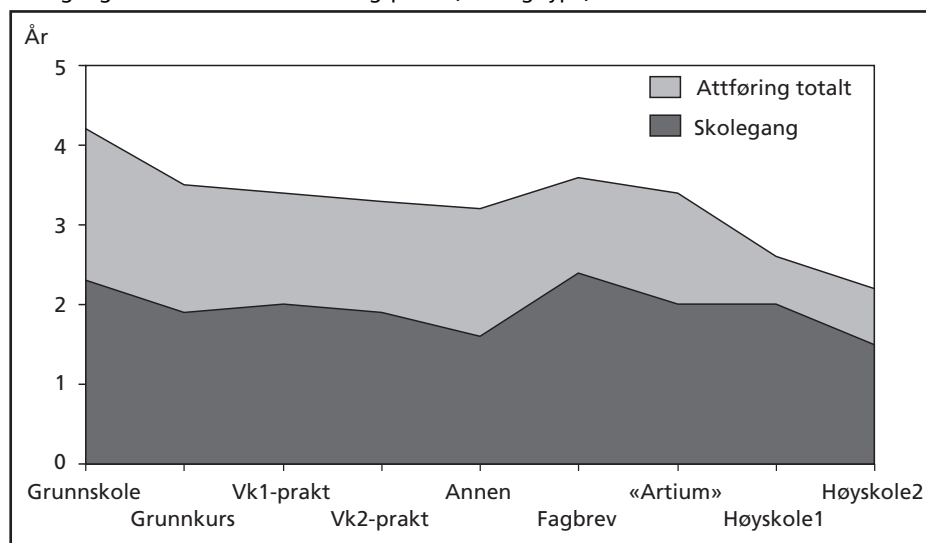
om den langt fra er perfekt. I gjennomsnitt unnlater respondentene å redegjøre for omkring ett år av sin attføringserfaring.

Det er betydelig variasjon i både tiltaks- og attføringserfaring i utvalget. Variasjonen i skolegangtiltakets varighet (registerdata) er meget stor, fra noen få uker til nesten syv år. Attføringsperioden før skolegang (spørreskjema) varierer enda mer – fra ingen ting til 18 år, og den samlede attføringserfaringen (spørreskjema) strekker seg fra noen uker til hele 20 år. Enkelte deltagere på skolegang er dessuten registrert med 10–11 tiltak i perioden fra juli 1993 til juli 1996.

Det er små forskjeller i attføringserfaring og i skolegangtiltakets varighet når vi sammenligner menn og kvinner, ulike aldersgrupper (i femårs-kutt) og diagnosegrupper. Menn har noe lengere samlet attføringserfaring enn kvinner, henholdsvis 3,6 år og 3,2 år. Denne forskjellen er statistisk pålitelig. Det er heller ingen sammenheng mellom attføringserfaring og tidligere yrkeserfaring når yrkespraksis knyttes til en grovgruppert sektorinndeling. Den bakgrunnsvariabelen som skiller best er faktisk deltagerens utdanningsprofil (nivå og type) før de begynner med ordinær skolegang som ledd i sin attføring. Denne sammenhengen er illustrert i figur 4.6.

Figuren illustrerer at skolegangtiltakets varighet i liten grad gjenspeiler deltagerens utdanning før tiltaket, selv om forskjellene for så vidt er signifikante. Forskjellene er uansett små, i gjennomsnitt varierer tiltaksperioden fra 1,5 år – for deltagere som kommer inn med cand.mag-nivå eller høyere – til 2,4 år – som er

Figur 4.6 Gjennomsnittlig samlet attføringserfaring og gjennomsnittlig varighet på ordinær skolegang i antall år etter utdanningsprofil (nivå og type) før tiltak. N=553.

Kilde: Registerdata og intervjudata

gjennomsnittet blant deltagere som kommer inn som faglærte arbeidere. Om dette skal karakteriseres som et kompensatorisk element ved skolegangtiltaket eller ikke, avhenger naturligvis av «øynene som ser»: Hvis målestokken er at personer som har mye utdanning også vil være mest tilbøyelig til å søke videre utdanning, kan man faktisk hevde at den jevne fordelingen av utdanningens varighet etter deltagernes tidligere meritter i utdanningssystemet, representerer et kompensatorisk trekk ved doseringen av utdanningstilbudet i attføringsperioden. Hvis ambisjonene er større enn dette, for eksempel at et program til støtte for en problemgruppe faktisk bør doseres slik at de med størst problemer eller minst meritter får mest, vil den jevne profilen lede til motsatt konklusjon.

Vi kan i hvert fall slå fast at profilen på den totale doseringen av attføring fungerer kompensatorisk i henhold til begge disse normene for vurdering av kompensasjon. Personer med lavest utdanningsnivå i utgangspunktet har i gjennomsnitt den lengste attføringserfaringen – 3,5 – 4,2 år hvis utgangspunktet er grunnkurs eller grunnskole, 2,2 – 2,6 år i gjennomsnitt hvis utgangspunktet er utdanning på universitets- og høyskolenivå.

4.6 Oppsummering

For effektevalueringens del er det av betydning å peke på at det er noe ulik rekrutteringsbasis for deltagelse i de to tiltakene, og at deltagerne på ordinær skolegang fremstår som en noe mer «ressurssterk» gruppe enn deltagerne som hospiterte i ordinær bedrift. Med dette menes for eksempel at den utdanningsorienterte gruppen yrkeshemmede har noe høyere utdanningsnivå i utgangspunktet enn den arbeidsorienterte gruppen. Samtidig kompenseres dette noe av hospiteringsdeltagernes yrkeserfaring før tiltak. Her var forskjellen størst blant menn (3 år «kontrollert» for alder).

Den viktigste forskjellen synes imidlertid ikke å være knyttet til tidligere ressurser og erfaringer, men til orienteringen mot et fremtidig yrke. Mens hospiteringsdeltagerne stort sett opererer med yrkesønsker som i det minste følger en grov-gruppert sektorinndeling av deres yrkesbakgrunn, er det blant skolegangdeltagerne en ganske sterk orientering bort fra industri, bygg, anlegg, varehandel, (privat) service og tjenesteyting mot kontor, forvaltning, organisasjon, ledelse, undervisning, helse- og sosialsektoren og lignende – dvs. bort fra arbeid med ting og kunder til arbeid med dokumenter, klienter og kanskje til og med arbeid med kollegaer!

5 Gjennomføringen av ordinær skolegang

Yrkeshemmede som deltok på ordinær skolegang og hospitering i ordinær bedrift hadde ulik rekrutteringsbasis, men vi må innrømme at vi hadde forventet å finne større forskjeller enn det vi faktisk gjorde. Kvinner var godt representert på begge tiltakene: Både hospitering og skolegang fremstår som populære tiltak blant yrkeshemmede kvinner. Av alle kvinner på aktive attføringstiltak i april 1996, deltok 52 prosent på ett av disse to tiltakene – 36 prosent på skolegang og 16 prosent på hospitering. Til sammenligning var det «bare» 38 prosent av de yrkeshemmede mennene som deltok på aktive tiltak på samme tidspunkt, som var knyttet til disse to tiltakene.¹ Alderssammensetningen var heller ikke svært forskjellig, selv om hospiteringsdeltagerne var noe overrepresentert blant de eldste. Yrkeshemmedes bakgrunn var også forbausende lik når den ble fordelt på sektortilknytning. Begge grupper tiltaksdeltagere var overrepresentert i industri, bygg og anlegg (menn), og i varehandel og servicevirksomhet (kvinner) før tiltak. Vi fant imidlertid at hospiteringsdeltagerne hadde mer yrkeserfaring enn skolegangdeltagerne, også når vi «kontrollerte» for alder. Blant kvinner var forskjellene små, mens menn på hospitering i gjennomsnitt hadde syv år mere yrkespraksis enn menn på skolegang – rundt tre år lengere praksis når vi tar hensyn til en gjennomsnittlig aldersforskjell på 3–4 år. Utdanningsbakgrunnen var heller ikke så veldig ulik, selv om skolegangdeltagerne hadde noe høyere formell kompetanse og noe mer utpreget allmennfagprofil i utdanningen sin før tiltak enn hospiteringsdeltagerne. Alt i alt finner vi noen forskjeller som for så vidt peker i forventet retning: Skolegangdeltagerne fremstår som en mer «ressurssterk» gruppe enn hospiteringsdeltagerne – men det kan diskuteres hvor store disse forskjellene er. Yrkeseerfaring og utdanningsbakgrunn trekker i litt ulike retninger når de to gruppene karakteriseres etter tidligere meritter og ressurser.

Hvor fant vi forholdsvis klare forskjeller? Jo, på registrerte yrkesønsker var det merkbare forskjeller. De to gruppene hadde med andre ord ulik *orientering på arbeidsmarkedet*. Mens hospiteringsdeltagerne ønsket å prøve ut sin ervervsevne innen et arbeid som stort sett tilhørte den sektoren de hadde yrkeserfaring fra, var det en mye sterkere tendens til nyorientering blant skolegangdeltagerne – og med nyorientering menes at man ønsker seg bort fra klassisk produksjonsarbeid og kundebehandling, mot arbeid med klienter, saksbehandling og lignende.

¹ Eldring og Grøgaard (1996b: 14)

I Arbeidsdirektoratets register kalles denne registreringen for «yrkesønsker». Samtidig kan vi ikke være helt sikre på at vi måler deltageres preferanser og ønskemål *per se*. Ønsker vil nok også være uttrykk for en «forhandling» mellom deltager og støtteapparat, ja i utgangspunktet regner vi dette som ganske sannsynlig. Med en kjent psykologs ord, kan vi si at «lystprinsippet» modereres av «realitetsprinsippet», og at ulike vurderinger av hva som måtte være hensiktsmessig, realistisk, fornuftig, smart, kostnadsbesparende osv. spiller en rolle.² Nå er det heller ikke slik at preferansene er upåvirkelige. I handlingsteori har det alltid vært ført diskusjoner om betydningen av tilpassede (adaptive) preferanser, eller av kognitiv konkordans og dissonans, som det heter på fagspråket.³ Vi er bedt om å vurdere ønskene, uten at vi kjenner forhandlingene mellom deltager og støtteapparat i detalj. Derfor vil vi legge stor vekt på individenes egne (tilbakeskuende) begrunnelser for sin deltagelse, og i spørreskjemaet finnes det noen indikatorer på i hvilken grad disse beslutningene ble «overprøvet» av for eksempel arbeidskontor, trygdekontor osv., eller om det var en genuin interesse, lyst, plan eller lignende som motiverte deltagerne til å satse på – for manges vedkommende – flere års skolegang.⁴

I dette kapitlet følges skolegangdeltagerne gjennom sin tiltaksperiode. Her er ikke hovedpoenget å sammenligne med hospiteringstiltaket, selv om det vil bli gjort der det er naturlig.

5.1 Hva slags skolegang?

Deltagerne på ordinær skolegang ble spurt hva slags utdanning de valgte mens de var på tiltak, samt utdanningens varighet, og om den ble fullført eller ikke. Respondentene kunne benytte et åpent spørsmål til å oppgi inntil *syv ulike kurs, skoler eller utdanninger*. Dermed er kompleksiteten i svarene meget stor – det er utrolig bredde i utdanningsprofiler (nivå og type) blant de 581 utskrevne fra tiltak sommeren og høsten 1996, som besvarte spørreskjemaet. Denne variasjonen må reduseres, og vi har valgt å karakterisere deltageres aktivitet i tiltaksperioden ved hjelp av tre *ulike mål på utdanningsnivå og -type*:

²Freud (1948/1987: 20) – *Kulturens byrde*

³Elster (1983) – *Sour Grapes*, og Kutsar i Grøgaard (red.) (1996).

⁴For ikke å bli misforstått: Trygdekontoret innvilger attføring, mens arbeidskontoret vurderer hvorvidt skolegang er hensiktsmessig eller nødvendig. Etter at attføring er innvilget, er det med andre ord primært tale om en forhandling mellom brukeren av attføring (klienten) og saksbehandler på arbeidskontoret.

- Det første målet registrerer utdanningsnivå samtidig som det skiller mellom allmennfaglig (teoretisk) og yrkesrettet (praktisk) utdanning.
- Det andre målet registrerer om det er kontinuitet mellom utdanningsprofilen før tiltak og selve attføringsutdanningen. Igjen skiller det mellom en teoretisk og en praktisk rettet utdanningsprofil.
- Mål nr. 3 spesifiserer noen grupperte utdanningstyper, for så vidt uavhengig av nivået på attføringsutdanningen, for eksempel om deltagerne har tatt helse- og sosialfaglig utdanning, lærerutdanning eller økonomisk – administrativ utdanning.

Disse tre målene på attføringsutdanningen suppleres med empiriske indikatorer på i hvilken grad skolegangdeltagerne har fulgt normert progresjon i sin attføringsutdanning, hvor mange kurs eller utdanninger de har tatt, og om tiltaket ble avbrutt eller ikke.

Noen av respondentene er uenig med registreier (Arbeidsdirektoratet) i at de har deltatt på ordinær skolegang for yrkeshemmede. Rundt fem prosent (28 individer) benekter at skolegang eller kursdeltagelse har vært (og er) en del av deres attføringsplan. Da står vi igjen med 553 individer som aksepterer at de har vært på dette tiltaket, og noen av disse igjen (14 personer) oppholdt seg mindre enn én måned på skolebenken.⁵

Delkompetanse, yrkeskompetanse eller studiekompetanse?

Først har vi valgt å skille mellom oppnådd utdanningsnivå blant deltagere som velger et *teoretisk* (allmennfaglig) og deltagere som velger et *praktisk* (yrkesfaglig) utdanningsløp. Hvis vi holder oss til terminologien i Reform 94, etableres et skille mellom en vei som leder mot studiekompetanse og universitets- og høyskolestudier, og en vei som leder mot yrkeskompetanse og eventuelt deretter mot teknisk fagutdanning, etatsutdanning, mesterprøve og lignende. I tillegg er det mulig å gjennomføre noe utdanning på videregående nivå – det som i dag regnes som dokumentert delkompetanse. Figur 5.1 skisserer fordelingen av utdanningsnivå når vi skiller mellom praktiske og teoretiske utdanningsløp før og etter tiltak.

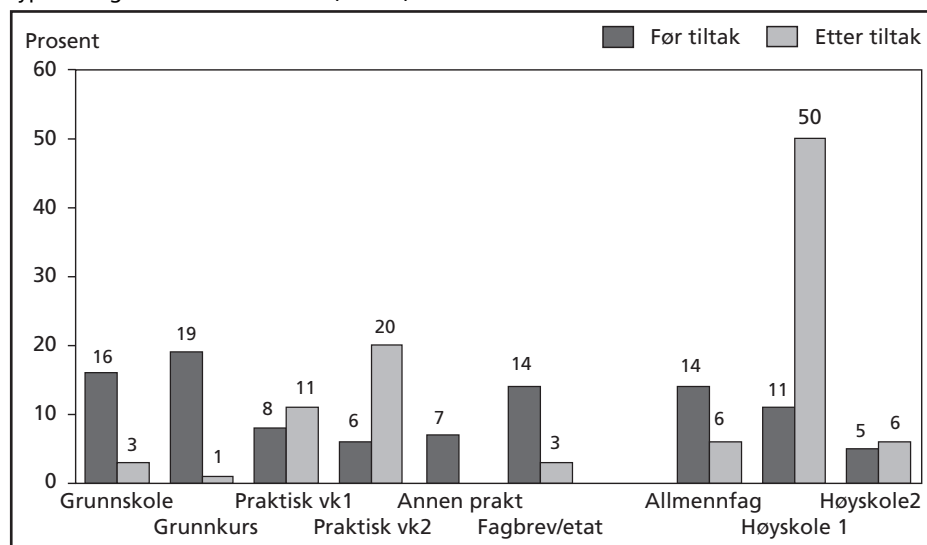
⁵ Respondenter som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak opptrer i det minste konsekvent: De 28 som benekter at de deltok på kurs eller i utdanning som en del av deres attføringsplan, unnlater å besvare spørsmålet om hva slags kurs eller skolegang de deltok på mens de var på attføring. Det gjelder ikke i samme grad respondenter fra den gruppen som i følge registeret fortsatte under attføring høsten 1996. Her er det 24 individer som benekter at skolegang har vært en del av deres attføringsplan samtidig som de oppgir konkrete kurs, skoler, eller utdanninger når vi spør om det.

Vi observerer særlig *to forskyvninger* i utdanningsnivå og -type (profil) i løpet av tiltaksperioden. Først, at andelen som oppgir grunnskole og praktisk grunnkurs som høyeste oppnådde utdanningsnivå reduseres, mens andelen som svarer at de har gjennomført yrkesfaglig utdanning på videregående nivå 1 eller 2 (vk1 og vk2) har økt fra 14 til 31 prosent i løpet av tiltaksperioden. Dernest observeres at andelen som hadde annen praktisk utdanning, utdanning på fagbrevnivå eller treårig allmennfaglig utdanning («artium») reduseres, mens andelen som oppnår ett- til treårig utdanning på universitets- og høyskolenivå *øker dramatisk* – fra 11 prosent før tiltak til drøyt 50 prosent etter tiltak.

Det er helt åpenbart at deltagerne benytter skolegang som et middel til å teoretisere kompetanseprofilen sin. Tidligere har vi påpekt at deltagerne ønsket seg bort fra industriarbeid, bygg- og anleggsarbeid, varehandel og servicearbeid («kunde- og tingsektorene») og over i kontorarbeid, forvaltning, humanistisk, teknisk og vitenskapelig arbeid («papir- og klientsektorene»). For å realisere slike planer, må man fortrinnsvis tilbringe noen år i universitets- og høyskolesystemet. For mange innebærer nok dette at man i tillegg orienterer seg bort fra privat mot offentlig virksomhet.

Mens aldersfordelingen er forholdsvis lik i de ulike utdanningsløpene, er det naturligvis viktige kjønnsforskjeller. Menn var ikke bare overrepresentert innen yrkesfaglig utdanning før tiltaket. Menn er også klart overrepresentert innen dette utdanningsløpet ved avslutningen av ordinær skolegang for yrkeshemmede.

Figur 5.1 Andelen utskrevne fra ordinær skolegang høsten 1996 etter utdanningsnivå og -type før og etter tiltak. Prosent (N=553)

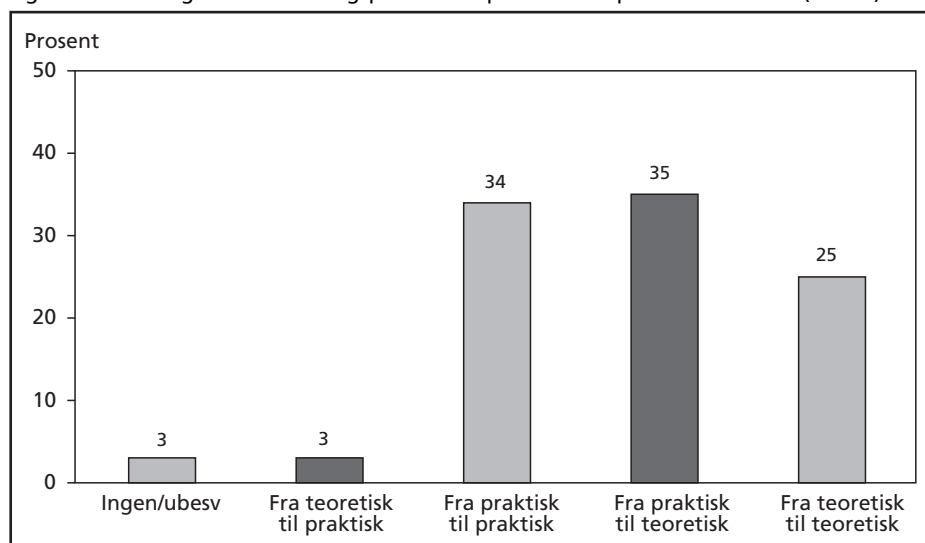

Hvor mange spesialisierer sin spesialitet, og hvor mange skifter beite?

Den andre indikatoren på utdanningsnivå og -type mens man var på tiltak, er knyttet til i hvilken grad det er kontinuitet i utdanningsprofilen før og etter tiltaket. Her er det to muligheter: Enten at deltagerne forbedrer den formelle kompetansen de hadde på forhånd – det vi forstår som *spesialisering av deltagerens spesialitet* – eller at deltagerne tar sikte på å oppnå formell kompetanse på et nytt område – det vi forstår som *å skifte beite*. Et element i en spesialiseringsstrategi vil være å tette hull i delvis fullførte utdanninger eller å benytte tiltaket til å ta opp igjen havarete utdanningsprosjekter. Eksempler på slike strategier kan være å løfte grunnskoleutdanning opp til grunnkurs- eller vk1-nivå (delkompetanse), eller å løfte delkompetanse opp til fullført yrkes- eller studiekompetanse.

Hvis man med utgangspunkt i fullført teknisk fagskole eller fagbrev tar ett allmennfaglig påbygningsår og sikrer seg studiekompetanse, for deretter å gjennomføre noen års studier på universitets- eller høyskolenivå, så har man endret kompetanseprofilen sin. Vi har en indikator på diskontinuitet mellom utdannings- og yrkesbakgrunn og den utdanning man har gjennomført mens man var på tiltak (attføringsutdanningen). Eksempler på slike brudd kan være at en deltager med utgangspunkt i bilmekanikerutdanning, tar allmennfaglig påbygning, og fortsetter med sykepleier-, lærer- eller bedriftsøkonomutdanning som ledd i sin yrkesrettede attføring. Figur 5.2 skisserer fordelingen i utdanningsprofiler i løpet av tiltaksperioden.

Figur 5.2 Utviklingen av utdanningsprofilen i løpet av tiltaksperioden. Prosent (N=553)

Figuren illustrerer at et flertall har benyttet tiltaksperioden til å spesialisere sin spesialitet – 34 prosent tar en praktisk yrkesrettet utdanning på et noe høyere nivå enn de hadde før de begynte på ordinær skolegang, mens 25 prosent løfter en påbegynt allmennfagutdanning opp mot artiumsnivå og/eller gjennomfører studier på universitets- og høyskolenivå. Det betyr imidlertid at nesten *fire av ti* bryter med sitt utgangspunkt – yrkesmessig og utdanningsmessig: Tre prosent konverterer fra allmennfag til yrkesfag (inkludert annen praktisk utdanning som tekniske fagskoler, etatsutdanninger og lignende), mens hele 35 prosent konverterer fra praktisk yrkesrettet utdanning til allmennfagutdanning på videregående nivå eller på universitets- og høyskolenivå. Mange av disse deltagerne benytter med andre ord perioden på attføring til å skaffe seg både yrkeskompetanse og studiekompetanse. Samtidig er det mulig å velge allmennfaglig påbygning etter vk1 på yrkesfaglig studieretning, og da oppnår man ikke fullverdig yrkeskompetanse i tillegg til studiekompetanse. Vi har eksempler på begge disse kombinasjonene i vårt utvalg.

Rangeringen av de ulike profilene – fra venstre mot høyre i figuren – er ikke tilfeldig. Vi skal se at det er deltagerne som har teoretisert utdanningsprofilen sin som i utgangspunktet rapporterer den mest gunstige beskjeftigelsessituasjonen både umiddelbart etter tiltak og ett til halvannet år etter at de ble utskrevet fra tiltak (på intervjudtidspunktet). Om dette kan tilskrives selve tiltaket eller må tilskrives andre ressurser hos respondentene selv eller i deres omgivelser, er en annen sak. Det undersøkes først systematisk i kapittel 6 (effektevalueringen).

Noen spesifikke utdanninger

Så langt har vi karakterisert tiltaksdeltagernes aktivitet ved hjelp av to indikatorer: Om man spisser til den formelle kompetansen man hadde i utgangspunktet (spesialisere spesialitet), eller om man benytter attføringsperioden for å kvalifisere seg innen et nytt område langs skillelinjen yrkesrettet-praktisk/allmennfaglig-teoretisk. I praksis innebærer det siste at man ofte benytter skolegang som attføring til å kvalifisere seg for et nytt segment på arbeidsmarkedet. Man bryter kontinuiteten i tidligere utdanning og yrkeserfaring. Den andre indikatoren opprettholder skillet mellom en praktisk-yrkesrettet og teoretisk-allmennfaglig attføringsutdanning, men spesifiserer realisert utdanningsnivå i tillegg (bare grunnskoleutdanning fungerer som referansekategori).

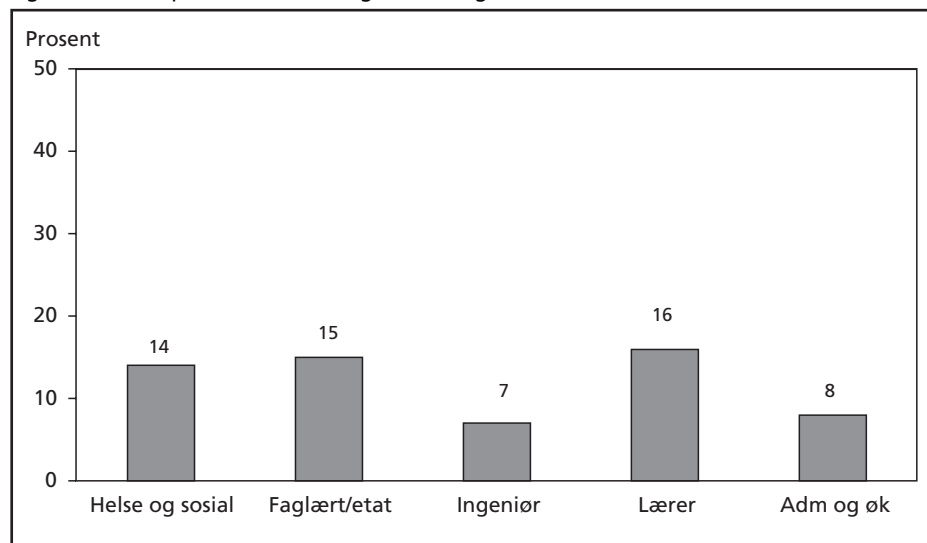
Slike inndelinger kan i liten grad sies å ivareta mer kvalitative aspekter ved de utdanningene deltagerne gjennomførte mens de var på tiltak. Derfor har vi utstyrt oss med et tredje mål på type utdanning, og nå skiller vi mellom helse- og sosialfaglig utdanning (mange hjelpepleiere og sykepleiere), ingeniør- og forskerutdanning, lærerutdanning (lærerskolen dominerer), yrkesfaglig utdanning på

fagbrev-, mesterprøve-, teknisk fagskole og etatskolenivå (faglært/etat), samt økonomisk-administrativ utdanning. Figur 5.3 angir fordelingen på disse utdanningene. Vi observerer at omkring 14 prosent har valgt helse- og sosialfag, omkring 14 prosent har satset på lærerutdanning, om lag 15 prosent valgte tekniske fagskoler, fagbrev, mesterutdanning, etatsutdanning og lignende, seks prosent satset på ingeniørutdanning, mens seks prosent valgte økonomisk-administrativ utdanning. «Referansekategorien» annen utdanning omfatter de resterende 45 prosent av deltagerne, og denne kategorien kan naturligvis spesifiseres på profil og utdanningsnivå ved hjelp av de andre to indikatorene på utdanningens innretning.

Problemstillingen i denne effektevalueringen er om noen av disse spesialiseringene virker gunstig når deltagerne utskrives fra attføring med skolegang som siste tiltak. Er deltakere på for eksempel helse- og sosialfag overrepresentert i fast arbeid, generelt i ordinært arbeid til slutt, sammenlignet med for eksempel annen utdanning, når vi kontrollerer for ressurser, erfaringer, interesser og rammebetingelser som normalt påvirker sjansen for å manøvrere inn i arbeid etter en periode på tiltak? (for eksempel helse, arbeids- og ledighetserfaring, alder, kjønn, bosted og lignende).

Det som etter vår oppfatning, fremstår som særlig interessant med skolegangstiltaket er den høye andelen som teoretiserer kompetanseprofilen sin, som velger en utdanning som potensielt fører dem bort fra tradisjonelt produksjonsarbeid og kundebehandling og inn i klientbehandling, undervisning, administrasjon, forvaltning og lignende. Det er helt klart at denne andelen (om lag 35 prosent) er vesentlig

Figur 5.3 Noen spesifiserte attføringsutdanninger. Prosent (N=553)

høyere enn andelen rettslever i videregående skole som tar sikte på å kombinere yrkesutdanning med et allmennfaglig påbygningsår.⁶

5.2 Hvorfor valgte deltagerne skolegang?

Litt om sosiale føringer på tenåringenes utdanningsvalg

Bourdieu (1985)⁷ har uttrykt at man gjerne trenger informasjon om fire til fem individuelle attributter (kjennetegn) for å identifisere en *konkret* gruppe, det vil si en gruppe mennesker som har sin særegne atferd, sine preferanser og lojaliteter. Det er faktisk ingen umulig oppgave å identifisere slike grupper når man studerer tenåringers og unge voksnes orientering i utdanning. Hvis man setter seg fore å forutsette profilen i tenåringenes utdanningsvalg (nivå og type) etter grunnskolen og vi tillater oss å operere med relativt grovkornede inndelinger av typen studiekompetanse, yrkeskompetanse og delkompetanse, kommer vi langt hvis vi kjenner deres prestasjonserfaringer, foreldrenes utdanning og yrke, samt litt om skoletilbudet på hjemstedet – det vil si *karakterer, sosial bakgrunn* og (litt) *geografi*. I etnisk sammensatte miljøer for eksempel i dagens Oslo, er det dessuten av betydning å kjenne hvor lenge fjernkulturell ungdom har vært bosatt i Norge fordi denne faktoren påvirker prestasjonsnivået i ungdomsskolen og derigjennom orienteringen mot ulike studieretninger/grunnkurs i videregående skole. Det er også visse gruppespesifikke tilbøyeligheter til å velge yrkesfag fremfor allmennfag i innvandermiljøet, når

⁶ I siste rapport fra NIFUs evaluering av Reform 94 – På oppløpssida – observeres en betydelig økning i søkningen til allmennfaglig påbygning ved inngangen til fjerde skoleår etter reformkullet 1994. Samtidig har denne søkningen mange kilder, det er blant annet et betydelig tilslag av elever uten rett som det heter, det vil si av ungdom som har brukt opp sin fireårige rett, som er blitt for gamle og så videre. Hvis vi regner litt på de oppgitte anslagene, er om lag 85 prosent av allmennfagelevene i rute. Hvis vi antar at om lag halvparten velger allmennfag, og alle disse 85 prosent består eksamen etter to forsøk, har vi fått en studiekompetanseprosent av årskullet på 43 prosent. Forskerne fra NIFU anslår at 50 prosent av årskullet vil oppnå studiekompetanse etter hvert. Det er altså et tilslag på om lag syv prosentpoeng via allmennfaglig påbygning. La oss anta at disse kommer fra elever som begynte på yrkesfag og som konverterte til allmennfag etter vk1 eller vk2, og at basisen fra disse utdanningene er om lag 40 prosent av årskullet. Vi «estimerer» med andre ord at 15 prosent, kanskje 20 prosent, av ungdom som opprinnelig sikter mot yrkeskompetanse enten konverterer til allmennfag før fullført løp (etter vk1) eller forøker å sikre seg begge former for kompetanse. Dermed har vi anskueliggjort at en andel på 35 prosent av våre yrkeshemmede som konverterer fra praktisk til teoretisk utdanning gjennom skolegang er høyere enn det som er vanlig i ungdomsgruppen nå for tiden. I vår gruppe kan vi si at halvparten av de som hadde yrkesfaglig bakgrunn, inkludert grunnskole, konverterer til en allmennfaglig utdanning som ledd i sin attføring. Se Edvardsen m.fl. (1998: 112–113, 136).

⁷ Se også Brubakers (1985) tolkning av Bourdieus teori om gruppejonalitet (samme sted).

prestasjonsnivået i ungdomsskolen holdes konstant. Hvis oppgaven er å forutsi mer konkrete utdanningsvalg, for eksempel om man ønsker «myke» eller «harde» yrkesfag, eller klassiske realfag versus språkfag innen allmennfagene, trengs informasjon om tenåringenes *kjønn* i tillegg. Her snakker vi jo om «jentelinjer» og «guttelinjer». Selv på 1990-tallet kommer vi svært langt med fire indikatorer – sosial bakgrunn, karakterer, kjønn og (litt) geografi – når man setter seg fore å forutsi utdanningsorienteringen etter grunnskolen. Slike sammenhenger er blant annet dokumentert i en serie rapporter fra NIFU, Møreforskning og Fafo i forbindelse med den pågående evalueringen av Reform 94:

- Jenter har høyere prestasjonsnivå enn gutter, men de har ikke større tilbøyelighet til å velge allmennfag fremfor yrkesfag etter niende klasse når man kontrollerer for sosial bakgrunn og prestasjonsnivå i ungdomsskolen. Jenter har imidlertid noe sterkere allmennfag- og universitets- og høyskoleorienterte aspirasjoner enn gutter – alt annet likt.⁸
- Det er en forholdsvis stabil korrelasjon mellom sosial bakgrunn og prestasjonsnivå.⁹
- Jenter er sterkt overrepresentert på myke yrkesfag (næringsmiddelfag, formgivning, helse- og sosialfag) og tilsvarende underrepresentert innen de klassiske håndverksfagene.¹⁰
- Det er fortsatt sosiale forskjeller i rekrutteringen til allmennfag versus yrkesfag når man kontrollerer for prestasjonsnivået i ungdomsskolen – etter formelen «skomaker bli ved din lest». Hvis far er akademiker er det tilstrekkelig at den håpefulle presterer rundt middels for at et flertall skal velge allmennfag fremfor yrkesfag. Hvis far er arbeider bør den håpefulle helst tilhøre prestasjonseliten for at et flertall velger allmennfag.
- Som en følge av at Reform 94 har gjort yrkesfagutdanningen mer attraktiv ved blant annet å tilpasse kapasiteten på praktiske linjer til årskullet, har de sosiale skillelinjene i rekrutteringen til allmennfag versus yrkesfag økt – alt annet likt (blant annet kontrollert for prestasjonsnivå i skolen).¹¹

⁸Se Grøgaard i Egge og Mitsundstad (red.) (1997: 63, 66).

⁹Ibid: 58–59, Grøgaard i Lødding og Ternes (red.)(1997:183–184).

¹⁰Edvardsen m.fl. (1998: 24) På oppløpssida

¹¹Skjersli og Aamodt i Lødding og Ternes (red.) (1997: 267).

- Tilbøyeligheten til å velge allmennfag (veien mot studiekompetanse) øker med økende prestasjonsnivå i ungdomsskolen, i alle sosiale lag, blant både jenter og gutter, og fra Lindesnes i sør til Hammerfest i nord.
- Det er noen særtrekk ved utdanningsorienteringen til ungdom som har behov for særskilt tilrettelagt undervisning når man kontrollerer for sosial bakgrunn og prestasjonsnivå. Ungdom med medisinske og sosialmedisinske diagnoser som taes inn i videregående skole på særskilte vilkår har noe høyere allmennfagfrekvens enn såkalt ordinære elever hvis prestasjonsnivået er lavt, og noe lavere allmennfagfrekvens enn ordinære elever hvis prestasjonsnivået er høyt. Sagt med andre ord: Utdanningsorienteringen til særvilkårs-elever er ikke like følsom (sensitiv) overfor prestasjonserfaringer fra barne- og ungdomsskolen som utdanningsorientering til andre grupper elever.¹²

En serie med sosialt overskridende utdanningsvalg

Vi regner med at den utdanningen skolegangdeltagerne har før tiltak er uttrykk for de sosiale og kognitive «mekanismene» som er skissert ovenfor. Det som er interessant med skolegangtiltaket må jo være at så mange i voksen alder overskrider dette utgangspunktet ved å skifte utdanningsorientering (fire av ti) eller ved å løfte de formelle kvalifikasjonene de hadde i utgangspunktet (seks av ti).

Hvis vi hadde kjent deltagerens sosiale bakgrunn, prestasjonsnivå og bosted som tenåringer, samt deres kjønn, så hadde det antagelig vært ganske vanskelig å tippe hva slags utdanning de senere ville velge når de gjennomførte skolegang som ledd i yrkesrettet attføring. For å forklare attføringsutdanningen må man blant annet ta hensyn til «forhandlingene» mellom deltagerne og attførings- og fagpersonalet, samt de positive og negative erfaringer deltagerne har fra tidligere utdanning og yrkesliv. Preferanser trenger heller ikke å være uttrykk for annet enn at et individ har bestemt seg, det vil si for en vilje eller en ambisjon som bare er der, og som ikke lar seg redusere til noe av dette som er nevnt så langt. En preferanse kan nettopp være uttrykk for individualitet – verken mer eller mindre.

Voksne mennesker hopper av hvis de ikke kommer inn på sitt førsteønske

Norge har på mange måter tradisjoner med et etterspørselsstyrt skolesystem. Med dette menes at elevene selv har stor innflytelse på sitt valg av utdanning, og at myndighetens hovedoppgave for så vidt er å tilpasse kapasiteten i ulike skoleslag til

¹² Se Grøgaard (1997c: 42) (Sosial bakgrunn – et mangehodet troll)

endringer i etterspørselen etter utdanning. Deretter får næringsliv og forvaltning konkurrere om den kompetansen som utdanningssystemet produserer til en hver tid. Dette kan for så vidt oppfattes som essensen i et «åpent skolesystem». Lukkede skolesystemer er til sammenligning strengt regulert, nødvendigvis ikke etter arbeidslivets etterspørsel etter kvalifikasjoner, men regulert i en eller annen forstand – økonomisk, sosialt, kognitivt, geografisk og lignende. Et åpent skolesystem forutsetter at bredden i basisutdanning, som i praksis inkluderer videregående nivå, finnes de fleste steder (nær hjemstedet, slik at barn og tenåringer slipper å flytte for å gjennomføre utdanning), og at det ikke er sterke finansielle og sosiale sperrer mot å velge bestemte utdanninger. I vår sammenheng er det et poeng å vektlegge graden av tilrettelegging for personer som har betydelige helseproblemer. Selve den fysiske innretning på bygninger, opplegg og lignende kan være slik at det nærmest blir praktisk umulig for personer med ulike handikap å være elev ved skolen.¹³

I praksis vil ikke utdanningsvalgene være like «åpne», fordi det er en tendens til at unge mennesker velger det kjente fremfor det ukjente, og fordi de fleste ikke legger ut på en utdanning som de selv og deres nærmeste har liten tro på at de vil mestre. Blant voksne mennesker – inkludert personer som gjennomfører attføringsutdanning – er disse føringene redusert (kanskje knyttet til tilleggsfaktoren alder, det vil si livserfaring og modenhet). Det er dessuten en tendens til at unge voksne og voksne som søker utdanning – i Reform 94 terminologi, elever som ikke tilhører gruppen av rettighetshavere – slutter hvis de ikke kommer inn der de ønsker.

Samtidig må vi som sagt, regne med at deltagerne opererer med *betingede valg*. Deltagerne har en for eksempel en attføringshistorie. Mange av dem har deltatt på flere tiltak, og personenes egne interesser og ønskemål påvirkes eller motvirkes av eksterne vurderinger av realisme, hva som ansees å være gunstig, hensiktsmessig, ønskverdig og lignende. Situasjonen på arbeidsmarkedet kan spille en rolle, helsemessige forhold har sikkert betydning, og vi regner med at attføringskonsulentens og annet fagpersonales vurderinger påvirker deltagerens konkrete valg. I evalueringen av hospiteringstiltaket valgte vi betegnelsen «mangslungen prosess» for å karakterisere alle disse overveielsene som resulterte i at en person på yrkesmessig attføring deltok på ett bestemt tiltak der og da.¹⁴

¹³ Disse poengene er godt formulert i Edvardsen m.fl. (1998: 11–13).

¹⁴ Eldring og Grøgaard (1996b: 14).

Stort sett bevisste valg, og lyst og interesse er langt viktigere enn press

Hospiteringsdeltagerne og deltagerne på ordinær skolegang ble spurt om årsaken til at de deltok på ett av de to tiltakene. Nå er tiltakene ulike, og når man ber folk om å begrunne sine valg i et strukturert spørreskjema (ferdig formulerte alternativer) er det naturligvis viktig å treffe folk hjemme. Derfor avviker spørsmålene noe, selv om de har en felles kjerne. Respondentene kunne krysse av flere alternativer (jf. tabell 5.1).

Vi synes det er interessant at hospiteringsdeltagerne var mer tilbøyelig til å presentere passive begrunnelser for tiltaksdeltagelsen sin enn deltagerne på ordinær skolegang – for eksempel med henvisning til at man måtte ha noe å gjøre mens man var på attføring eller at man følte seg presset av saksbehandlerne på arbeidskontoret eller på trygdekontoret. Hele 64 prosent av deltagerne på ordinær skolegang hevdet at de først og fremst hadde lyst til å ta utdanning. Vi bør også bemerke at mange oppgir andre viktige grunner, og her er det hensynet til helsetilstanden som dominerer (åpent spørsmål).

Yrkeshemmede som deltok på ordinær skolegang ble i tillegg bedt om å angi den viktigste grunnen til at de valgte utdanning som ledd i sin attføring – og da var det bare «tillatt» å sette ett kryss. Nesten halvparten prioriterte «lyst til utdanning» mens 35 prosent prioriterte «andre viktige grunner», som i hovedsak er relatert til helsetilstand.

Tabell 5.1 Deltagernes begrunnelser for tiltaksdeltagelsen. Prosent (N=1229 hhv. 581)

Alternativer	Hospitering	Skolegang
For å ha noe å gjøre mens jeg var på attføring	28	6
For å avklare hva slags yrke* jeg skulle satse på	25	18
På grunn av press fra arbeids-/ trygdekontor	24	8
Jeg hadde lyst til å delta**	18	64
Trengte praksis, og ville ikke fått denne typen jobb ellers (hospitering)/ Jeg hadde planlagt videre utdanning etter attføring og trengte denne/ Disse skolene som grunnlag for å komme videre (skolegang)	16	16
For å øke mulighetene til en bedre betalt jobb senere	11	Ikke spurt
Jeg hadde prøvd flere andre tiltak i løpet av attføringsperioden og ville prøve noe nytt	Ikke spurt	3
Søkte skoleplass, men kom ikke inn	4	Ikke spurt
Andre viktige grunner (mye helse, litt motivasjon)	27	37

Forklaring: yrke*: Hospiteringsdeltagerne ble spurt om yrke/utdanning, delta**: deltagelse på hospitering henholdsvis ordinær skolegang

Når vi sammenstiller svarene er det tilbøyeligheten til å peke på passive begrunnelser som skiller tiltaksdeltagerne. Mens 65 prosent av hospiteringsdeltagerne peker på at de hadde lyst til å delta, at de hadde planer om å benytte tiltaket for å kvalifisere seg/prøve ut et bestemt yrke og lignende, var det 74 prosent av deltagerne på ordinær skolegang som opererte med slike *aktive* begrunnelser. Denne forskjellen er på grensen til å være statistisk pålitelig, og det interessante er at et klart flertall i begge grupper gir denne typen begrunnelse. Tilbøyeligheten til å begrunne deltagelsen *passivt* – med henvisning til at man følte press eller at man måtte ha noe å gjøre mens man var på attføring – er ganske forskjellig. Mens halvparten av hospiteringsdeltagerne opererer med passive begrunnelser, gjelder dette knapt ti prosent av deltagerne på ordinær skolegang.

Dette er nok uttrykk for at det er mentalitetsforskjeller mellom de to gruppene – og langvarig skolegang forutsetter motivasjon. Vi anfører fire empirisk funderte argumenter for at skolegangdeltagerne som gruppe betraktet har valgt utdanning i pakt med sine preferanser og ønskemål:

- Fire av ti skifter beite – og lengere utdanning krever motivasjon. Voksne utdanningssøkere slutter hvis de ikke kommer inn der de ønsker.
- Maksimalt ti prosent oppgir det vi har kalt passive begrunnelser for sin attføringsutdanning. Den tilsvarende andelen blant hospiteringsdeltagerne var omkring 50 prosent.
- Det er bare ti prosent av deltagerne som svarer at de fikk skoleplass på særskilte vilkår – 87 prosent hevder at de ble tatt opp gjennom det ordinære opptaket – tre prosent vet ikke.
- «Bare» 15 prosent hevder at ønsket deres ikke ble godkjent av arbeidskontor eller trygdekantor, og begrunnelser for avbrudd (åpne svar) er nesten entydig knyttet til helseproblemer.

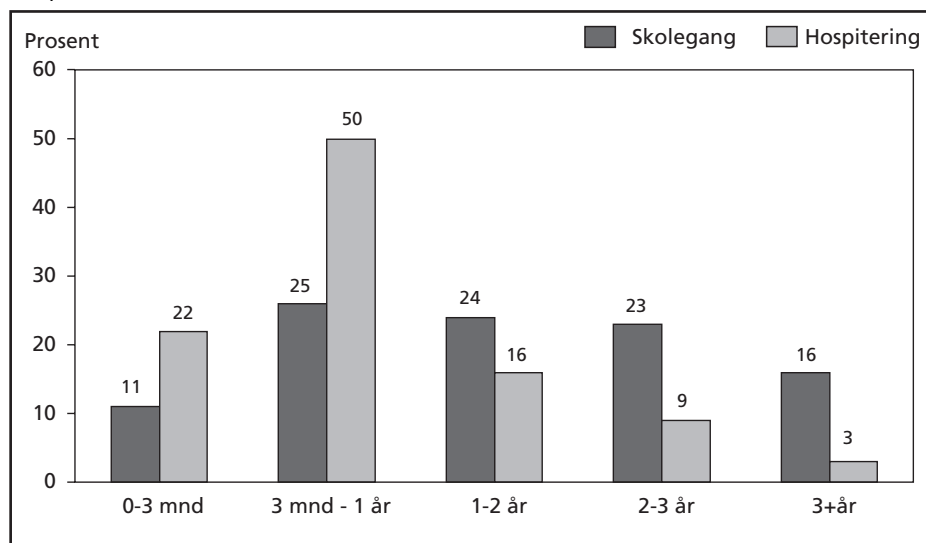
Alt i alt peker disse indikatorene i retning av at utdanningsvalgene i hovedsak er knyttet til den enkeltes utdannings- og yrkesplaner – det vil si til den enkeltes interesse – og at «forhandlingsprosessen» i det minste er mindre uttalt blant deltagere på skolegang enn blant deltagere på hospitering. Det er for så vidt betryggende at så mange hadde lyst til å ta den utdanningen de valgte å satse på, og at så få oppga passive begrunnelser av typen at man følte seg presset eller at man måtte ha noe å gjøre mens man var attføring. Det var «bare» 15 prosent som svarte at de ikke fikk lov til å ta den utdanningen de ønsket – selv om mange ville sagt at *det* var 15 prosent for mange.

5.3 Progresjonen på utdanning og tiltakets varighet

Figur 5.4 sammenligner fordelingen av tiltakenes varighet blant deltagere på hospitering og deltagere på skolegang for yrkeshemmede. Som forventet er det noe ulik fordeling av varigheten på de to tiltakene: Minst 70 prosent av hospitantene i ordinær bedrift var på tiltaket i maksimalt ett år, «bare» 12 prosent deltok på et tiltak som strakk seg ut over to år. Blant deltagere på skolegang, oppga drøyt 60 prosent at tiltaket varte lengere enn ett år, og 16 prosent deltok i utdanningsopplegg som strakk seg ut over tre år. I gjennomsnitt hadde hospiteringstiltaket en varighet på 1,8 år og skolegang en varighet på omkring. 2 år, det vil si omtrent like lenge. Med noen forbehold om registerfeil, finner vi at hospitanter som har deltatt i et langvarig tiltak gjennomgående har deltatt på dette tiltaket i mange år – noen i drøyt ti år.

Det er kanskje like interessant å sammenligne hvordan tiltakets varighet påvirkes av innretningen på tiltaket blant skolegangdeltagerne. Hvis vi tar utgangspunkt i utdanningsprofilen, om man fortsatte en praktisk spesialisering, eller en teoretisk spesialisering, eller om man konverterte for eksempel fra allmennfag til yrkesfag eller motsatt, er det til dels markante forskjeller i det gjennomsnittlige tiltakets varighet. Hvis en yrkeshemmet orienterer seg fra praktisk til allmennfaglig utdanning, tar denne prosessen i gjennomsnitt 2,5 år. Yrkeshemmede som orienterer seg motsatt vei, bruker minst tid – i gjennomsnitt 1,4 år. En spesialisering innen et praktisk – yrkesrettet løp tar omtrent like lang tid i gjennomsnitt (1,6 år). Teoretisk

Figur 5.4 Varighet av siste tiltak, gruppert. Skolegang og hospitering. Prosent (N=581 og 1229 hhv.)

Kilde: Registerdata (skolegang) og intervjudata (hospitering)

spesialisering tar gjennomgående to år. Vi understreker at dette er gjennomsnittstall. Det er stor variasjon i tidsbruken innen hver kategori, og noe av denne variasjonen skyldes at vi har gruppert sammen attføringsutdanninger som representerer svært ulikt nivå og type i samme kategori for profilen i attføringsutdanningen gitt deltagerens bakgrunnsutdanning (kilde: Registerdata).

Tiltakets varighet påvirkes naturligvis sterkt av hva slags utdanning det er snakk om. Lærer-, ingeniør- og helse- og sosialfaglig utdanning tar lang tid – gjennomgående 2,5 år. Økonomisk – administrativ utdanning og annen utdanning tar gjennomgående 1,8 år – signifikant kortere enn de forannevnte utdanningene. Igjen er det betydelig variasjon i utdannings lengde rundt dette gjennomsnittet. Vi vet for eksempel at lærerutdanning tar 3–4 år – minimum. Grunnen til at gjennomsnittet blir lavere enn dette, er blant annet at ettårig pedagogisk seminar, pedagogiske kurs for yrkesskolelærere og lignende også fanges opp av kategorien «lærerutdanning» (kilde: Registerdata).

Det er ingen tendens til at varigheten påvirkes av kjønn og alder, det vil si at kjønns- og aldersfordelingen er forholdsvis jevn på korte, mellomlange og lengere utdanninger. Når helsetilstanden forverres (subjektiv helse) øker varigheten noe. Det er dessuten en tendens til at personer som oppgir at de har avbrutt et kurs eller en utdanning – det vil si personer som har et eller annet avbrudd, ikke nødvendigvis avbrutt tiltak totalt sett – bruker *kortere tid* enn gjennomsnittet, mens antall fullførte kurs øker varigheten av tiltaksperioden i gjennomsnitt. Vi kunne tenkt oss en motsatt effekt, for eksempel at avbrudd forlenget studietiden, mens flere korte kurs tok kortere tid enn ett langvarig, men det er altså ikke tilfellet i gjennomsnitt.

Uten at vi spekulerer for mye på dette, kan en forklaring være at avbrudd for mange kan inngå som ett element i en *studiestrategi*. Det er faktisk like vanlig med avbrutte kurs eller utdanninger blant (de få) deltagerne som bruker kortere tid enn normert (om lag 30 prosent oppgir et eller annet avbrudd) som blant de tre ganger så mange deltagerne som bruker lengere tid enn normert (om lag 33 prosent avbrudd) – signifikant mer enn blant deltagere som følger normert progresjon (om lag 13 prosent avbrudd). I klartekst – for å forsere progresjonen kan det hende at man må sjansje på eksamen, og noen ganger kan det gå galt! Ellers er det helsetilstanden som er mest «sensitiv» overfor tilbøyeligheten til å bryte av et påbegynt kurs eller en utdanning.

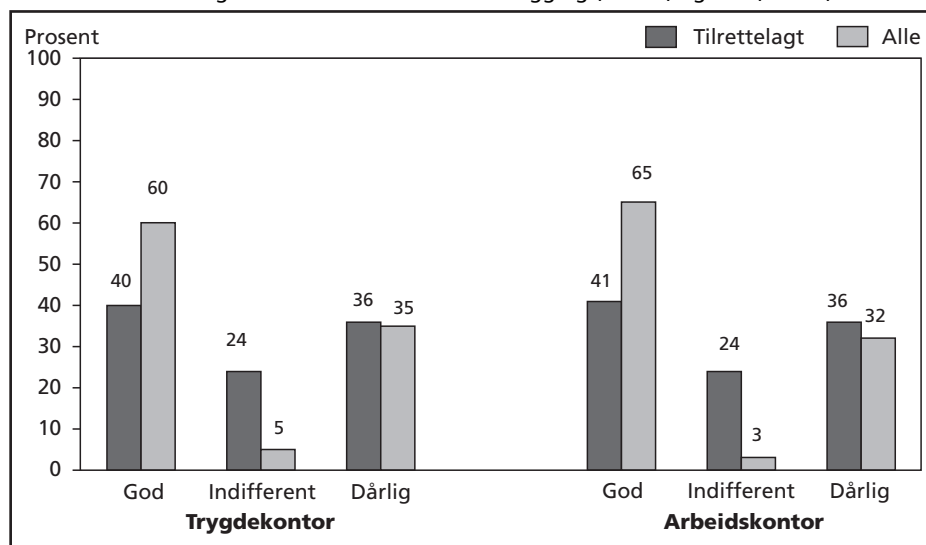
5.4 Behov for tilrettelegging

Selv om et overveldende flertall rapporterte at de ikke ble tatt inn på en bestemt utdanning på særskilte vilkår (her regner vi faktisk med en viss underreportering blant annet fordi responsen antagelig er påvirket av slike forhold), oppgir omkring en tredjedel av deltagerne at de har minst ett tilretteleggingsbehov. Respondentene kunne oppgi inntil tre spesifikke behov for tilrettelegging: Behov for tekniske hjelpemidler (egen stol, pc i klasserommet og lignende) – 21 prosent av deltagerne hadde slike behov – behov for faglig veiledning eller ekstraundervisning – seks prosent – og andre behov – 13 prosent. Med andre behov var det gjerne tale om hvileplass, tilpasset bord eller stol, egen parkeringsplass i skolegården, lengere tid på eksamen, samt ekstra anledning til fravær ved sykdom og lignende (reduisert oppmøteplikt).

To av tre hadde ikke behov for særskilt tilrettelegging, 27 prosent hadde ett og bare ett behov, mens seks prosent oppga to slike behov eller flere.

Vi spurte yrkeshemmede med behov for spesiell tilrettelegging hvordan de oppfattet den hjelp og støtte de fikk fra trygdekontor, arbeidskontor og skole/kurssted. Respondentene kunne benytte en fem punkt skala fra «svært god» til «svært dårlig», og de kunne i tillegg krysse av på en rute som anga om de mente at dette hørte under den respektive instansens/etatens ansvarsområde eller ikke. La oss bruke «opinionsbalansen» som et mål på brukernes oppfatninger. På en fem punkt skala beregnes differansen i prosentpoeng mellom andelen som svarer svært eller nokså god og andelen som svarer svært eller nokså dårlig. Opinionsbalansen kan da

Figur 5.5 Holdninger til kvaliteten på den hjelp og støtte deltagerne fikk fra trygdekontor og arbeidskontor. Deltagerne med behov for til rettelegging (N=167) og alle (N=553). Prosent

teoretisk variere fra –100 prosentpoeng (samtlige svarer svært dårlig eller dårlig) til +100 prosentpoeng (samtlige svarer svært god eller god).¹⁵

Det er en tendens til at deltagerne var mer fornøyd med innsatsen fra skolen eller kurstedet enn fra arbeids- eller trygdekontoet. Hvis vi regner på opinionsbalansen blant deltagere som mente at den respektive etaten hadde ansvar, er det en tendens til at balansen er nøytral (tyngdepunkt nær null prosentpoeng differanse, det vil si nær «verken god eller dårlig») for trygdekontoets og arbeidskontoets vedkommende, mens den er klart positiv i omtalen av skolen eller kurstedet. Det var 54 prosentpoeng flere med tilretteleggingsbehov som mente at skolen/kurstedet ga svært god eller god hjelp enn som mente at skolen/kurstedet ga svært dårlig eller dårlig hjelp.

I et åpent spørsmål fikk deltagerne som hadde behov for spesiell tilrettelegging anledning til å begrunne synspunktene sine. Her er det faktisk mye ros, men den negative omtalen går på at skolen viste for lite fleksibilitet når man var så syk at man ikke kunne møte opp til undervisningen (for lite fleksibel oppmøteplikt). For arbeids- og trygdekontoets vedkommende går kritikken mest på saksbehandlernes opptreden overfor sine kliner eller kanskje vi skulle si «kunder» – for eksempel at behandlingen var «nedverdiggende» eller at det var svak «informasjon» om for eksempel rettigheter og plikter. Den positive omtalen er også innrettet mot saksbehandlernes opptreden – i slike tilfeller berømmes saksbehandlerne for imøtekommenhet og stor innsats.

Personer som ikke hadde spesielle tilretteleggingsbehov var noe mer positivt innstilt til den hjelp og støtte de fikk fra arbeids- og trygdekontoet enn personer som hadde behov for spesiell tilrettelegging mens de var på tiltak. Hvis indifferente eller balanserte holdninger brukes som vektstang – det vil si at vi fortsatt tenker i termer av opinionsbalansescore – er det flere som vurderer trygdekontoets og arbeidskontoets innsats positivt (svært god eller god), enn som vurderer innsatsen negativt (svært dårlig eller dårlig). Differensen mellom de som overveiende er positivt innstilt og de som overveiende er negativt innstilt er omkring 30 prosentpoeng generelt sett. Til sammenligning er det nærmest perfekt opinionsbalanse blant de deltagerne som hadde tilretteleggingsbehov og som samtidig mente at arbeidskontoet og/eller trygdekontoet hadde et ansvar mens de var under utdanning: Her var det altså tilnærmet like mange som var positivt innstilt til etatenes innsats som uttrykte misnøye (nokså eller svært dårlig) med innsatsen.¹⁶

¹⁵ Se for eksempel Valen og Aardal (1983).

¹⁶ Vi måler respondentenes oppfatninger av den hjelp og støtte de mener at de fikk, ikke hva regelverket sier om henholdsvis arbeidskontoets, trygdekontoets og utdanningsinstitusjonens faktiske ansvar for brukeren av tiltaket, eller hva slags støtte brukerne faktisk fikk. Det

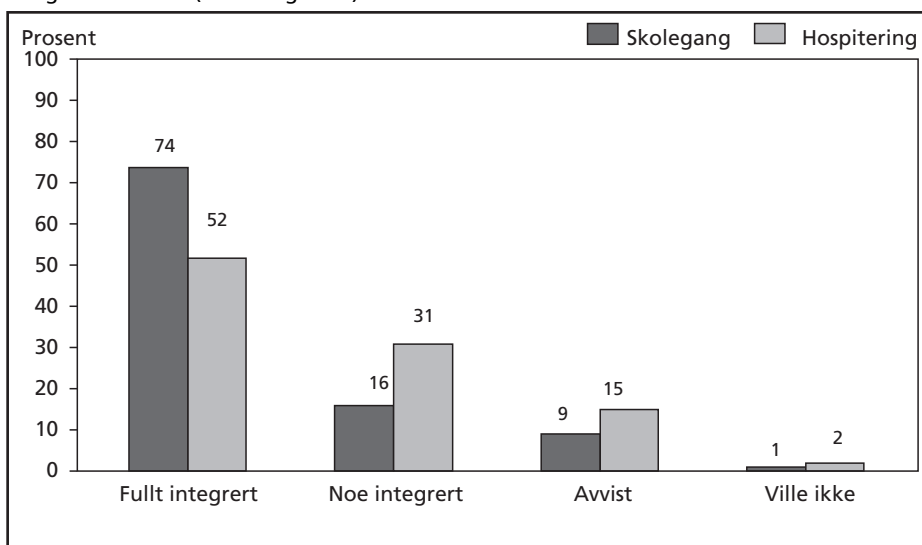
(fortsetter)

Også blant deltagere som ikke hadde spesielle behov for tilrettelegging var kritikken innrettet mot saksbehandlerens opptreden – trygdekontoret ble kanskje spesielt bebreidet for rot med utbetaling av penger (stønad), mens arbeidskontoret ble bebreidet for nedverdiggende behandling av sine klienter/ kunder – omvendt hvis klientene ga ros.

5.5 Er det lettere å bli sosialt integrert i skolen enn på en arbeidsplass?

Om en periode på tiltak i ettertid oppleves positivt eller negativt for deltagerne, kan ha sammenheng med hvordan arbeidskolleger og medelever oppførte seg mens man

Figur 5.6 Andelen på de to tiltakene som ble sosialt integrert i tiltaksperioden/som lot seg integrere. Prosent (N=581 og 1229)

(fortsettelse)

har vi ingen formening om. Regelverket sier for eksempel at trygdekontoret har ansvar for tilrettelegging av tekniske hjelpemidler og betaler ut penger gjennom anvisning. I prinsippet gis det ikke støtte til enkeltundervisning og lignende, men arbeidskontoret innvilger slik støtte dersom det anses hensiktsmessig eller nødvendig. Arbeidskontoret kan for eksempel yte økonomisk støtte til en fadder som brukeren måtte ønske seg og/eller som den enkelte skolen anbefaler (spesialpedagogisk tiltak, sosialt ansvar og lignende). Vi har diskutert tolkningen av slike svar i prosjektets referansegruppe, og er vel kommet frem til at disse empiriske indikatorene sannsynligvis gir uttrykk for et savn, for at man kunne ønske mer støtte, særlig i de tilfellene hvor man virkelig har behov for spesiell tilrettelegging.

var på tiltak. Ble deltagerne integrert «i det gode selskap», som et fullverdig medlem av fellesskapet, ble de kanskje tatt med i noen sosiale sammenhenger og holdt utenfor i andre, eller ble de rett og slett avvist, som et fremmedelement på arbeidsplassen eller i skolegård og klasserom? I tillegg kan man naturligvis ekskludere seg selv. Kanskje arbeidskolleger og medelever opptrådte inkluderende innledningsvis, men at deltageren rett og slett ikke ønsket å være med på fellesaktiviteter på arbeidsplassen eller på skolen/undervisningsstedet.

Vi spurte deltagerne på hospitering og skolegang om de ble tatt med på linje med andre ansatte/elever mens de var på tiltak. Når vi spør den enkelte deltager om dette, fokuseres deltagerens syn på det som skjedde – ikke arbeidskollegaenes eller medelevenes oppfatninger – og vi regner med at det vil være betydelig vilje til å rapportere sosiale og andre avvisinger, og begrenset vilje til å rapportere ekskluderende personlig opptreden.

Figur 5.6 illustrerer at et klart flertall på begge tiltak følte at de ble noe integrert – på skolegang oppgir faktisk *tre av fire* (74 prosent) at de ble tatt med i sosiale sammenhenger på linje med andre. Det var «bare» 9 prosent som følte seg avvist og en prosent som etter eget utsagn ekskluderte seg selv. Blant yrkeshemmede som hospiterer i vanlig bedrift svarer 52 prosent at de ble fullt integrert, 31 prosent at de var med på noe, det vil si at de ble delvis integrert på arbeidsplassen, mens 15 prosent ble avvist og to prosent avviste seg selv.

Forskjellen mellom skolegangdeltagerne og hospiteringsdeltagerne er statistisk pålitelig med god margin¹⁷, så det er tilsynelatende en del mer inkluderende opptreden fra medelever enn fra arbeidskolleger. Medelevene tar deg stort sett med på lik linje med andre, mens arbeidskolleger antagelig holder litt større distanse. Vi oppfatter for så vidt dette som et forventet funn: Man er mer på lik linje med medelevene, på arbeidsplass har kollegene lønn (i motsetning til attføringspenger), en

¹⁷ Usikkerhetsmarginen på andelen som påstår at de ble fullt integrert er om lag fire prosentpoeng på fem prosent nivå. En tommelfingerregel for utregning av usikkerhet – gitt at utvalget er enkelt og tilfeldig – er følgende prosedyre:

- Beregn produktet av observert andel og differansen fra 100 prosent: $74 \cdot 26$ på skolegang og $52 \cdot 48$ på hospitering
- Divider produktene med antall observasjoner, hhv. 581 på skolegang og 1229 på hospitering
- Summer de to uttrykkene og trekk kvadratroten – det gir usikkerheten på differansen i prosentpoeng
- Multipliser med faktoren 2 når signifikansnivået er fem prosent

Når vi gjør dette på andelen som oppgir at de ble fullt integrert i de to utvalgene, har vi en usikkerhet på fem prosent poeng pluss/minus på differansen på fem prosent signifikansnivå, og når den observerte forskjellen er hele 22 prosentpoeng, har vi mye å gå på. Samtidig vet vi at det er skjevheter i de to utvalgene knyttet til den lave responsraten som fører til at vi ikke føler oss så sikre likevel.

arbeidsplass er et etablert sosialt fellesskap når man kommer inn, på arbeidsplassen er det dessuten et etablert posisjonshierarki med kommandolinjer osv. Kanskje man heller burde bemerket at halvparten av hospiteringsdeltagerne faktisk følte at de ble integrert på linje med arbeidskollegaene sine – på tross av ulikhetene i posisjon, belønning og lignende som er nevnt ovenfor.

5.6 Var tiltaksperioden nyttig?

Den enkeltes vurdering av nytten ved tiltaket påvirkes naturligvis sterkt av om man fikk en ettertraktet beskjeftigelse eller ikke. For de fleste innebærer dette at man får ordinært arbeid etter at man utskrives fra attføring – helst fast jobb. Samtidig hadde vi mistanke om at en del av deltagerne på hospitering i ordinær bedrift forventet at en periode på attføring med hospitering som siste tiltak skulle ende opp med at de fikk (medisinsk) sertifisering til uføretrygd. Mange deltagere hadde åpenbart store helseproblemer, og en del oppga eksplisitt at de hadde motivasjonsproblemer. At det vil være sammenheng mellom forventninger, resultat og nyttevurdering er vi overbevist om, men forventningene er nødvendigvis ikke bare relatert til om man manøvrerer inn i arbeid eller ikke – i hvert fall ikke blant de som prøvet ut sin ervedvsevne i arbeidslivet.

Deltagerne på de to tiltakene ble spurt om nytten ved tiltaket. Spørsmålene var formulert med faste svaralternativer, det var anledning til å sette flere kryss, og alternativene var stort sett identiske – med to unntak: Hospiteringsdeltagerne ble

Tabell 5.2 Hvilken nytte vil du si at du har hatt av tiltaksdeltagelsen? Prosent

Alternativer	Skolegang	Hospitering
Fikk flere kunnskaper	67	Ikke spurt
Fikk utdanning henholdsvis arbeidserfaring	63	38
Fikk arbeid/skoleplass etterpå	52	16
Fikk mer selvtillit	41	24
Fikk se hvordan jeg fungerte i arbeidslivet/utdanningssituasjonen	32	44
Tiltaket passet godt inn i attføringsopplegget mitt	26	24
Ble klarere hvilket yrke/utdanning jeg skulle satse på	18	17
Fikk bedre kjennskap til arbeids- eller utdanningmuligheter	14	8
Annen nytte	8	4
Ingen nytte	4	14

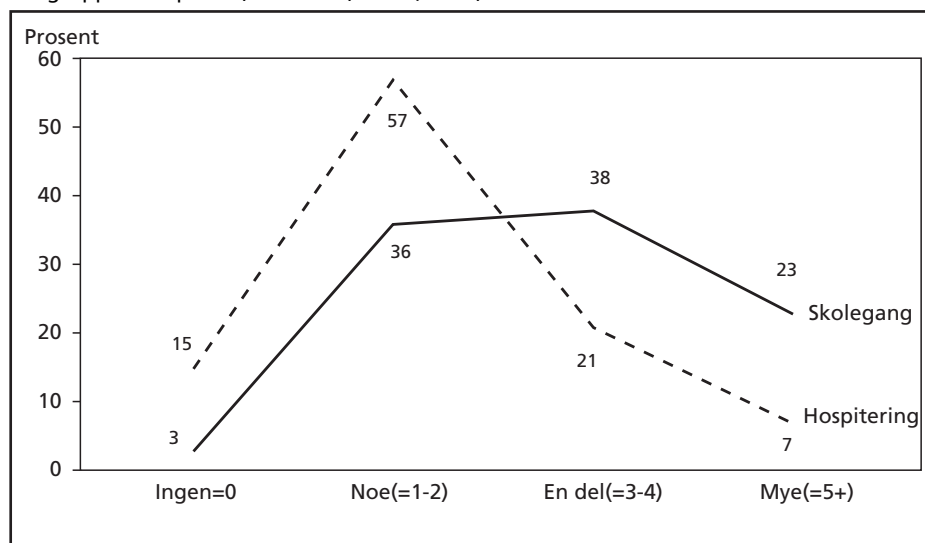
ikke spurt om de fikk flere kunnskaper gjennom tiltaket, og de ble heller ikke spurt om de fikk skole eller utdanningsplass som følge av tiltaket. Begge gruppene tiltaksdeltagere hadde anledning til å krysse av for annen nytte, og ble oppfordret til å formulere hva slags nytte det var snakk om i et åpent spørsmål.

Alternativene fremgår av tabell 5.2. Skolegangdeltagerne kunne med andre ord sette inntil ti kryss, mens hospiteringsdeltagerne «bare» kunne sette inntil åtte kryss. Spørsmålene er ikke helt sammenlignbare, men de er forholdsvis like.

Skolegangdeltagere som ble utskrevet fra attføring i 1996 var mest tilbøyelig til å legge vekt på at tiltaket ga dem flere kunnskaper, at de sikret seg formell utdanning gjennom tiltaket, at de fikk arbeid etterpå og at de fikk mer selvtillit. Det var også mange (en av tre) som satte pris på at de fikk prøve seg i utdanning og som uttrykte at tiltaket passet godt inn i deres attføringsopplegg. Det var «bare» fire prosent som ikke synes tiltaket var nyttig overhodet.

Hospiteringsdeltagerne var mer sparsomme med å fordele pluser til sin tiltakserfaring, selv om det «bare» er 15 prosent som ikke kunne finne noe nyttig ved tiltaksdeltagelsen i ettertid. Utprøvingsaspektet – at man fikk erfare hvordan man fungerte i jobb – og at man fikk arbeidserfaring (generelt) har høyest frekvens i denne gruppen. Det er også mange (en av fire) som ga uttrykk for at hospiteringen hadde gitt dem mer selvtillit og at tiltaket passet bra inn i deres attføringsopplegg. Det er bare 16 prosent som synes det var nyttig at de fikk arbeid etterpå – og det var vitterlig flere som fikk arbeid enn 16 prosent – det var faktisk 23 prosent som fikk

Figur 5.7 Andelen utskrevne på de to tiltakene som opplevde tiltaksperioden som nyttig (antall grupperte aspekter). Prosent (N=581, 1229)

Forklaring: Gruppert antall nyttige aspekter ved tiltakene, unntatt at man fikk jobb eller skoleplass etterpå

fast jobb og ytterligere 15 prosent som var i midlertidig ordinært arbeid på intervjudtidspunktet – altså til sammen 38 prosent i arbeid. Under halvparten av disse fremhever dette faktum som det nyttige ved tiltaket.

Blant deltagerne på skolegang var det 67 prosent som oppgav ordinært arbeid (42 prosent i fast jobb) på intervjudtidspunktet og 47 prosent av disse, om lag to av tre, krysset av på dette som nyttig.

Hvis vi tar ut den delen av nyttevurderingen som er knyttet til beskjeftigelsen etter endt tiltak – at man fikk skoleplass eller jobb – og summerer over antall nyttige aspekter ved tiltaket foruten dette, så illustrerer figur 5.5 at mange flere aspekter ved skolegang i ettertid vurderes som nyttig enn ved hospitering. Da underslår vi for så vidt det faktum at hospiteringsdeltagerne kunne velge mellom syv nyttig aspekter ved sin deltagelse (minus at de fikk arbeid), mens skolegangdeltagerne kan velge mellom åtte aspekter (minus arbeid eller skoleplass).

Hospiteringsdeltagerne er mer sparsomme med å oppgi nyttige aspekter ved sin tiltakserfaring enn skolegangdeltagerne er – mens rundt seks av ti hospiteringsdeltagere peker på ett til to nyttige aspekter ved sin tiltakserfaring («noe nytte» i figuren), peker seks av ti deltagere på skolegang på minst tre aspekter («en del nytte»), og en av fire satte minst fem kryss. Nyttelvurderingen var alt i alt mer positiv etter skolegangtiltaket i 1996 enn den var etter hospiteringstiltaket i 1993–94.

6 Effektevaluering – forhold som påvirker reintegrasjonen på arbeidsmarkedet etter avsluttet tiltak

Formålet med yrkesrettet attføring er å øke den yrkeshemmedes arbeidsevne, og å hjelpe vedkommende til å skaffe seg eller beholde lønnet arbeid. Målsettingen om økonomisk uavhengighet er essensen i en politikk som i dag kalles «arbeidslinja». Yrkeshemmede som har deltatt på de to attføringstiltakene ordinær skolegang og hospitering i ordinær bedrift fremstod som svært sammensatte grupper. Selv om to diagnosegrupper dominerte blant deltagerne på begge tiltakene – henholdsvis sykdommer i ledd, muskler og skjelett (inkludert senvirkninger av slike sykdommer) og psykiske lidelser – var det stor variasjon i medisinske og sosialmedisinske diagnoser. Det var dessuten stor variasjon i utdanningsbakgrunn, alder, yrkeserfaring, ledighetserfaring og tiltaks- og attføringserfaring. Både kvinner og menn var solid representert på de to tiltakene, og de aller fleste deltagerne hadde mange års yrkespraksis før de kom på attføring. Dermed fremstår attføringsperioden mer som et element i en tilbakeføring (*reintegrering*) til ordinært arbeid enn som et første integreringsfremstøt – og attføring betyr jo bokstavelig talt tilbakeføring til en «tilstand» man har befunnet seg i på et tidligere tidspunkt.

Vi fant noen forskjeller i rekrutteringen til de to tiltakene – en gjennomsnittlig aldersforskjell på omkring fire år, noe høyere gjennomsnittlig utdanningsnivå før tiltak blant deltagere på skolegang (samt litt sterke allmennfaglig profil i utdanningen og noe mindre yrkeserfaring), og ganske store forskjeller i gruppenes orientering på arbeidsmarkedet (yrkesønsker som indikator). Hospiteringsdeltagerne opptrådte i stor grad som «skomakeren som ble ved sin lest», mens mange utdanningsorienterte deltagerne på attføring la opp til at attføringsutdanningen skulle kvalifisere dem for nye segmenter på arbeidsmarkedet – satt på spissen: Bort fra produksjon og kundebehandling, mot arbeid med klienter, elever, saker og kolleger. Det som er viktig å merke seg er likevel at forskjellene på alle rekrutteringsindikatorene – også yrkesønsker – er større, i de fleste tilfellene langt større, innen hvert av de to tiltakene enn mellom dem. Det var meget stor bredde i rekrutteringen til både hospiteringstiltaket og skolegangstiltaket når deltagerne ble rangert etter alder, yrkeserfaring, ledighetserfaring, tiltakserfaring, utdanningsnivå og –type, familieforhold og lignende ressursindikatorer. Derfor kan det meget vel være slik at de mest

interessante forskjellene i utfallet av tiltaksperioden vil være tiltaksinterne, det vil si at de er knyttet til variasjoner i innretningen på tilbudet innen henholdsvis hospitering og skolegang, fremfor mellom skolegang og hospitering som sådan (*per se*). Da risikerer man dessuten å finne at de viktigste føringene på beskjeftigelsen etter utskrivning fra attføring, er ulikheter i rekrutteringen til de forskjellige tilbudene innen de to tiltakene – med andre ord at det vil være en tendens til at *det* deltagerne tar med seg ut på arbeidsmarkedet etter tiltaket, ligner sterkt på *det* de hadde med seg inn i tiltaket – av ressurser, erfaringer og interesser.

I dette kapitlet forsøker vi å isolere effekten av tiltaksdeltagelsen på beskjeftigelsen i perioden fra avsluttet tiltak til tidspunktet for intervju. Denne resultatperioden strekker seg fra 11–18 måneder etter tiltak blant deltagerne på ordinær skolegang og fra 20–31 måneder på hospiteringstiltaket. Vi bygger opp et resonnement i fire etapper: Først skisseres funn fra noen tidligere studier av yrkeshemmede som har deltatt på attføringstiltak. Dernest diskuteres sammenhengen mellom innretningen på attføringsutdanningen og ulike former for beskjeftigelse blant skolegangdeltagerne på to strategiske tidspunkt: Hva slags beskjeftigelse deltagerne ble utskrevet til, og hva slags beskjeftigelse de rapporterte når vi intervjuet den ett til halvannet år etter utskrivning fra attføring. Til slutt presenteres en modell som undersøker om det er mulig å identifisere effekter av innretningen på skolegang og hospitering – samtidig (simultant). Dermed kan vi også vurdere om eventuelle gjennomsnittlige forskjeller i effekt av de to tiltakene kan tilskrives tiltakene som sådan eller må tilskrives rekrutteringen til takene eller forskjeller i rammebetingelser. Vi har lansert fem mulige forklaringer på eventuelle forskjeller når vi antar at representativiteten er brukbar i begge undersøkelsene (jf. kapittel 2 og 3):

- Situasjonen på arbeidsmarkedet ble radikalt forbedret fra 1993–94 til 1996–97. Dette impliserer at skolegangdeltagerne bør komme klart best ut enn hospiteringsdeltagerne.
- Resultatperiodene varierer – den lange perioden blant hospiteringsdeltagerne tilsier at avskallingen til blant annet uføretrygd bør være klart størst i denne gruppen. Motsatt kan man tenke seg at hvis man får ta tiden til hjelp, så vil også flere relativt sett manøvrere inn i ordinært arbeid.
- Eventuelle forskjeller skyldes kvalifiseringsaspektet ved skolegangstiltaket og utprøvningsaspektet ved hospitering.
- Eventuelle forskjeller skyldes systematiske forskjeller i rekrutteringen til de to tiltakene
- De mest interessante forskjellene finnes innen de to tiltakene og ikke mellom dem – og her er innretningen på tiltakene den viktigste forklaringsfaktoren.

I praksis finner man ofte litt av hvert – men uten at man våger å konfrontere de ulike forklaringene har man heller ikke noen mulighet til å redusere/øke tiltroen til noen av dem.¹ La oss først skissere logikken i såkalt «kvasi-eksperimentelle design» – samt det berømmelige seleksjonsproblemet.

6.1 Litt om seleksjon

I effektevalueringer basert på kvasi-eksperimentelt design benyttes vanligvis en systematisk sammenligning av to grupper når man forsøker å beregne (estimere) effekter av tiltaket – en deltagergruppe og en sammenligningsgruppe som består av ikke-deltagere, for eksempel helt ledige som ikke har vært på tiltak. Effekten av deltageren beregnes ved at man antar at sammenligningsgruppen sier noe om hvordan det ville gått med deltagerne dersom de ikke hadde vært på tiltak, og at deltagergruppen sier noe om hvordan det ville gått med sammenligningsgruppen dersom den hadde vært på tiltak. Dette er naturligvis *kontrafaktiske* slutninger – vi observerer ikke deltagere som ikke deltok og ikke-deltagere som deltok på tiltak, men vi resonnerer *som om tilstanden i de to gruppene kan sammenlignes*. Vi måler altså erstatnings- eller *substitusjonseffekter* (Hellevik 1984). Når vi substituerer, og for så vidt mangler kontroll med utvelgelsen til tiltaksdeltagelse, må vi være observant på muligheten for at tiltakseffekter kan være uttrykk for seleksjon til tiltak. Slike utvelgelsesmekanismer kan være relatert til forhold som observeres, da har vi i hvert fall en empirisk indikator (eller flere) på den egenskapen vi mener at vi måler, eller det kan være tale om såkalt uobservert seleksjon – og uobserverte forhold vil befinne seg i modellenes restledd (se Torp 1997).

Vår undersøkelse avviker på flere punkter fra dette tankeskjemaet. Sammenligningsgruppen er deltager på hospiteringstiltaket, så sammenligningen blir uansett å betrakte som attføringsintern. Det er dessuten problemer knyttet til representativitet i begge undersøkelsene – «selvseleksjon» – ved at noen valgte å besvare spørreskjemaet, mens andre valgte å la være. Det var ikke tilfeldig hvem som gjorde hva, men vi ble litt beroliget når vi observerte at fordelingen på beskjeftigelsen umiddelbart etter at man ble utskrevet fra tiltaket var relativt lik i nettoutvalget (de som besvarte spørreskjemaet) og bruttoutvalget (alle potensielle respondenter). Hospiteringsdeltagerne hadde en fordeling på registrert beskjeftigelse etter tiltak som

¹ Uten å gjøre et for stort poeng ut av det metodologiske grunnlaget for denne prosedyren: Merton (1975) har skissert et program for det han kaller disiplinert mangfold (eklektisisme) der kravet til en empirisk undersøkelse er at den designes slik at ulike forklaringer (teorier), formodninger og forestillinger møtes på en felles arena til gjensidig berikelse eller kontrovers. Det er noe slikt vi prøver å få til her.

var nesten identisk i de to utvalgene, mens skolegangdeltagerne var noe skjevere fordelt: Vi skulle hatt 27 prosent av deltagerne på skolegang som søkere av uføretrygd eller som overført til yrkesrettet, medisinsk eller sosial attføring på utskrivningstidspunktet, mens vi «bare» observerte 20 prosent i slike former for beskjeftigelse rett etter avsluttet tiltak. Nettoutvalget er altså skjevt, uten at skjevheten fremstår som dramatisk med hensyn til beskjeftigelsen ved avslutningen av tiltaket.

6.2 Hva har man funnet i tidligere undersøkelser?

Ford (1993) undersøkte beskjeftigelsessituasjonen blant yrkeshemmede som hadde deltatt på yrkesrettet attføring to år etter at de ble utskrevet fra tiltak. Hun fant at rundt *en fjerdedel* kom inn i ordinære arbeidsforhold, og dermed ble uavhengig av offentlige ytelser. *En tredjedel* kom tilbake til attføring eller hadde reelt sett ikke avsluttet sin attføringsperiode. Menn som tidligere hadde vært sysselsatt og som ikke hadde hatt bistand fra sosialkontoret (som var selvforsørget), kom best ut. Andre faktorer som trakk i positiv retning, var alder over 20 år, utdanning ut over videregående skole før man begynte på tiltak, og diagnosen ledd-, muskel- og skjelettsykdommer fremfor andre diagnoser. Ford fant også at det var gunstig for beskjeftigelsen to år etter avsluttet tiltak at deltageren ble trukket med i planleggingen av attføringsopplegget og at attføringsforsøket ikke ble avbrutt. Et godt planlagt attføringsarbeid kunne til en viss grad kompensere for fravær av individuelle forutsetninger for suksess (av typen formell kompetanse, yrkespraksis, lite ledighetserfaring og lignende).

Andreassen (1995) evaluerte tiltaket lønnstilskudd for yrkeshemmede. Hun fant at *65 prosent* av deltagerne hadde arbeid som hovedaktivitet i undersøkelsens referanseperiode – 51 prosent var i fast jobb, mens 14 prosent hadde midlertidig ansettelse. Kjønnforskjellene var små og det var ingen effekt av diagnosegruppe. Andreassen fant positive effekter av utdanning (høyere utdanning mot resten), sivilstand (gifte/samboende kom best ut) og av inntektskilden før attføringsperioden. Personer som hadde hatt sosial stønad som hovedinntektskilde før tiltaket, var underrepresentert i ordinært arbeid etter avsluttet tiltak. Det var dessuten pålitelige effekter av fylke, type arbeid i tiltaksperioden og av tiltaksperiodens varighet – dess lengere tiltaksperiode, dess gunstigere beskjeftigelse til slutt. Andreassen finner med andre ord at rammebetingelser spiller en rolle. Effekten av bostedsfylke kan tolkes som en indikator på betydningen av regionale variasjoner i tilstanden på arbeidsmarkedet. Virkningene på beskjeftigelsessituasjonen av hva slags arbeid man hadde i tiltaksperioden, indikerer at kvaliteten på tiltaket (profilen i eksponeringen) også differensierer deltagernes muligheter på arbeidsmarkedet etterpå.

Holm (1996) dokumenterer at det er en klar sammenheng mellom deltagernes alder og risikoen for å bli uføretrygdet. Kvinner hadde dessuten større sjanse for å bli trygdet enn menn, og uføretrygdede var overrepresentert i kommuner med høy arbeidsledighet. Det var også større sjanse for å bli uføretrygdet hvis man hadde vært på medisinsk eller sosial attføring enn på yrkesrettet attføring. Disse konklusjonene er gyldige for avsluttede attføringstilfeller i perioden 1992 – 1995.

Yrkeshemmede som hospiterte i ordinær bedrift (Eldring og Grøgaard 1996b) ble – særlig når de hadde passert 45 års alder – fordelt til ordinært arbeid eller til uføretrygd. *Utprovingsaspektet* fremstod som sentralt ved vurderingen av dette tiltaket. I evalueringen av hospiteringstiltaket ble det imidlertid lagt vekt på at denne utprøvingen gikk begge veier. Det var antagelig et element av gjensidighet bak en beslutning om man skulle satse på arbeid eller søke trygd – vi kan godt si «asymmetrisk gjensidighet».² Vi tror at tiltaksdeltageren hadde et ord med i laget når det ble tatt en beslutning om ervervsevnen/funksjonsdyktigheten var tilstrekkelig til at man kunne operere på det moderne arbeidsmarkedet. Denne tolkningen bygger i hovedsak på to observasjoner: Beslutninger om avbrudd ble fattet forholdsvis raskt etter påbegynt tiltak – gjerne før det var gått tre måneder av hospiteringsforsøket – og avbrudd hadde sterk effekt på sjansen til å oppgi uføretrygd som hovedbeskjef-tigelse på intervjutidspunktet, som var 20–31 måneder etter at man ble utskrevet fra attføring med hospitering som siste tiltak. For det andre var det slik at et flertall av de hospiteringsdeltagerne som fikk jobb i løpet av resultatperioden, fikk jobb hos en annen arbeidsgiver enn den de hospiterte hos. Dette illustrerer etter vår oppfatning, at deltagere som fullførte hospiteringsperioden skaffet seg selv et manøvreringsrom: Ved å aktivisere sitt nettverk, ved å ta direkte kontakt med arbeidsgivere og lignende, klarte de fleste som hadde «bestått utprøvingstesten» å skaffe seg jobb selv om de ikke fikk fornyet kontrakt hos den arbeidsgiveren de opprinnelig hospiterte hos. Et element i dette manøvreringsrommet er også at man ikke finner det for godt å aktivisere slike ressurser hos seg selv og andre – fordi helsetilstanden og motivasjonen er for svak – og da viste det seg i praksis at alternativet ofte var uføretrygd.

² Dette er et begrep som stammer fra antropologisk handlingsteori (se for eksempel Polanyi – *The Great Transformation*). I relasjoner mellom mennesker vil normalt graden av innflytelse variere – uten at man av den grunn snakker om regulære «herre-trell-forhold». En attføringsklient opererer i en kontekst av ekstern kontroll – det er saksbehandlere og fagpersoner som motiverer, gir råd, som lokker, presser og kanskje endog truer, og det er i hvert fall fagpersoner som sertifiserer til for eksempel uføretrygd. Vi påstår at beslutningen om ervervsevnen fremstod som tilstrekkelig eller ikke, ikke var entydig ekstern. Attføringsklientene ble ikke bare prøvet ut av andre, vedkommende prøvde også seg selv ut i andres nærvær.

Sammenlignbare funn?

Nå er ikke disse undersøkelsene direkte sammenlignbare. Tidspunktet for evalueringene er ulikt – fra tidlig på 1990-tallet til 1996–97. I denne perioden har tilstanden på det norske arbeidsmarkedet variert meget sterkt, fra problemårene 1992–94 til en periode som i offentligheten er karakterisert ved uttrykket «nå går Norge så det suser». Den registrerte arbeidsledigheten og tiltakstilbudet er nesten halvert fra 1993 til 1998, og mange arbeidsgivere klager over at det er mangel på kvalifisert arbeidskraft. Samtidig er det ikke sikkert at forbedringen i mulighetene til å manøvrere inn i ordinært arbeid er like stor for alle grupper arbeidssøkere. Ungdomsledigheten (20–24 åringene) er fortsatt høy etter norsk standard, og når man signaliserer at man ønsker kvalifisert arbeidskraft, er det ikke sikkert at dette innebærer at etterspørselen forskyves fra kvalifisert ordinær arbeidskraft mot kvalifisert arbeidskraft som for eksempel har merknader på helseprofilen sin.

Lengden på den perioden man følger attføringsdeltagerne varierer også en del fra undersøkelse til undersøkelse – det som gjerne kalles resultat- eller referanseperioden. I den grad tiltakene «tester» deltagerens helse (funksjonsdyktighet), er det rimelig å forvente at avskallingen til uføretrygd øker med referanseperiodens lengde. Det kan være en av grunnene til at så mange hospiteringsdeltagere var uføretrygdet til slutt (hele 24 prosent). Samtidig tar det tid å manøvrere ut av et midlertidig ansettelsesforhold og inn i en fast jobb – i følge Nergård og Stokke (1996) minst tre år i gjennomsnitt. Dette momentet peker i motsatt retning når vi sammenligner, og skulle tilsi at de undersøkelsene som følger deltagerne lengst etter utskrivning fra attføring også måler den høyeste andelen i fast arbeid – alt annet likt. Her har vi ikke mulighet til å «teste» disse hypotesene stringent.

Samtidig gjenfinnes mange av effektene som ble påvist hos Ford (1993), Andreassen (1995) og Holm (1996) både i undersøkelsen av hospitering og skolegang. Tidligere sosialklienter hadde større problemer på arbeidsmarkedet enn andre etter en periode på hospitering, enslige kommer dårligere ut enn gifte eller samboende, utdanning har som regel betydning – særlig hvis man har høyere utdanning og har deltatt på skolegang, og kvinner og ungdom har større problemer enn menn og voksne. Medisinsk og sosial attføring betyr i praksis at mange utredes med henblikk på uføretrygd, og uføretrygdete er naturligvis sterkt overrepresentert blant de eldste attføringsdeltagerne. Dette kommer vi tilbake til.

Vi synes også det er interessant at andelen hospiteringsdeltagere som var i ordinært arbeid på intervjutidspunktet var omkring 35 prosent – altså litt høyere enn attføringsdeltagere generelt (om lag 25 prosent i følge Ford) – og at skolegangdeltagerne kommer omtrent like godt ut som deltagere på tiltaket integreringstilskudd – 65–70 prosent i ordinært arbeid til slutt. Her finner vi riktignok litt færre skolegangdeltagere i faste ansettelsesforhold (henholdsvis 51 og 42 prosent). Samtidig er responsraten i Andreassens undersøkelse så mye høyere enn hos oss, at

deltagerne på integreringstilskudd nok kom bedre ut enn deltagerne på skolegang når disse funnene generaliseres til de populasjonene utvalgene er trukket fra. Responsraten er alltid følsom overfor respondentenes ressurser, og der responsraten er lav, vil det være mer ressurser i nettoutvalget i forhold til populasjonen enn der responsraten er høy.

Det kan virke som om integreringstilskudd og skolegang representerer «duksene» blant attføringstiltakene. Om dette skyldes tiltakene som sådan eller rekrutteringen til dem, er en annen sak. Det kan godt hende at «duksene» blant attføringsdeltagerne er sterkt overrepresentert på akkurat disse to tiltakene.

6.3 Kriterier for suksess

Skolegang representerer kvalifisering mer enn utprøving. Selv om vi nok måler for lav andel uføretrygdde i nettoutvalget vårt (jf. kapittel 2), er andelen helt sikkert mye lavere enn de 24 prosent som ble observert blant hospiteringsdeltagerne på intervjudidspunktet. Deltagerne på skolegang er antagelig bedre motivert i gjennomsnitt – det var nesten ingen som presenterte passive begrunnelser for at de satset på mer utdanning.

Når vi vurderer virkningen av tiltaksdeltagelsen tar vi konsekvensen av dette perspektivet. Hvis ordinær skolegang skal regnes som suksess, bør tiltaket verken kvalifisere for mer skolegang, for annen type attføring, det være seg yrkesrettet, sosial eller medisinsk, eller kvalifisere for uføretrygd. Poenget må være at man gjennom – for manges vedkommende flere års studier – kvalifiserer seg for ordinært lønnet arbeid.

I analysen benyttet primært en teknikk: Først studeres overgangen til ulike former for beskjeftigelse som kategoriske utfall ved hjelp av oddsratemodeller av typen logit. Logit-modellen tilhører klassen av generaliserte lineære modeller og estimerer den naturlige logaritmen til oddsen for en bestemt begivenhet (arbeid) som funksjon av det deltagerne har med seg inn av ressurser, erfaringer og interesser før de kommer på tiltak, det de eksponeres for mens de er på tiltak (innretningen og kvaliteten på tiltaket, positive og negative opplevelser), og de rammebetingelsene de møter etter avsluttet tiltak. Alt dette introduseres i ett eneste stort korpulent øyeblikk³, det vil si simultant. En odds er forholdet mellom sannsynligheten for to gjensidig utelukkende (parvis disjunkte) begivenheter – sannsynligheten for suksess i telleren, sannsynligheten for fiasko i nevneren. Logit-modellen benytter en

³ Betegnelsen korpulent øyeblikk er hentet fra Parsons (*Social System*), og da heter det *fat moment* (Heritage 1984 er kilde).

likelihood-prosedyre til å estimere effekter som mest sannsynlig reproducerer tilstanden i datasettet – ved hjelp av numeriske teknikker (iterasjon). Gitt modellspesifikasjonen, vil vi i hvert fall finne den beste «gjenspeilingen» av relasjonene i datasettet. Det forhindrer naturligvis ikke at modellen kan være lite utsagnskraftig (svak).

Modeller og variabeldefinisjoner er skissert i *appendiks 2*. Der har vi dessuten supplert beregningene med en modell som graderer suksess på arbeidsmarkedet etter avsluttet tiltak ved hjelp av en integrasjonsindikator – fast jobb, midlertidig arbeid på fulltid, midlertidig deltid, fortsatt skole kombinert med arbeid, ledighet og tiltak, fortsatt attføring eller annen beskjeftigelse og uføretrygd. Deltagerne manøvrerer inn i en beskjeftigelse eller kombinasjoner av beskjeftigelser som kan plasseres på en skala fra «helt innenfor» til «helt utenfor» det ordinære arbeidsmarkedet. Denne graderte integrasjonen (reintegrasjonen) analyseres ved hjelp av lineær regresjon (se *appendiks 2*).⁴ Vi skal nok være litt varsomme med å hevde at hvis to ulike teknikker gir samme resultat så måler vi realiteter (facts) og ikke modellresultater (artefacts), men vi kan i hvert fall anføre at hvis to ulike teknikker peker i samme retning, så økes i det minste tiltroen til de resultatene man får – resultatene fremstår som noe mer robuste.

6.4 Integrasjonen på arbeidsmarkedet blant deltagere på skolegang

Først ser vi på de 553 individene som (aksepterte at de) ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak i perioden juni – desember 1996. Suksess som følge av tiltaket omfatter tre former for beskjeftigelse:

- Deltagere som utskrives fra tiltak til ordinært arbeid eller kombinasjoner av ordinært arbeid og trygd. Alt annet regnes som fiasko.
- Deltagere som oppgir at de hadde ordinært arbeid på intervjutidspunktet – 11–18 måneder etter at de ble utskrevet fra tiltak. Ordinært arbeid inkluderer fast arbeid på heltid eller deltid, samt midlertidig arbeid på heltid, ellers fiasko.
- Deltagere som oppgir fast arbeid eller prøvetid med sikte på fast arbeid som hovedbeskjeftigelse på intervjutidspunktet, ellers fiasko.

⁴Lineære og generaliserte lineære modeller er diskutert i Norusis 1990, Liao 1994, Bohrnstedt og Knoke 1982/1994.

Når vi ekskluderer midlertidig deltid som suksess-indikator i mål nr. 2, vil vi diskriminere kvinnelige deltagere siden disse er overrepresentert i deltidsarbeid generelt. Det tar vi hensyn til når vi tolker eventuelle kjønnseffekter på dette integrasjonsmålet. Når fast arbeid er målestokk (mål nr. 3), vil vi ikke «diskriminere» kvinnelige tiltaksdeltagere.

Sjansen for å bli utskrevet til ordinært arbeid

I kapittel 2 så vi at omkring 30 prosent av deltagerne på ordinær skolegang ble utskrevet til ordinært arbeid, inkludert kombinasjoner av lønnet arbeid og trygd (jf. figur 2.1). En modell som forsøker å predikere sannsynligheten for å bli utskrevet til arbeid gir åtte statistisk pålitelige effekter. La oss kommentere tre av bakgrunns-effektene først:

For det første er menn klart overrepresentert blant utskrevne deltagere som manøvrerer rett inn i arbeid etter tiltaket. Hvis vi i en bestemt gruppe kvinner som utskrives fra tiltak observerer at 100 utskrives til arbeid per 100 som utskrives som helt ledige, til fortsatt attføring, til uføretrygd og lignende (det vil si som utskrives til alt annet enn arbeid), så vil en helt identisk gruppe menn – med hensyn til tidligere utdanning, yrkeserfaring, ledighetserfaring, familieforhold, typen attførings-utdanning, diagnose, subjektiv helsetilstand og lignende (alt annet likt) – ha 236 utskrevne til arbeid per 100 som utskrives til noe annet enn arbeid. Når vi resonnerer på odds (forholdet mellom to sannsynligheter) virker forskjellene store. Oversatt til proporsjoner, betyr dette at i grupper der omkring halvparten av kvinnene utskrives til arbeid, vil vi finne at det samme gjelder omkring 70 prosent av mennene – altså en netto kjønnseffekt på rundt 20 prosentpoeng.

Vi er temmelig sikre på at kjønnsforskjellen er noe mindre i populasjonen av skolegangdeltagere enn i utvalget vårt, fordi mennene hadde så lav responsrate. Samtidig synes denne forskjellen å være så robust at vi tror den er reell – kanskje 10–15 prosentpoeng forskjell ligger nærmere «sannheten» enn de beregnede 20 prosentpoengene.

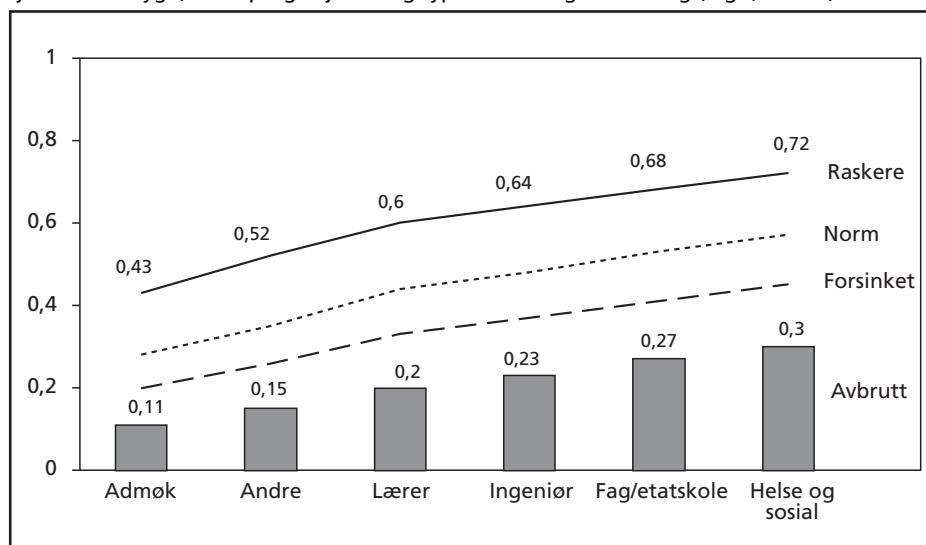
For det andre: Gifte og samboende er overrepresentert blant yrkeshemmede som utskrives fra skolegang til arbeid. Hvis halvparten av de enslige utskrives til arbeid, gjelder dette 63 prosent av de gifte eller samboende – alt annet likt.

For det tredje har helsetilstanden betydning. Personer som rapporterer til oss at de synes helsen er dårlig og/eller har utviklet seg negativt under tiltaket har mindre sjanse for å bli utskrevet til arbeid enn personer som opplever at helsen er god og/eller at den utviklet seg positivt mens de var på tiltak. Hvis vi sammenligner personer som opplevde at helsetilstanden utviklet seg svært dårlig og personer som opplevde at helsetilstanden utviklet seg svært godt, er det snakk om en forskjell i andelen utskrevne til ordinært arbeid på omkring 30 prosentpoeng – netto.

Personer som har avbrutt hele eller deler av sin utdanning har også lavere andel utskrevne til arbeid enn personer som har gjennomført attføringsutdanningen uten avbrudd. En årsak til avbrudd kan være helse- eller motivasjonsproblemer, en annen årsak kan være at man sjanser til eksamen som et element i en strategi for å forsere attføringsutdanningen – altså et meget sammensatt fenomen når vi snakker om utdanning. Nettoeffekten av avbrudd er at andelen som utskrives til arbeid reduseres med omkring 20 prosentpoeng (i forhold til et 50–50 utfall).

Det som kanskje er mest interessant i vår sammenheng er at vi finner noen statistisk pålitelige effekter av den utdanningen deltagerne valgte mens de var på attføring. For det første er det en ganske sterk sammenheng mellom progresjonen i attføringsutdanningen og sjansen for å bli utskrevet til ordinært arbeid. For det andre er det ganske markante forskjeller mellom deltagere som satset på for eksempel helse og sosialfaglig utdanning (hjelpepleie, sykepleie, sosionom, barnevern-pedagog, vernepleie, helsesekretær og lignende) og deltagere som satset på for eksempel økonomisk og administrativ utdanning (hele spekteret fra handel og kontor på videregående nivå inkludert næringsakademiet til siviløkonomutdanning) for å nevne to ytterpunkter. Vi har forsøkt å illustrere den kombinerte (netto)effekten av hva slags attføringsutdanning man satset på og den rapporterte progresjonen i utdanningen på sannsynligheten for å bli utskrevet til ordinært arbeid ved avsluttet tiltak i figur 6.1. Det estimerte gjennomsnittet («vektstangen» i figuren) er 33 prosent. Personer som forserer progresjonen innen for eksempel helse og sosialfag og tekniske fagskoler, fagbrev, etatskoler og lignende (mange vaktmestere) har rundt

Figur 6.1 Beregnet sannsynlighet for å bli utskrevet til ordinært arbeid (inkludert kombinasjoner med trygd) etter progresjonen og typen attføringsutdanning (logit, N=553).

70 prosent sjanse for å bli utskrevet til arbeid ved avslutningen av tiltaket (*ceteris paribus*). Til sammenligning er den beregnede sjansen for en ellers identisk gruppe som har forsert en administrativ – økonomisk utdanning (mye Næringsakademiet) omkring 43 prosent – nesten 30 prosentpoeng forskjell. Figuren illustrerer også at det å ta tiden til hjelp (forsinket) eller det å ikke fullføre reduserer sjansen for å bli utskrevet til arbeid med mellom 30 og 40 prosentpoeng langs spekteret av utdanninger som er synliggjort i figuren.⁵

Det er også gledelig at modellen gir en positiv effekt av deltagerens vurdering av kvaliteten på den støtte de fikk mens de var under utdanning. Her må vi imidlertid understreke at dette spørsmålet ble besvart i ettertid, og vurderingen av i dette tilfellet arbeidskontorets innsats kan ha blitt påvirket av hva slags beskjefthet deltageren fikk ved avslutning av tiltaket og i perioden frem til intervju (resultatperioden for undersøkelsen). Vi sier ikke at vi måler en ren «rasjonaliserings-effekt», men vi hevder at det kan være et element av rasjonalisering innbakt i den – ja, det siste er ganske sannsynlig.

Til slutt så finner vi en «pervers» effekt av antall fullførte attføringsutdanninger, kontrollert for alle andre attributter og aktiviteter som inngår i modellen. Vi er usikre på tolkningen av denne uventede sammenhengen, men personer som har fullført en rekke kurs (inntil syv stykker) har lavere andel utskrevne til arbeid ved avslutningen av tiltaket enn personer som har fullført for eksempel ett kurs. Vi vet ikke hva dette betyr, men kanskje fanger denne faktoren opp kvalitetsforskjeller i det å ta mange små utdanninger sammenlignet med for eksempel en stor utdanning, men dette er rene spekulasjoner.⁶

Hvis suksess av tiltaket måles på utskrivningstidspunktet, må vi konkludere at attføringsutdanning klarer å kompensere for en rekke tidligere individuelle ulemper som om man har mye eller lite ledighet, mye eller lite tiltakserfaring, mye eller lite yrkeserfaring, om man hadde en aktiv eller passiv begrunnelse for å satse på utdanning, om man hadde mange eller få behov for særskilt tilrettelegging inkludert behov for ekstraundervisning, om man ble sosialt integrert på skolen eller ikke,

⁵ Det er åpenbart uobserverte ressurser i vår modell. Vi vet for eksempel at prestasjonsnivå er en viktig indikator i diskusjoner av utdanning, og faktisk også for en persons muligheter på arbeidsmarkedet etter endt utdanning (se for eksempel Grøgaard 1993, kap. 4 og Grøgaard 1998). Det er mulig at utdanninger som kommer dårlig ut i denne sammenligningen også scorer svakere enn andre, fordi de stiller mindre krav til søkerne (for eksempel av økonomiske grunner). Selve effekten av utdanningstype vil i så fall være en fordekt seleksjonseffekt, som forveksles med en effekt av innretningen (kvaliteten) på tiltaket. Siden vi ikke har slike viktige ressursindikatorer i vårt utvalg, kan vi ikke gjøre annet enn å peke på mulige alternative tolkninger av effekter som knyttes til «prosessen» (det vil si til kvaliteten på den eksponeringen slike utdanninger gir).

⁶ I dette tilfellet er det også mulig å gi en seleksjonstolkning, selv om den måtte tilhøre klassen av tolkninger som bygger på prinsippet å «blame the victim».

om man kom inn i tiltaket med mye eller lite utdanning og lignende – men kompensasjonen er altså ikke perfekt. Kjønn, helse og sivilstand er kjennetegn de fleste har med seg inn i tiltaket som påvirker beskjeftigelsen ved avslutningen av tiltaket (alt annet likt).

Sjansen for å ha lønnet arbeid til slutt

Så langt har vi studert skolegangdeltagernes beskjeftigelse umiddelbart etter avsluttet tiltak sommeren og høsten 1996. Nå undersøkes om ulike kombinasjoner av utdanningsprofil i tiltaksperioden – langs skillelinjer som teoretisk – praktisk, lavt – høyt utdanningsnivå, spesifikke utdanninger som administrasjon og økonomi, lærerutdanning, ingeniør, helse- og sosialutdanning og lignende – påvirker beskjeftigelse på intervju tidspunktet 11–18 måneder senere, når vi kontrollerer for ressurser, erfaringer, rammebetingelser og opplevelser som kan tenkes å påvirke sjansen for å manøvrere inn i ordinært arbeid. Definisjonen av ordinært arbeid varierer:

- På intervju tidspunkt undersøkes først sjansen for å manøvrere inn i ordinært arbeid som fast jobb (heltid eller deltid) eller som midlertidig heltidsansettelse. Alle andre former for beskjeftigelse klassifiseres som utenfor ordinært arbeid (inkludert midlertidig deltidsansettelse)
- Til slutt undersøkes om sjansen for å befinne seg i fast jobb, inkludert prøvetid med sikte på fast jobb, påvirkes av det man hadde med seg inn i tiltaket og det man ble eksponert for og/eller utrettet selv i løpet av tiltaksperioden

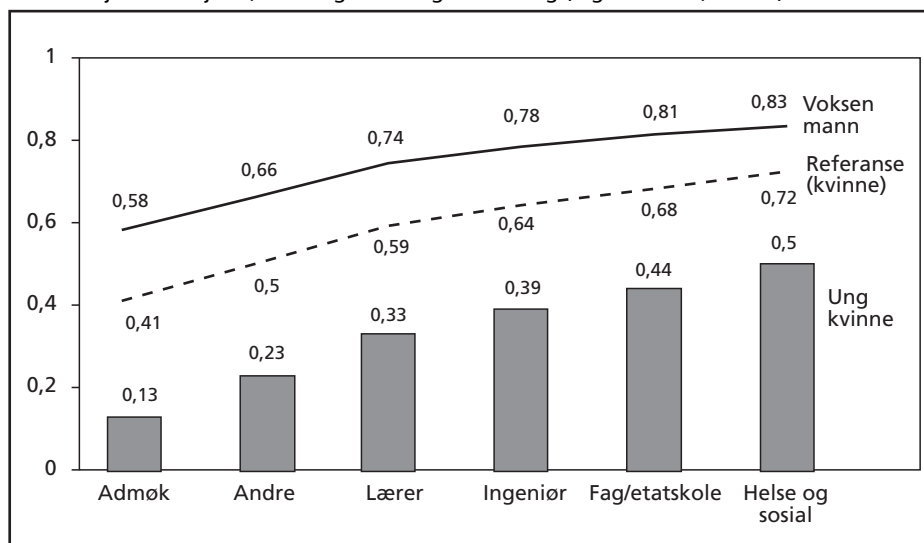
Kvinner, ungdom, personer med problematiske diagnoser, personer med en problematisk utvikling av helsetilstanden i tiltaksperioden (og etterpå), og personer som kom inn i tiltaket med lav utdanning, har mindre sjanse til å befinne seg i arbeid til slutt enn alle andre – alt annet likt. Vi kan også merke oss at nå er alderseffekten signifikant. De fleste faktorene som påvirker sjansen til å få ordinært arbeid (heltidsarbeid og fast deltid), påvirker også sjansen til å få fast arbeid (uansett heltid eller deltid).

Det er fortsatt få rapporterte erfaringer fra tiltaksperioden som får pålitelig effekt, men deltagerne vurdering av kvaliteten på den støtten arbeidskontoret ga underveis slår ut på sjansen til å få fast jobb til slutt, mens avbrutt tiltak reduserer sjansen for å få fast jobb. Avbrudd påvirker ikke sjansen for å få ordinært arbeid som sådan (inkludert midlertidig heltid). Personer som oppgir at de er godt eller svært godt fornøyd med arbeidskontorets hjelp og støtte mens de var på tiltak er overrepresentert i fast arbeid 11–18 måneder etter at de ble utskrevet fra attføring sammenlignet med personer som uttrykker seg indifferent eller negativt. Vi kan ikke se bort i fra at denne vurderingen påvirkes av selve beskjeftigelsen, det vil si at årsaks – virknings pilen går motsatt vei.

Det er betydelig differensiering innad i skolegangtiltaket etter hva slags utdanning deltagerne har satset på, også når vi kontrollerer for en serie ressurser og erfaringer som deltagerne har med seg inn på skolebenken. Sjansen for å komme i ordinært arbeid påvirkes av hva slags utdanning man har tatt – på skalaen fra administrativ og økonomisk utdanning (dårligst utfall) til lærer, ingeniør, etatsutdanning og helse- og sosialfaglig utdanning (best utfall). Hvis man satser på praktisk utdanning, kommer de deltagerne som skaffer seg fagbrev, eller som fullfører en teknisk fagskole eller det vi har kalt etatsutdanninger (for eksempel vaktmesterskolen) bedre ut enn personer som stopper opp på for eksempel grunnkurs eller vk1-nivå – alt annet likt. Vi finner også at det lønner seg å allmennfagliggjøre eller teoretisere kompetanseprofilen sin – alt annet likt. Det er imidlertid bare nivået på den praktiske utdanningen som har signifikant effekt på sjansen til å manøvrere inn i fast jobb i løpet av 11–18 måneder etter at man ble utskrevet fra attføring med skolegang som siste tiltak. Vi har illustrert noen slike effekter i figur 6.2.

Figur 6.2 illustrerer effekten på hovedbeskjeftigelsen til slutt av hva slags utdanning deltagerne gjennomførte mens de var på attføring med skolegang som tiltak. Vi har skilt ut tre grupper for å illustrere betydningen av attføringsutdanning, kjønn og alder. Referansegruppen består av voksne kvinner som har en andel i ordinært arbeid på intervju tidspunktet på rundt 50 prosent (sannsynlighet 0,5) dersom de har tatt andre utdanninger enn de utdanningene som er spesifisert i figuren. Denne gruppen har gjennomsnittlig score på viktige ressurser som helsetilstand, yrkeserfaring før tiltak, ledighetserfaring før tiltak, utdanning før tiltak og lignende.

Figur 6.2 Beregnet sannsynlighet for å være i ordinært arbeid på intervju tidspunktet etter kombinasjoner av kjønn, alder og attføringsutdanning (logit-estimat, N=553)

Kvinner som har gjennomført helse- og sosialfaglig utdanning (uansett nivå) har altså 31 prosentpoeng større sjanse for å være i arbeid til slutt enn kvinner som satset på administrativ og økonomisk utdanning (alt annet er likt). Rangeringen indikerer dessuten at det ikke nødvendigvis er yrkeshemmede som teoretiserer kompetanseprofilen sin som kommer best ut til slutt – deltagere som skaffer seg fagbrev, som gjennomfører en etatsskole eller som gjennomfører en teknisk fagskole, kommer også signifikant bedre ut enn deltagere som tar administrasjon og økonomi eller som tar andre utdanninger (enn de som er spesifisert). Det er likevel en tendens til at personer som teoretiserer kompetanseprofilen sin er overrepresentert i de spesifiserte utdanningene som gir et gunstigere utfall enn den store gruppen av andre utdanninger (her er det mye praktiske kurs). Ingeniørene for eksempel vandrer ofte «Nitoveien» – det vil si fra vk1-vk2, fagbrev, en teknisk fagskole og lignende, via artium og inn i treårig ingeniørutdanning, altså fra faglært arbeider til ingeniør, og denne formen for allmennfagliggjøring av kompetanseprofilen fremstår også som rimelig gunstig med hensyn til beskjeftigelsen til slutt.

Vi må også tilføye at selv om vi finner separate statistisk pålitelige effekter av det å allmennfagliggjøre sin kompetanse når poenget er å manøvrere inn i ordinært arbeid, altså inkludert midlertidig heltid, gjelder dette ikke overganger til fast jobb i løpet av resultatperioden. I det siste tilfellet er effekten av slike profilendringer gjennom attføringsutdanning ikke signifikant. Vi tror likevel at det er grunnlag for å hevde at det er lite støtte i data for å være bekymret for deltagere som nyorienterer seg i forhold til sin yrkes og utdanningsbakgrunn – det som innledningsvis ble kalt diskontinuitet mellom yrkesbakgrunn, utdanningsbakgrunn og attføringsutdanning. Det er i hvert fall svært mange som manøvrerer inn i ordinært arbeid ved at de kvalifiserer seg på nytt, selv om det bare er mulig å påvise indirekte effekter (via korrelasjonen med de spesifiserte utdanningene i figur 6.1 og 6.2) på sjansen til å skaffe seg fast jobb i løpet av ett til halvannet år etter avsluttet attføring. Det å benytte attføringsutdanningen til å teoretisere sin kompetanse er på mange måter en vinnende strategi, selv om mange som også «spesialiserer sin spesialitet» kommer godt ut til slutt.

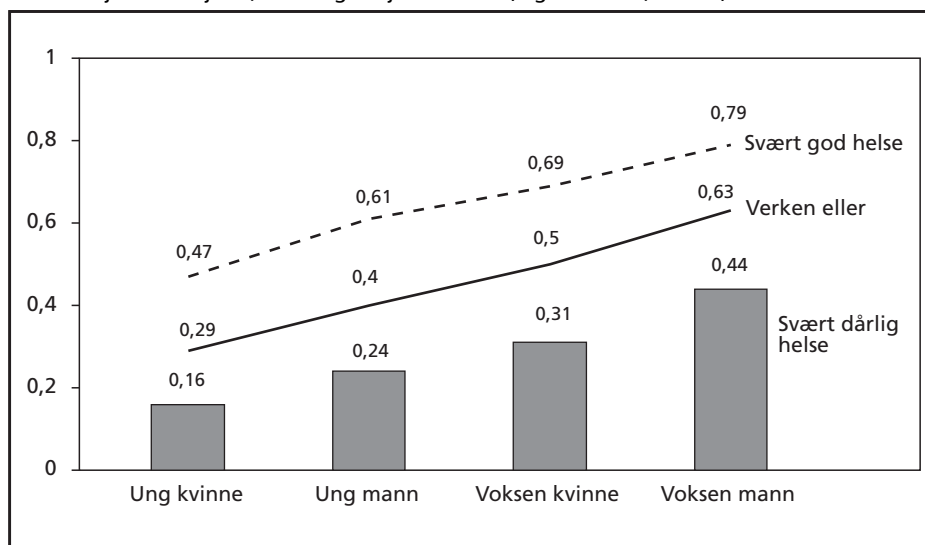
Ungdom i alderen 16–24 år kommer dårligere ut enn andre. Når vi tar hensyn til at ungdom hadde meget lav responsrate, så tror vi at denne alderseffekten er reell. Samtidig er det naturligvis få, om ingen, yrkeshemmede i alderen 20–22 år som har gjennomført mange av de nevnte utdanningene. Ungdom i figuren refererer i praksis til yrkeshemmede som har godt under gjennomsnittlig alder (og dermed mindre yrkeserfaring), men som samtidig er gamle nok til at de har rukket å gjennomføre spesifikke utdanninger på universitets- og høyskolenivå. Disse personene kommer signifikant dårligere ut enn gjennomsnittet. Vi får vel tilføye at ungdom som er knyttet til attføringstiltak (før de har fått prøve seg i arbeidslivet)

vil være en særlig utsatt gruppe tiltaksdeltagere – i betydningen at denne gruppen nok har særlig store helsemessige og/eller sosiale problemer.

Vi er som sagt litt usikre på «kvinnefratrekket» – det faktum at funnene fra hospiteringsundersøkelsen gjentas blant skolegangdeltagerne – siden vi har ekskludert midlertidig deltid og siden menn har så lav responsrate. Halvparten av de deltidsansatte kvinnene har fast ansettelse. Tar vi med kvinner som manøvrerer inn i midlertidig deltidsarbeid i suksess-kriteriet reduseres den estimerte kjønnseffekten til i underkant av ti prosentpoeng (ikke vist her), men effekten er fortsatt statistisk pålitelig. Tar vi hensyn til den lave responsraten blant menn, må vi nok resonnerer motsatt av det vi gjorde når vi kommenterte den negative virkningen av det å tilhøre ungdomsgruppen. Den positive beskjeftigelsen for menn relativt til kvinner er antagelig større i vårt utvalg enn den er i populasjonen utvalget er trukket fra, mens alderseffekten, den negative effekten av det å være 18–24 år gammel, antagelig er større i populasjonen enn i utvalget. Grunnen til det er at vi dokumenterer en positiv sammenheng mellom mange av ressursindikatorene og tilbøyeligheten til å svare på spørreskjemaet.

Figur 6.3 illustrerer den selvrapporterte helsetilstandens betydning for beskjeftigelsen til slutt. Det er nok en forholdsvis tøff seleksjon etter helse på det moderne arbeidsmarkedet. Yrkeshemmede som opplevde at helsetilstanden forverret seg i tiltaksperioden og/eller som rapporterte om svært dårlig helse ved utgangen av resultatperioden var klart underrepresentert i ordinært arbeid. Mellom ytterpunktene beregnes en effekt på nærmere 30–40 prosentpoeng på sjansen for å

Figur 6.3 Beregnet sannsynlighet for å være i ordinært arbeid på intervjuetidspunktet etter kombinasjoner av kjønn, alder og subjektiv helse (logit-estimat, N=553)

være i arbeid når vi sammenligner yrkeshemmede med svært dårlig helsetilstand (og/eller svært negativ utvikling) og yrkeshemmede som synes at helsetilstanden er svært god (og/eller at den har utviklet seg i svært positiv retning). Figuren illustrerer også at kvinner kommer dårligere ut enn menn og at ungdom kommer dårligere ut enn unge voksne, voksne og eldre skolegangdeltagere.

Vi får med andre ord ikke denne negative effekten av høy alder på beskjeftigelsen ved utgangen av skolegang som vi fant blant hospiteringsdeltagerne – og vi tror at dette primært skyldes at mange skolegangdeltagere benytter attføring til å kvalifisere seg ut av problematiske segmenter på arbeidsmarkedet. Da menes problematiske segmenter gitt at man har sviktende helse. Dette kan naturligvis også innebære at den utprøvingen av ervervsevnen som vi synes å finne under og etter hospiteringstiltaket, ikke er like uttalt blant skolegangdeltagerne når de manøvrer ut i ordinært arbeid etter avsluttet tiltak.

Igien må i ta et forbehold: Mens hospitantene ble fulgt i inntil 31 måneder etter at de ble utskrevet fra attføring med hospitering som siste tiltak, bla yrkeshemmede som satset på utdanning bare fulgt i inntil 18 måneder etter at de ble utskrevet fra attføring med skolegang som siste tiltak. Dette kan naturligvis være «strategiske» 12–13 måneder når man vurderer utprøvingen av ervervsevnen blant personer med helseproblemer. Samtidig finner vi at en observert og signifikant effekt av utskrivningstidspunkt på sjansen for å bli uføretrygdet forvitrer når vi kontrollerer for hospiteringsdeltagernes alder. Derfor tviler vi på at avskallingen til uføretrygd øker med økende resultatperiode – alt annet likt.⁷

6.5 En sammenstilling av de to tiltakene

Så langt har vi analysert ordinær skolegang for seg. Vi fant at innretningen på tiltakene, den progresjonen deltagerne fulgte når de hadde valgt utdanning, samt deres utholdenhet i utdanning, særlig det nivået de nådde når de først hadde valgt mellom en teoretisk og praktisk innretning på utdanningen sin, både påvirket sjansen for at de ble utskrevet til ordinært arbeid umiddelbart etter tiltaket og at de befant seg i ordinært arbeid på intervjutidspunktet som var ett til halvannet år etter endt tiltak. Hvis man har en merknad på helseprofilen sin, synes det å være gunstig å «teoretisere» kompetanseprofilen. Dette betyr at hvis man har bakgrunn fra produksjonsarbeid og dermed fra en yrkesutdanning som gir formalkompetanse til slikt arbeid, så lønner det seg i prinsippet å skifte beite. Her var det brudd mellom

⁷ En enkel regresjonsmodell (lineær regresjon på binær respons) av alder og resultatperiode på andelen uføretrygdete (mot resten), forklarer seks prosent av variansen på den avhengige variabelen. I denne modellen er det bare alder som gir signifikant netto effekt.

yrkesbakgrunn, utdanningsbakgrunn og attføringsutdanningen som fremstod som gunstig – alt annet likt. Hvis man har en teoretisk utdanningsprofil i utgangspunktet, så lønner det seg å spesialisere denne profilen, det vil si det lønner seg å øke sitt allmennfaglige eller teoretiske kompetansenivå. En forklaring kan være at allmennfagutdanning gjerne kvalifiserer for arbeid innen forvaltning, undervisning, helse- og sosialvesen, generelt i offentlig sektor, og at disse sektorene kan ha større toleranse overfor personer med helseproblemer gitt at de tilfredsstiller de formelle kvalifikasjonene slikt arbeid krever, enn det som er tilfellet i privat konkurranseutsatt virksomhet. Vi er ikke sikre på denne tolkningen, men det er interessant at en tidligere evaluering av to tiltak for ung «ordinær» arbeidskraft ga stikk motsatt konklusjon. Hvis man ikke har merknader på helseprofilen sin, men mangler formell kompetanse, var et tiltak i privat sektor mer effektivt, ja faktisk ganske mye mer effektivt når målet var å sikre seg ordinært arbeid etterpå enn en praksisplass i offentlig virksomhet. For ordinær arbeidskraft var antagelig poenget at man fungerte produktivt – at arbeidsgiver hadde gevinst – da var ikke formelle kvalifikasjoner så viktig. Hvis man ikke regnes som ordinær arbeidskraft, på grunn av helseproblemer, blir formalia meget viktig. Det er kanskje dette som er mest interessant med skolegangstiltaket så langt.⁸

Endres dette inntrykket når vi sammenstiller hospiteringsdeltagere og skolegangdeltagere i en stor modell? (jf. modellspesifikasjon i tabell 6.1)

Indikatorer på kvalitet og kvantitet i skolegang er som tidligere: Normert progresjon, profilendringer, konkrete utdanninger og oppnådd utdanningsnivå. Vi spesifiserer bare oppnådd nivå blant personer som sikter mot yrkeskompetanse, fordi variablene som angir spesifikke utdanninger og profilendringer ivaretar variasjonen på en variabel som angir nivået på den teoretiske utdanningen. Dermed unngår man det som teknisk kalles «multikolinearitetsproblemet» når man spesifiserer en modell – les: at korrelasjonen mellom de uavhengige variablene er så høy at det skaper problemer i modellen. Grensen går gjerne ved korrelasjoner av størrelsesorden $r=0,7$.

Indikator på kvalitet i hospitering: Etter inspeksjon av tosidige sammenhenger i materialet som «maksimerer» bruttoeffekten av tiltakets innretning, skiller vi mellom bygg- og anleggsarbeid, hospitering i statlige etater (post, vei, brann,

⁸ I undersøkelsen av Næringslivets fadderordning og praksisplasstiltaket – i dag praksisplaser i privat henholdsvis offentlig virksomhet – fant vi at 20–24 åringer hadde signifikant større sjanse for å få lønnet arbeid etter avsluttet tiltak hvis de hadde hatt tiltaksplass i privat sektor enn hvis de hadde tiltakserfaring fra offentlig sektor. Disse ungdommene hadde ikke helseproblemer, og da var det tilsynelatende en fordel å få anledning til å bli utprøvet i en virksomhet der ansettelsesbeslutningen antagelig var mer basert på en produktivitetsvurdering enn på en vurdering av hva slags formell kompetanse man hadde. Vi synes uansett det er interessant å observere at attføringstiltak virker ganske annerledes – om ikke stikk motsatt – som tiltak for «ordinær» arbeidssøkende ungdom (jf. Eldring og Grøgaard 1996a, Grøgaard 1997d).

bibliotek og lignende), sjøtransport, dyr og hundepensjon (verdi=2), lager- og budarbeid, landtransport, primærnæring, gartneri, assistenter, sekretærer og teknisk arbeid (verdi=1), og til slutt alt annet arbeid (verdi=0).

De to utvalgene har ulik størrelse. Vi har 581 observasjoner i skolegangtiltaket og 1229 i hospiteringstiltaket. Når disse sammenstilles bør vi lage to like store utvalg. Dette gjøres ved at hospitering vektes ned til det halve. Hver deltager på dette tiltaket teller som en halv enhet.

Referanse- eller resultatperiodens lengde indikerer den tiden deltagerne har til rådighet for å manøvrere inn i ordinært arbeid. Referanseperioden i hospiteringstiltaket er nesten ett år lenger enn i skolegangtiltaket. Dette kan også innebære at personer som følges lengst i tid etter utskrivning, blir gjort til gjenstand for den mest intense utprøving av sin ervervs- eller funksjonsevne. Selv om vi har empirisk funderte argumenter for at avskallingen til uføretrygd ikke øker med referanseperiodens lengde, må vi åpne for at denne variabelen kan ha flere betydninger. Eventuelle justeringer knyttet til det faktum at utskrivningstidspunktet for de to tiltakene er ulikt – henholdsvis 1993–94 og 1996 – diskuteres avslutningsvis. Hva finner vi?

Hva påvirker sjansen for at man utskrives til ordinært arbeid?

En rekke forhold påvirker sjansen for å bli utskrevet til ordinært arbeid enten man deltok på skolegang eller på hospitering. Menn kommer bedre ut enn kvinner – alt annet likt. Vi finner også forventede utslag av avbrutt tiltak og helse.

Avbrudd fungerer primært som en helseindikator, sekundært som en motivasjonsindikator. Vi tror at dette illustreres ved hjelp av de to signifikante samspillsleddene som er spesifisert i modellen (tabell 6.1). Blant skolegangsdeltagerne finner vi en selvstendig effekt av subjektiv helsetilstand, fordi det bare er i denne tiltaksgruppen at vi har en slik indikator. Blant hospiteringsdeltagerne får vi en ekstra effekt av avbrudd, antagelig fordi avbrudd i dette tilfellet måler «uobservert» helse (og motivasjon). Samtidig er det mulig at det å fullføre blir ekstra viktig når man hospiterer i bedrift. Når man sitter på skolebenken, kan det være flere alternativer, og vi antyder dessuten at avbrudd for et (signifikant) mindretall kan være et element i en strategi for å forsure progresjonen i utdanningen. Hvis dette er riktig, vil variabelen avbrudd få litt ulike betydninger på de to tiltakene.

Sivilstand har effekt. Dette kan bety at ektefelle/samboer fungerer som ressurs: Man dyttes utenfra eller dytter seg selv, ved at man kan ha ansvar for andre enn seg selv – det vil si samboer, ektefelle, hjemmeboende barn, osv. En annen tolkning av denne effekten er naturligvis at sivilstand kan påvirke prioriteringene i støtteapparatet rundt deltageren: I klartekst, at man anstrenger seg mer for å skaffe en gift/samboende deltager jobb umiddelbart etter tiltak enn en enslig deltager.

Av bakgrunnsutdanning før tiltak, er det bare universitets- og høyskoleutdanning som har pålitelig effekt (alt annet likt). Hvis man kommer inn i de to tiltakene med utdanning på høyskolenivå er det signifikant større sjanse for at man blir utskrevet til arbeid (inkludert kombinasjoner med trygd) enn om man ikke har utdanning på dette nivået i utgangspunktet.

For deltagerne på skolegang gjelder at dess bedre progresjon, dess større sjanse for å bli utskrevet til arbeid (alt annet likt).

Utdanningsprofil er også viktig blant skolegangdeltagerne. Deltagere som gjennomfører tekniske fagskoler kommer bra ut, sammen med personer som har gjennomført helse- og sosialfaglig utdanning, ingeniørutdanning og lærerutdanning. Innretningen på hospiteringstiltaket, i betydningen hva slags arbeid som utføres mens man er på tiltak, påvirker ikke sjansen for å bli utskrevet til arbeid i forbindelse med avslutningen av tiltaksperioden.

Sjansen for å være i ordinært arbeid på intervjudtidspunktet

Alle disse forholdene vil ha indirekte effekter på beskjeftigelsen til slutt, siden det å bli utskrevet til arbeid er den viktigste enkeltfaktoren for å forklare om man var i arbeid på intervjudtidspunktet eller ikke. Det arbeidet som den enkelte og støtteapparatet legger ned i tiltaksperioden for å skaffe deltagerne jobb med en gang, er meget viktig.

La oss resonnerer på den beregnede oddsraten i tabell 6.1 (4,5). Hvis vi i en gruppe yrkeshemmede som utskrives fra hospitering eller skolegang som formidlingsklare (helt ledig), til fortsatt attføring eller som søker av uføretrygd, observerer at 100 er i ordinært arbeid per 100 som ikke er det ett til to og et halvt år senere, vil vi i en tilsvarende gruppe yrkeshemmede som utskrives til ordinært arbeid (inkludert kombinasjoner av arbeid og trygd) observere at 450 er i ordinært arbeid på intervjudtidspunktet per 100 som ikke er i arbeid – under ellers like forhold. Denne effekten er stor, men omsatt til beregnede andeler er det snakk om en prosentforskjell på omkring 32 prosentpoeng – i det første tilfellet 50 prosent sjanse for å være i arbeid, i det siste tilfellet 82 prosent sjanse for å være i arbeid.

Kjønn og alder har også betydning. Menn kommer bedre ut enn kvinner og unge voksne, middelalderene og eldre yrkeshemmede kommer bedre ut enn ungdom med yrkeshemming. Som sagt, tror vi at kjønnsforskjellen i utvalget er for stor, mens alderseffekten er for liten, fordi menn og særlig unge menn hadde lavest responsrate i undersøkelsen.

Helsetilstand og motivasjon har betydning. Personer med diagnosen psykiske lidelser er underrepresentert i ordinært arbeid sammenlignet med personer som har andre diagnoser (særlig sykdommer i ledd, muskel og skjellett som er den andre store diagnosegruppen). Blant deltagere på ordinær skolegang er det dessuten en pålitelig

effekt av subjektiv helsetilstand. Skolegangdeltagere som rapporterer om sviktende helse ved utgangen av resultatperioden og/eller som oppgir at helsetilstanden etter deres oppfatning utviklet seg ugunstig mens de var på tiltak og etter tiltak, er underrepresentert blant skolegangdeltagere i ordinært arbeid på intervjudtidspunktet. Avbrudd reduserer ikke bare sjansen for å bli utskrevet til arbeid. Avbrutt tiltak reduserer også sjansen til å være i ordinært arbeid til slutt. Her finner vi ikke en statistisk pålitelig ekstraeffekt (samspill) av avbrudd blant hospiteringsdeltagerne. Avbrudd virker på samme måten enten man søker arbeid med utgangspunkt i et utdanningstiltak eller om man søker arbeid med utgangspunkt i en periode som hospitant på en arbeidsplass. Avbrudd er primært uttrykk for sviktende helse, sekundært et uttrykk for manglende motivasjon og utholdenhet (energi). Denne tolkningen bygger på deltagerne egne begrunnelser for at de ikke fullførte en tiltaksperiode.

Utdanningsnivå før tiltak er isolert sett irrelevant for beskjeftigelsessituasjonen til slutt, men vi må nok tilskrive utdanning en betydning likevel, siden høyskoleutdannede hadde signifikant større sjanse for å bli utskrevet til ordinært arbeid med en gang – enten de hadde deltatt på hospiteringstiltaket eller på skolegangstiltaket – enn yrkeshemmede med annen praktisk utdanning eller med utdanning på videregående nivå (praktisk såvel som teoretisk). Høyskoleutdanning før tiltak må i så fall tilskrives «indirekte» betydning for beskjeftigelsen til slutt.

Vi finner statistisk pålitelige og ganske sterke effekter både av innretningen på utdanningen blant skolegangdeltagerne og av innretningen på tiltaket blant hospiteringsdeltagerne. Skolegangdeltagere med normal progresjon i utdanning eller som endog forserte utdanningen sin, er klart overrepresentert blant deltagere som ble utskrevet fra attføring til ordinært arbeid, og de er også klart overrepresentert blant skolegangdeltagere som er i ordinært arbeid ved utgangen av undersøkelsens resultatperiode. Personer som spesialiserte seg innen helse- og sosialfag, innen teknisk-praktisk utdanning, og som tok sikte på ingeniørutdanning og lærerutdanning, kom bedre ut enn personer som satset på annen utdanning, inkludert administrativ-økonomisk utdanning. Vi finner dessuten at selv om hospiteringsdeltagerne kommer betydelig dårligere ut enn skolegangdeltagerne generelt sett, så vil hospitering innen bygg- og anleggsarbeid og i statlige etater (post, vegvesen, brannvern, bibliotek og lignende), redusere denne avstanden mellom de to tiltakene sammenlignet med annen form for hospitering. Hospitanter som har arbeidet med bud- og lagerarbeid, innen transport, på gartneri, som undervisningsassistent, som sekretær eller i primærnæringene, har også noe større sjanse for å manøvrere inn i ordinært arbeid enn andre (for eksempel enn mange som har hospitert som barnehageassistent, innen pleie og omsorg, kontor og regnskap, butikk eller handelsarbeid).

Modellen som predikerer sjansen for å bli utskrevet til ordinært arbeid er vesentlig svakere enn modellen som predikerer sjansen for å være i ordinært arbeid på intervjudtidspunktet. Mens den førstnevnte er «ubalansert», prediksjonskraften

er mye større på sjansen for ikke å bli utskrevet til arbeid («fiasko») enn på sjansen til å bli utskrevet til arbeid («suksess»), er modellen som predikerer beskjeftigelsen til slutt både utsagnskraftig og «balansert». Rundt tre av fire deltagere plasseres riktig i klassifikasjonen og forklaringskraften (pseudo-forklart varians) er 26 prosent. Det oppfatter vi som meget bra i en logit-modell (se tabell 6.1).

Det store problemet i disse beregningene er å ta hensyn til at arbeidsmarkedet har utviklet seg svært positivt fra 1993–94 til 1996–97. Blant den gruppen ordinære arbeidssøkere som hadde høyest registrert arbeidsledighet både i 1993 og i 1996 – 20–24 åringene – ble arbeidsledigheten som prosent av arbeidsstyrken redusert fra omkring 12 prosent til omkring 8 prosent i løpet av denne perioden, det vil si med rundt 33 prosent av det opprinnelige ledighetsnivået. En annen gruppe utsatte arbeidssøkere – innvandrerne – opplevde ikke en like gunstig beskjeftigelsesutvikling i denne perioden: Hvis vi sammenligner med nordmenn var yrkesaktiviteten blant innvandrerne seks prosentpoeng lavere i 1993 og 13 prosentpoeng lavere i 1996 (Bø og Lyngstad 1998: 87). Dette indikerer at forbedringer i beskjeftigelsessituasjonen for såkalt «ordinær arbeidskraft» ikke nødvendigvis forplanter seg til alle typer arbeidssøkere med en gang. Hvis vi likevel bruker nedgangen i ledighet blant 20–24 åringene som målestokk for sammenligningen av rammebetingelsene for de to tiltakene, kan differansen mellom skolegang og hospitering reduseres med omkring 33 prosent.

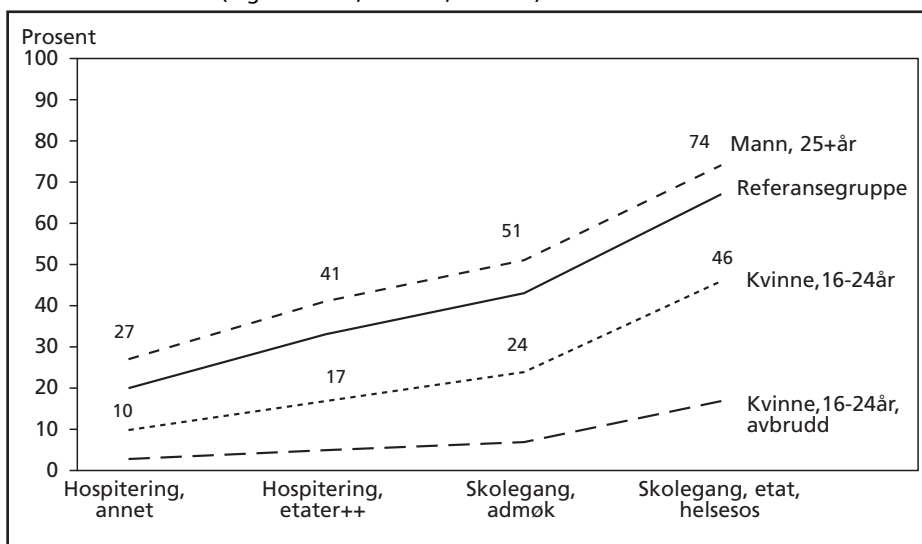
Selv om vi foretar en reduksjon basert på det som kan oppfattes som en kvalifisert gjetning, er forskjellen på de to tiltakene fortsatt så stor at vi konkluderer at kvalifiseringstiltaket bedrer beskjeftigelsessituasjonen blant arbeidssøkere som har merknader på helseprofilen sin. Reell kvalifisering, som i mange tilfeller innebærer at det ikke er kontinuitet mellom utdanningsbakgrunn, yrkeserfaring og attføringsutdanning, ser ut til å være et forholdsvis effektivt virkemiddel innen den «målsettingspakken» som gjerne identifiseres med «arbeidslinja». I praksis kan det virke som om yrkeshemmede bør forsøke å kvalifisere seg for arbeid innen skjermet virksomhet – mulighetene er tilsynelatende best her – fremfor å spisse til sin kompetanse innen tradisjonelt produksjonsarbeid. Når dette er sagt, er det viktig å understreke at skolegangdeltagere som oppnår fagbrevkompetanse eller som gjennomfører det vi kaller en etatsskole eller en teknisk fagskole – her er vaktmesterutdanningen ganske vanlig – også har en gunstig beskjeftigelse i hele resultatperioden sammenlignet med deltagere som gjennomfører andre uspesifiserte utdanninger.

For å indikere sysselsettingsandeler nær 100 prosent på intervjuutidspunktet (jf. figur 6.4), må vi introdusere den gruppen som av ulike grunner ble utskrevet fra attføring til ordinært arbeid. Midt i fordelingen, det vil si rundt grupper som har omkring 50 prosent sjanse for å være i arbeid, vil nettoeffekten av det å bli utskrevet fra attføring til arbeid representere et utslag på drøyt 30 prosentpoeng.

Vi må også understreke at den illustrerte effekten av det å kvalifisere seg gjennom utdanning når man har et helseproblem som har nedfelt seg i en medisinsk diagnose, også skyldes at utviklingen på det norske arbeidsmarkedet fra 1993 til 1996 var meget positiv. Vi gjetter at kanskje så mye som en tredjedel av forskjellen mellom hospiteringstiltaket og skolegangstiltaket kan skyldes endrede rammebetingelser. Vi tror ikke det har betydning at skolegangdeltagerne ble fulgt i 11–18 måneder etter at de ble utskrevet fra attføring, mens hospiteringsdeltagerne ble fulgt i 18–30 måneder etter utskrivning.

At det å bli utskrevet til arbeid i forbindelse med avslutningen av tiltaket har så stor betydning også blant personer som følges over to til to og et halvt år etter tiltaksslutt, indikerer at det arbeidet som deltageren og støtteapparatet – trygdekontor, arbeidskontor, utdanningsinstitusjon, eventuelle støttepersoner på den enkelte arbeidsplass – gjør mens man er på tiltak, er meget viktig for beskjeftigelsen i hele perioden etter tiltak. Personer som utskrives til ledighet (formidlingsklare) kommer vesentlig dårligere ut i løpet av referanseperioden enn personer som utskrives til arbeid i forbindelse med avslutningen av tiltaket – alt annet likt, det vil si selv om de har benyttet tiltaket for å kvalifisere seg for segmenter på arbeidsmarkedet som synes å gi bedre muligheter for personer med helseproblemer enn de klassiske produksjonsorienterte segmentene (produksjonsarbeid og kundebehandling).

Figur 6.4 Beregnet andel som er i ordinært arbeid til slutt etter kombinasjoner av kjønn, alder, helse (avbrudd) og de to tiltakenes innretning. Deltagere som ikke ble utskrevet til ordinært arbeid. Prosent (logit-estimat, N=1810, uvektet).

Forklaring: Referansegruppen angir et gjennomsnitt for de to tiltakene og har stort sett gjennomsnittsverdier på andre variabler som inngår i modellen

Tabell 6.1 Logit-modell for estimering av tiltakseffekter når skolegang og hospitering betraktes under ett. Hospiteringsdeltagere er vektet til 0,5. N=1810 (uvektet). Is= Ikke signifikant på femprosentnivå

Variabel	Utskrevet		Intervju	
	Koeff. (B)	Signifikans (p)	Koeff. (B)	Signifikans (p)
Utskrevet arbeid	-	-	1,50	0,0000
Kjønn (mann)	0,32	0,03	0,33	0,03
Ungdom	-0,21	Is	-0,86	0,007
Tidspunkt skole	0,08	Is	-0,31	0,004
Psykiske problemer.	-0,18	Is	-0,48	0,02
Subjektiv helse, skolegang	0,25	0,02	0,44	0,0001
Avbrudd	-0,68	0,01	-0,59	0,02
Avbrudd, hospitering	-0,77	0,05	-0,28	Is
Gift/samboende	0,41	0,008	0,20	Is
Høyskole før tiltak	0,92	0,0001	0,16	Is
Passiv begrunnelse	-0,25	Is	-0,42	0,002
Normert progresjon, Skolegang	0,73	0,009	-0,11	Is
Rangert utdanning, Skolegang	1,41	0,0004	1,20	0,007
Rangert arbeid, hospitering	0,08	Is	-0,85	0,05
Subjektiv nytte	-0,00	Is	0,19	0,0001
Konstant	-1,92	0,002	-0,55	Is
Andre kovariater uten signifikant effekt:	Tidspunkt for utskrivning fra hospitering, hjelp og støtte (kvantitativt kvalitativt fra arbeidskontor, trygdekontor), tilretteleggingsbehov, nivået på utdanning på skolegang, samt profil (kontinuitet/ omstilling) på skolegang		Samme kovariater	
Predikert treff arbeid	23 prosent		76 prosent	
Predikert treff annet	95 prosent		75 prosent	
Pseudo forklart varians	11 prosent		26 prosent	

Andre former for utvelgelse?

Tiltakseffektene som er beregnet i denne analysen er ikke kontrollert for såkalt «uobservert» seleksjon blant tiltaksdeltagere. Når vi snakker om virkninger av skolegang, er det en størrelse som åpenbart glimrer med sitt fravær her, og det er indikatorer på deltagernes prestasjonsnivå. Er det en tendens til at noen utdanninger trekker til seg mer prestasjonssterke deltagere enn andre, og er det «egentlig» effekten av slik kognitiv seleksjon som feilaktig tilskrives tiltaket som sådan? Det kan også hende at fordelingen av motivasjon og aspirasjoner er ulik i ulike attføringsutdanninger, og at denne distribusjonen av «energi» opptrer som en fordekt effekt av ett sett konkrete innretninger på tiltaket når de sammenlignes med andre tiltaksprofiler. Innen økonometri er det utviklet teknikker for å kontrollere for mulige virkninger av slike skjulte eller uobserverte faktorer (se for eksempel Greene 1993, kap. 22).

Vi må innrømme at to av tre faktorer som inngår i en av disse kontroll-prosedyrene (Heckmans to-steps prosedyre – ibid: 713–714) gir et resultat som indikerer at det er betydelig uobservert seleksjon til ulike typer attføringsutdanning, og at det derfor er naturlig at noen attføringsutdanninger fungerer mer effektivt enn andre når suksess måles som sjansen for å manøvrere ut av attføring og inn i ordinært arbeid.⁹ Det er altså sannsynlig at noen av de påviste effektene skyldes ulik fordeling av ressurser og energi blant deltagerne på ulike utdanninger, som vi ikke måler. Dette forbeholdet er vi faglig forpliktet til å ta.

⁹ Korrelasjonen mellom det vi ikke klarer å forklare med våre variabler i seleksjonen til ulike innretninger på skolegangtiltaket (residualen i en modell som predikerer at man tar en bestemt type utdanning fremfor en annen) og det vi ikke klarer å forklare i beskjeftigelsen ved avslutningen av resultatperioden (residualen i en modell som predikerer sjansen for å være i ordinært arbeid) – residualkorrelasjonen – er stor: $r=0,5-0,6$. Den andre strategiske faktoren er størrelsen på standardfeilen på den residualen som er knyttet til den uobserverte seleksjonen til ulike innretninger på skolegangtiltaket (ulike attføringsutdanninger). Denne standardfeilen er også ganske stor. Når to av tre elementer i en slik standard kontroll prosedyre er forholdsvis store, må vi regne med at en del av den dokumenterte utdanningseffekten skyldes uobservert seleksjon til tiltaket og ikke tiltaket som sådan. En slik testprosedyre er gjennomført i Grøgaard (1998: 126–127 og 129).

Appendiks 1 Oddsratemodeller som predikerer tilbøyeligheten til å svare på spørreskjema

Bruttoutvalget i undersøkelsen består av to komponenter: Først 1300 yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak i perioden juni – desember 1996. Utvalget ble trukket enkelt og tilfeldig fra Arbeidsdirektoratets register, og utgjør omkring 58 prosent av populasjonen. Responsraten var bare 45 prosent (581 svar). Andre komponent består av 700 yrkeshemmede som fortsatte på attføring høsten 1996, fortrinnsvis med ordinær skolegang som tiltak. Dette underutvalget ble også trukket enkelt og tilfeldig, og utgjør omkring 23 prosent av populasjonen. Responsraten var ytterst beskjedne – bare 34 prosent (235 svar). Den ytterst beskjedne responsen totalt sett (41 prosent) skyldes nok at yrkeshemmede er en gruppe som har vært mye eksponert for survey-basert forskning, og vi må nok innrømme at spørreskjemaet både var omfattende og for lite tilpasset den delen av utvalget som ikke ble utskrevet fra attføring sommeren og høsten 1996. I slike tilfeller blir man som regel straffet med lav respons.

I dette vedlegget presenteres to oddsratemodeller (logit) som forsøker å predikere responsraten blant de 1300 som ble utskrevet fra attføring (modell 1) og i undersøkelsen totalt (modell 2). Vi fikk tillatelse fra Statens Datatilsyn til å koble utvalgte registerdata og intervjudata i et anonymisert datasett på individnivå. Registerdataene inneholder informasjon om blant annet deltagerens kjønn, alder, når de ble utskrevet fra tiltak, tidligere ledighets- og tiltakserfaring, yrkes- og utdanningsbakgrunn, yrkesønsker, diagnose og bostedsfylke. For å sikre anonymitet opereres det utelukkende med grovgrupperte bostedsangivelser.

En logit-modell estimerer den naturlige logaritmen til oddsen for å besvare spørreskjemaet som en lineær funksjon av deltagerens alder, kjønn, utdanning, yrkesbakgrunn, osv. – altså som funksjon av registrerte individuelle attributter og formative kjennetegn. Modellen tilhører klassen av generaliserte lineære modeller, og gitt estimatene på logaritmen til oddsen kan man beregne sannsynligheten for at personer med ulike kombinasjoner av ressurser, erfaringer, indikatorer på rammebetingelser og lignende besvarer spørreskjemaet (Liao 1994, Norusis 1990). Poenget med slik modellering er naturligvis å systematisere diskusjonen av kilder til skjevhet i nettoutvalget vårt. Hvilke ressurser, erfaringer og rammebetingelser påvirker responsraten, og hva betyr dette for utvalgets representativitet? Poenget med utvalsundersøkelser er jo at vi ønsker å benytte observasjoner i utvalget til å trekke slutninger om tilstanden i den populasjonen utvalget er trukket fra.

Variabler og variabeldefinisjoner

Binær avhengig variabel: Positiv respons=1, negativ respons=0

Uavhengige variabler

- Kjønn (mann=1)
- Alder: Ungdom (16–24 år=1), Gammel (45–66 år =1). Begge har 25–44 år som referanse (=0)
- Refmndst: Standardisert utskrivningstidspunkt (registreringstidspunkt for de som fortsatte på attføring). Skala er –1,45, 2,69 (standardavvik). 2,69 betyr at man er utskrevet/registrert i juni 1996, -1,45 betyr at man er utskrevet/registrert i desember 1996. Tidspunktet for utskrivning forteller noe om situasjonen på arbeidsmarkedet når man ble utskrevet fra tiltak, men er vel i vår sammenheng primært en indikator på betydningen av hvor lenge man må huske tilbake i tid
- Sisttilt: Varighet av ordinær skolegang i år
- Ledantal: Antall registrerte ledighetsperioder fra om med 1. Juli 1993 til og med 1. Juli 1996.
- Utdniva: Utdanningsnivå og –type. Metrisk variabel som rangerer utdanninger fra grunnskole, via praktisk grunnkurs, vk1, vk2 og fagbrev til treårig allmennfag, og høyskolenivå 1 og 2. Variabelen burde naturligvis vært kategorisk, men delanalyser som ikke rapporteres her indikerer at vi i liten grad undertrykker den statistiske betydningen av utdanning i ved å forenkle modellen på denne måten
- Diagnose: Psyk1 (psykiske lidelser, ingen kjent diagnose=1), Hemmet1 (psykisk utviklingshemmet, sosial mistilpasning=1), Ledd1 (ledd, muskel og skjelettplager, lunge, allergi, diverse sykdommer og infeksjonssykdommer=1). Alle andre diagnoser er referanse.
- Bosted: Oslo1 (Østfold, Akershus, Oslo=1), Trond1 (Trøndelag=1), Ostland1 (Hedmark, Oppland, Buskerud=1), Sorland1 (Telemark, Agder, Rogaland=1), Vest1 (Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal=1). Nord-Norge er referanse
- Yrkesbakgrunn: Papir1 (Bakgrunn fra teknisk, vitenskapelig, humanistisk arbeid, forvaltning og kontorarbeid=1), Prod2 (Bakgrunn fra transport og kommunikasjon, militært arbeid og ukjent=1). Referanse er varehandel, primærnæring, industri, bygg og anlegg, service og personlig tjenesteyting osv.

- Arbeidets art: Manuell (spesialiserer seg innen manuelt arbeid, eller søker mot manuelt arbeid fra saksbehandling, kunde og klientkontakt). Alle andre kombinasjoner av yrkesbakgrunn og yrkesønske er referanse

Tabell A.1.1 Oddsratemodeller for å besvare spørreskjemaet. Logit. Signifikante effekter er uthevet (is=ikke signifikant på fem prosent nivå)

Variabler	Modell 1		Modell 2	
	(N=1300) Ustand. Koeff (B)	Signifikans (p)	(N=2000) Ustand. Koeff (B)	Signifikans (p)
Gruppe (fortsetter=1)	-	-	-0,24	0,03
Kjønn (mann=1)	-0,37	0,004	-0,52	0,0000
Alder (ref: 25-44)				
Ungdom (16-24)	0,14	0,53(is)	-0,19	0,23(is)
Gammel (45-66)	0,24	0,17(is)	0,20	0,16(is)
Refmndst	-0,12	0,05	-0,16	0,002
Sisttilt	0,12	0,02	0,15	0,0006
Ledantal	-0,05	0,45(is)	0,02	0,81(is)
Utdniva	0,11	0,005	0,11	0,001
Diagnoser				
Psyk1	-0,09	0,70(is)	-0,19	0,27(is)
Hemmet1	-0,94	0,12(is)	-0,23	0,50(is)
Ledd1	0,30	0,15(is)	0,12	0,46(is)
Bosted (Nord-Norge er referanse)				
Oslo1	-0,28	0,11(is)	-0,02	0,90(is)
Trond1	-0,12	0,58(is)	0,11	0,51(is)
Ostland1	0,27	0,15(is)	0,23	0,13(is)
Sorland1	-0,02	0,89(is)	0,08	0,57(is)
Vest1	0,34	0,09(is)	0,16	0,34(is)
Bakgrunn/sector				
Papir1	0,02	0,88(is)	0,07	0,55(is)
Prod2	-0,28	0,15(is)	-0,18	0,25(is)
Manuell	-0,23	0,15(is)	0,02	0,87(is)
Konstant	-0,63	0,04	-0,70	0,006
Predikert treff, respons	50 prosent		35 prosent	
Predikert treff, ikke-respons	73 prosent		83 prosent	
«Pseudo-forklart varians»	6 prosent		5 prosent	

I begge modellene er det kombinasjoner av fire kjennetegn som tilskrives statistisk pålitelig (netto) effekt på responsraten i undersøkelsen – om deltageren er mann eller kvinne, om vedkommende ble utskrevet fra tiltak sommeren eller ut på høsten 1996, det vil si om deltageren må huske tilbake ett år i tid eller minst halvannet år, om skolegangen har kort eller lengere varighet, samt om deltageren har bakgrunn fra yrkesfaglige studieretninger eller fra allmennfaglige studieretninger. Om man ble utskrevet fra attføring eller ikke (Gruppe) har betydning for responsen selv når vi kontrollerer for andre individuelle attributter som også påvirker responsen

Prediksjonsangivelsene, indikerer dessuten at det er noe vanskeligere å predikere respons enn å predikere ikke-respons i utvalgene våre. Vi blinker forholdsvis lett ut grupper med lav respons, av typen menn med grunnskoleutdanning, som har et høyt antall ledighetsperioder fra 1993 til 1996, og som kun deltok på et kortvarig skolegangstiltak. Det er noe vanskeligere å blinke ut grupper som har særlig høy respons, selv om kombinasjoner av kvinne, høy teoretisk utdanning, få ledighetsperioder 1993–96 og et forholdsvis langvarig utdanningsopplegg på attføring, skulle borge for en respons over gjennomsnittet i utvalgene

Appendiks 2 Logit-modeller og lineære regresjonsmodeller for kapittel 6

Variabler og variabeldefinisjoner

Avhengige variabler:

- Om man utskrives til ordinært arbeid, inkludert arbeid kombinert med trygd eller ikke har verdi 1. Andre=0.
- Om man skaffer seg et ordinært arbeid i løpet av halvannet til to år etter avsluttet tiltak eller ikke (undersøkelsens referanseperiode) har verdi 1. Andre=0.
- Om man skaffer seg fast jobb eller ikke i løpet av referanseperioden=1. Andre=0.

Bakgrunnsvariabler/primærinputs

- *Kjønn*: Kvinne=0, mann=1
- *Fylke (lav)*: Oslo og Vest-Agder=1, alle andre fylker=0. Dette er en uspesifisert indikator på rammebetingelser. Inspeksjon av data viser at yrkeshemmede som utskrives fra tiltak i disse to fylkene kommer noe dårligere ut i gjennomsnitt enn yrkeshemmede som utskrives i andre fylker. Hensikten er å åpne for at rammeverket for utskrivningen kan ha betydning for utfallet – alt annet likt – og, underforstått at slike rammebetingelser alternativt kan uttrykke fordekte kjennetegn ved tiltaksdeltagernes ressurser, erfaringer, interesser og eksponeringer (deltagelsens profil)
- *Alder*(16-24 år=1). Andre aldersgrupper=0
- *Referanseperiode* Standardisert utskrivningstidspunkt. Skala=-1,45(desember 1996), 2,69(juni 1996)
- *Ledighetserfaring*: Siste registrerte ledighetsperiodens lengde i antall år. Angir ledighet fra 1/7 1993 til 1/7 1996.
- *Yrkeserfaring*: En variabel metrisk som angir den maksimale tilknytningen til det ordinære arbeidsmarkedet før tiltak. Verdier: 0=ingen arbeidserfaring og ubesvart, 1=ferie- og ekstrasjobber, 2=deltidsarbeid, 3=heltidsarbeid. Denne variabelen er ganske høyt korrelert med antall år yrkeserfaring før tiltak ($r=0,48$).

- *Subjektiv helse* er en faktorscore som angir deltagerens oppfatning av egen helsetilstand på intervjudtidspunktet samt oppfatningen av hvordan helsetilstanden har utviklet seg i løpet av tiltaksperioden. Høy score betyr at helsetilstanden er god og at helsetilstanden har utviklet seg positivt gjennom tiltaksperioden. Factorscoren er korrelert $r=0,9$ med begge disse helseindikatorne. De to helseindikatorne er dessuten korrelert $r=0,6$
- *Omstillingsønske*: Et mål på avstand mellom yrkespraksis definert ved sektortilknytning og yrkesønske definert ved sektortilknytning (ensiffernivå). Skala fra -1 (ukjent), 0 (samme sektor), 1 (forholdsvis nær), 2 (ganske ulik, for eksempel ved omstilling fra produksjonsarbeid til kontorarbeid).
- *Aktiv begrunnelse* angir antall aktive begrunnelser (retrospektivt) for at man deltok på ordinær skolegang for yrkeshemmede. Med aktive begrunnelser menes at man gjorde noe man hadde lyst til og at man hadde en plan med tiltaksdeltagelsen – for eksempel ville finne ut hva slags yrke som passet eller at man på forhånd hadde planlagt akkurat denne utdanning. Andre begrunnelser av mer passiv natur fungerer som referanse: At man følte seg presset, at man ville ha noe å gjøre mens man var på attføring, at man hadde gjort andre ting tidligere og ønsket å prøve noe nytt eller andre begrunnelser (mye helseproblemer).
- *Sivilstand*: Gift eller samboende= 1 , enslig= 0
- *Utdanningsnivå*: Metrisk variabel som kombinerer utdanningsnivå og type for tiltak – grunnskole(= 0), inntil vk1 praktisk(= 1), vk2 uansett linje(= 2), universitet- og høyskole(= 3), fagbrev eller etatsskole(= 4). Variablen burde naturligvis vært kategorisk, men inspeksjon av data indikerer at dette er en fornuftig rangering, samt at en metrisk fremstilling i praksis ivaretar den observerte effekten av en serie dummy-variabler (fire stykker) på beskjeftigelsen til slutt. Modellen er komplisert nok i sin nåværende utgave, og vi forenkler der vi kan.

Andre prosessindikatorer

- *Varighet*: Skolegangtiltakets varighet i år
- *Antall tiltak*: Antall tiltak i perioden 1/7 1993 – 1/7 1996 inkludert skolegang (skala 1-14)
- *Tilrettelagt*: Antall behov for tilrettelegging, skala 0–3
- *Progresjon*: Rapportert progresjon i attføringsutdanningen: -2 (ikke fullført), -1 (forsinket), 0 (normert), 1 (raskere/forsert progresjon). Målet bygger på respondentens oppfatning og er i den forstand subjektivt

- *Ekstraundervisning*: Hvis ja=1, hvis nei=0
- *Støtte (antall probl)*: Antall rapporterte savn i støtten fra arbeidskontoret mens man var på tiltak (skala 0–7)
- *Støtte (kvalitet)*: Vurdering av kvaliteten på støtten fra arbeidskontoret på en fem punkt skala fra «svært dårlig» via indifferent til «svært god»
- *Sosialt integrert* er en variabel som angir den sosiale integrasjonen mens man var på tiltak. Verdier: -1=fikk tilbud om å være med på linje med andre, men takket nei (ekskluderte seg selv), 0=fikk ikke tilbud/ubesvart (ble ekskludert), 1=fikk være med på noe/ikke sammenlignbart (delvis inkludert), 2=fikk være med på linje med alle andre (helt inkludert)
- *Nytte (antall)* er et kvantitativt mål på respondentens vurdering av nytten ved tiltaket (retrospektivt). Omfatter følgende åtte områder: Fikk utdanning, fikk bedre kjennskap til arbeids- og utdanningsmuligheter, ble klarere hvilke utdanninger eller yrker jeg skulle satse på, fikk mer selvtillit, fikk flere kunnskaper, fikk se hvordan jeg fungerte i en utdannings situasjon, tiltaket passet godt inn i atføringsopplegget, annen nytte.
- *Avbrudd (ja=1)*. Hvis atføringsutdanningen ikke ble avbrutt=0
- *Sum fullført*: Antall fullførte kurs (skala 0–7)
- Tiltaksvariabler/Eksponering
- *Yrkesfagnivå* angir nivået på praktisk rettet utdanning med grunnskole som referanse. Verdier: 1=grunnkurs, 2=vk1, 3=vk2, 4=etatsutdanning, teknisk fagskole, fagbrev eller mesterprøve
- *Utdanningsprofil* angir om deltageren har endret eller spisset til sin utdanningsorientering langs dimensjonen praktisk-teoretisk. Verdier: 0=ingen/ubesvart, 1=fra teoretisk til praktisk, 2=økt praktisk kompetanse, 3=fra praktisk-yrkesrettet til teoretisk-allmennfaglig, 4=økt allmennfaglig kompetanse
- *Rangert utdanning* angir en rang av konkrete utdanninger basert på inspeksjon av data. Verdier: -1=økonomisk-administrativ, 0=annen utdanning, 1=lærerutdanning, 1,5=ingeniør, 2=fagbrev, teknisk fagskole, etatsutdanning, 2,5=helse- og sosialutdanning

Tidlig arbeid angir om man ble utskrevet til ordinært arbeid inkludert kombinasjoner med trygd (=1) eller ikke(=0)

Tabell A.2.1 Oddsratemodeller estimert ved logit (N=581). Modell 1 – Sjansen for å være i ordinært arbeid på intervjutidspunktet som funksjon av primære inputs, utdanningsprofiler i tiltaksperioden og andre prosesskjennetegn. Modell 2 – Sjansen for å være fast ansatt på intervjutidspunktet som funksjon av primære inputs, utdanningsprofiler, andre prosesskjennetegn og om man ble utskrevet til ordinært arbeid eller ikke ved tiltaksavslutning høsten 1996. Signifikante direkte effekter i begge trinn og effekter av de fire eksponeringsvariablene i ett av trinnene er uthevet.

Variabler	Ordinært arbeid (11-18 måneder etterpå): Signifikans- sannsynlighet (til T)		Fast jobb (11-18 Måneder etterpå): Signifikans (sig T)	
	Ustandardisert koeffisient (B)		B	
Primærinputs				
Kjønn (mann=1)	0,53	0,02	0,41	0,07 (is)
Alder (16-24 år=1)	-0,80	0,04	-1,30	0,008
Fylke (lav)	0,26	0,45(is)	-0,33	0,38(is)
Referanseperiode	-0,27	0,02	-0,25	0,05
Yrkeserfaring	0,18	0,06	0,00	0,98
Ledighetserfaring	-0,07	0,46 (is)	0,07	0,47 (is)
Diagnose (lav)	-0,69	0,005	-0,63	0,02
Subjektiv helse	0,47	0,0001	0,29	0,02
Omstillingsønske	0,09	0,52 (is)	0,16	0,25 (is)
Aktiv begrunnelse	-0,22	0,16 (is)	0,03	0,87 (is)
Sivilstand (gift+=1)	0,02	0,94 (is)	0,34	0,15 (is)
Utdanningsnivå	0,21	0,01	0,19	0,03
Andre prosessindikatorer				
Varighet (skolegang)	0,01	0,96 (is)	-0,08	0,57 (is)
Antall tiltak	-0,02	0,81 (is)	-0,10	0,32 (is)
Tilrettelagt (antall)	0,05	0,80 (is)	0,15	0,45 (s)
Progresjon	0,08	0,65 (is)	-0,07	0,74 (is)
Ekstraundervisning	-0,24	0,64 (is)	-1,17	0,07 (is)
Støtte (antall probl)	-0,04	0,63 (is)	0,13	0,09 (is)
Støtte (kvalitet)	0,03	0,78 (is)	0,21	0,03
Sosialt integrert	0,01	0,95 (is)	0,21	0,24 (is)
Nytte (antall)	0,15	0,02	0,12	0,05
Avbrudd (ja=1)	-0,40	0,16 (is)	-0,78	0,02
Sum fullført	-0,02	0,83 (is)	-0,27	0,01
Eksponering				
Yrkesfagnivå	0,28	0,009	0,27	0,03
Rangert utdanning	0,31	0,005	0,12	0,26 (is)
Utdanningsprofil	0,41	0,02	0,37	0,09 (is)
Tidlig arbeid	1,14	0,0000	1,78	0,0000
Konstant	-1,89	0,01	-3,60	0,0001
Predikert arbeid	89 prosent		66 prosent	
Predikert annet	57 prosent		88 prosent	
«Pseudo-forklaringskraft»	25 prosent		28 prosent	

Tabell A.2.2 Lineær regresjon av utvalgte inngangsverdier (ressurser, erfaringer, rammebetingelser), indikatorer på prosessen og de fire eksponeringsvariablene mot integrasjonen på arbeidsmarkedet umiddelbart etter avsluttet tiltak (tidlig integrasjon – modell 1) samt mot integrasjonen på arbeidsmarkedet 11–18 måneder etter avsluttet tiltak (sen integrasjon – modell 1). N=581. Signifikante direkte effekter i begge trinn og effekter av de fire eksponeringsvariablene i ett av trinnene er uthevet.

Variabler	Tidlig integrasjon		Sen integrasjon (11-18 måneder etterpå):	
	Ustandardisert koef-fisient (B)	Signifikans- sannsynlighet (til T)	B	Signifikans (sig T)
Primærinputs				
Kjønn (mann=1)	0,24	0,0003	0,40	0,003
Alder (16-24 år=1)	0,05	0,67 (is)	-0,43	0,08 (is)
Fylke (lav)	-0,09	0,41 (is)	-0,31	0,13 (is)
Referanseperiode	-0,17	0,0000	-0,15	0,04
Diagnosegruppe(lav)	-0,07	0,38 (is)	-0,48	0,002
Yrkeserfaring	0,06	0,04	0,11	0,05
Ledighetserfaring	-0,02	0,56 (is)	-0,05	0,38 (is)
Subjektiv helse	0,08	0,04	0,38	0,0000
Omstillingsønske	-0,01	0,73 (is)	0,14	0,09 (is)
Aktiv begrunnelse	-0,09	0,05	-0,04	0,68 (is)
Utdanningsnivå	0,06	0,01	0,06	0,29 (is)
Sivilstand (gift+=1)	0,10	0,14 (is)	0,06	0,67 (is)
Prosessindikatorer				
Varighet (tiltak)	0,02	0,59 (is)	-0,02	0,82 (is)
Antall tiltak	-0,04	0,11 (is)	-0,07	0,21 (is)
Progresjon	0,25	0,0000	0,22	0,07 (is)
Ekstraundervisning	0,23	0,15 (is)	-0,53	0,09 (is)
Støtte (antall probl.)	0,00	0,96 (is)	0,02	0,64 (is)
Støtte (kvalitet)	-0,03	0,37 (is)	0,09	0,15 (is)
Sosialt integrert	0,04	0,40 (is)	0,09	0,38 (is)
Nytte (antall)	0,01	0,43 (is)	0,11	0,005
Avbrudd (ja=1)	-0,27	0,004	-0,25	0,18 (is)
Sum fullført	-0,05	0,08 (is)	-0,04	0,42 (is)
Eksponering:				
Yrkesfagnivå	0,02	0,51 (is)	0,20	0,003
Rangert utdanning	0,09	0,004	0,06	0,35 (is)
Utdanningsprofil	-0,00	0,99	0,43	0,0002
Tidlig integrasjon	-	-	0,46	0,0000
Konstant	0,85	0,0001	2,03	0,0000
Feilprediksjon (histo-gram)	Nesten perfekt normal-fordelt		Nesten perfekt normalfordelt	
Forklart varians	32 prosent		39 prosent	

Resonnementer basert på lineære regresjonsmodeller

Vi prøver en tottrinnsmodell basert på lineær regresjon. I første trinn analyseres effekten av inngangsverdier (inputs) og eksponeringer (treatments) på integrasjonen i arbeid umiddelbart etter endt tiltak, altså den beskjeftigelsen man utskrives til ved avslutningen av tiltaket. I andre trinn analyseres effekt av inngangsverdier, tiltaks-erfaring og tidlig integrasjon på arbeidsmarkedet på beskjeftigelsen (integrasjonen) ett til halvannet år etter at man ble utskrevet fra attføring.

Integrasjonen umiddelbart etter avsluttet tiltak opererer med følgende rangerte utfall (*Tidlig integrasjon*):

- Søker uføretrygd
- Medisinsk eller sosial attføring
- Yrkesmessig attføring (inkludert ukjent)
- Formidlingsklar (helt ledig)
- Fortsatt skolegang
- Kombinert ordinært arbeid og trygd
- Ordinært arbeid

Denne rangeringen indikerer at man befinner seg i en beskjeftigelse med antatt størst avstand til det ordinære arbeidsmarkedet hvis man søker uføretrygd, mens man grenser til å ha passert terskelsen til arbeidsmarkedet hvis man utskrives til ordinært arbeid ved avslutningen av tiltaket.

Integrasjonen på intervju tidspunktet – som er 11-18 måneder etter at man ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak – opererer med disse rangerte utfallene (*Sen integrasjon*):

- Uføretrygd (inkludert ubesvart)
- Hjemmearbeidende (inkludert annet)
- Arbeidsledig/påvente av arbeid
- Tiltak, inkludert fortsatt attføring
- Utdanning, utdanning og arbeid, og midlertidig deltidsarbeid
- Midlertidig heltidsarbeid
- Fast jobb (heltid/deltid) inkludert prøvetid med sikte på fast ansettelse

Innretningen på tiltaket klarer ikke å kompensere fullstendig for det deltagerne har med seg inn av ressurser, erfaringer og interesser når de velger å satse på attførings-

utdanning. Sjansen for å bli integrert i ordinært arbeid rett etter tiltaket påvirkes av kjønn, når man utskrives, hva slags (og hvor mye) yrkeserfaring man har, om man tilhører spesielt problematiske diagnosegrupper (sosial mistilpasning, psykiske problemer, nevrologiske lidelser), hvordan man selv mener at helsetilstanden har utviklet seg i tiltaksperioden og hva slags utdanningsnivå og –type man hadde før attføringsutdanningen.

Kjønnseffekten føler vi oss litt utrygg på, fordi responsraten blant menn var ti prosentpoeng lavere enn blant kvinner. Vi har mistanke om at denne effekten er sterkere i vårt utvalg enn i populasjonen av yrkeshemmede som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak høsten 1996. Den viktigste grunnen til dette, tror vi, er at de mennene som har besvart spørreskjema er mer overrepresentert blant «ressurssterke» menn på attføring enn de kvinnene som har besvart spørreskjemaet. Vi vet ikke dette, men vi antar at det er tilfellet. Samtidig fremstår kjønnseffekten som så robust – det var den også blant hospiteringsdeltagerne – at det nok er noe enklere å manøvrere inn i et ordinært ansettelsesforhold hvis man er yrkeshemmet mann enn hvis man er yrkeshemmet kvinne – bare ikke fullt så mye enklere (*ceteris paribus*) som regresjonsmodellen i appendiks 1 indikerer.

For det andre er det en konsistent og robust effekt av når man ble utskrevet fra tiltaket. Personer som ble utskrevet sommeren 1996 har en svakere beskjeftigelsessituasjon både rett etter avsluttet tiltak og ved utgangen av resultat- eller referanseperioden, enn personer som ble utskrevet senhøstes 1996. Dette kan være uttrykk for at situasjonen på arbeidsmarkedet forbedret seg i løpet av 1996 – noe den for så vidt gjorde – men det kan også indikere at man i løpet av ett til halvannet år begynner å se virkningene av et sanering av tidligere ansatte med yrkeshemning. Inspeksjon av data indikerer at personer som ble utskrevet i juni – juli 1996 kommer svakere ut enn alle andre, men når dette modelleres (ikke vist her) og vi kontrollerer for alder, kjønn, utdanning (nivå og type) og lignende, har denne forskjellen en tendens til å forvitte. Derfor er vi i tvil om tolkningen av denne robuste og konsistente effekten av referanseperiodens lengde. Det kan hende at det tryggeste er å tolke effekten som et uttrykk for varierende rammebetingelser sommeren og høsten 1996.

Alderseffekten, det vil si den negative virkningen av det å være 18–24 år, er ikke statistisk pålitelig. Her tror vi faktisk at vi blir lurt av den meget lave responsraten blant ungdom. Med litt flere observasjoner i denne gruppen, og sannsynligvis også en litt mer problematisk beskjeftigelsessituasjon på intervjudtidspunktet, ville aldersvariabelen gi en signifikant effekt. Vi vet ikke om dette er tilfellet, men vi tror faktisk at yrkeshemmet ungdom kommer svakere ut enn voksne på attføring. Om dette skyldes at unge mennesker har mer problematisk helse enn voksne, det vil si som har tilhørt den ordinære arbeidsstyrken, som har fått helse-, slitasje- og motivasjonsproblemer, men som fortsatt har muligheter til å bli regnet som

ordinære arbeidssøkere, det har vi ikke undersøkt. Samspillanalyse hadde vært tingen her.

Bakgrunnsutdanning har betydning. Det er imidlertid ikke slik at dess høyere utdanningsnivå og dess sterkere teoretisk bakgrunn, dess større er sjansen for å bli utskrevet til arbeid og/eller til å være i arbeid (være integrert) på intervjutidspunktet. Inspeksjon av data indikerer at yrkeshemmede som begynner på attføringsutdanning med utgangspunkt i en fullført yrkesutdanning (fagbrev, etatsutdanning, teknisk fagskole) og som konverterer til høyskoleutdanning via allmennfaglig påbygning mens de er på tiltak kommer vel så godt ut av det som personer som spiser til sin teoretiske kompetanseprofil, som for eksempel med utgangspunkt i «artium» gjennomfører en universitets- og høyskoleutdanning. I utgangspunktet gjelder dog at dess høyere utdanningsnivå inn i tiltaket, dess mer integrert i arbeid gjennom helse resultatperioden fra avsluttet tiltak til tidspunkt for intervju.

Det man har med seg inn i tiltaket har man også en tendens til å ha med seg ut av tiltaket, så kompensasjonen er ikke perfekt.

For det fjerde synes det å være få statistisk pålitelige virkninger av hjelp og støtte underveis, det vil si av variabler som kan knyttes til opplevelser og erfaringer fra tiltaket – inkludert mål på hvordan man ser alt dette i ettertid («rasjonaliseringer» gjennom spørsmål om tiltakets nytte). Progresjonen i utdanningen har innflytelse på beskjeftigelsen umiddelbart etter avsluttet tiltak, og balanserer på grensen til statistisk pålitelighet til slutt. Hvis man gjør seg ferdig før tiden, eller følger normal progresjon, er det flere relativt sett som utskrives til ordinært arbeid enn hvis man tar tiden til hjelp for å fullføre sin utdanning. Siden progresjonen i studiene eller skolegangen ikke har direkte effekt på integrasjonen (på arbeidsmarkedet) ved avslutningen av resultatperioden, vil denne faktoren bare kunne tilskrives indirekte effekter via virkningen på integrasjonen på utskrivningstidspunktet.

For det femte har alle utdanningsindikatorene netto effekt – enten på integrasjonen når man utskrives fra tiltak, og/eller på integrasjonen når respondentene intervjues om sin beskjeftigelse ett til halvannet år etter at man ble utskrevet fra tiltak.

- Utdanningsnivå har betydning – blant personer som velger allmennfaglig spesialisering tidlig i løpet, og etter hvert også blant personer som har oppnådd høyt formelt nivå på sin praktiske eller yrkesrettede utdanning
- Det lønner seg å teoretisere sin kompetanseprofil. Yrkeshemmede som har konvertert fra yrkesfag til allmennfag eller som har spesialisert sin allmennfaglige profil kommer bedre ut – alt annet likt – på intervjutidspunkt enn personer som har konvertert fra allmennfag til yrkesfag eller som har spesialisert sin yrkesfaglige profil.

- Hva slags utdanning man tar har særlig betydning for utskrivningen til ordinært arbeid ved avslutningen av tiltaket. Hvis man tar helse- og sosialfaglig utdanning, ingeniørutdanning, tekniske fagskoler eller etatsutdanninger, eller lærerutdanning, kommer man bedre ut – alt annet likt – enn om man tar andre utdanninger, særlig om man tar økonomisk – administrativ utdanning. Det kan godt hende at dette har med sektortilknytning å gjøre: Privat sektor selekterer primært etter «produktivitet», offentlig sektor selekterer primært etter «formell kompetanse». Kanskje personer som har merknader på helseprofilen sin (diagnose) har lettere for å få arbeid i offentlig virksomhet enn i privat når de formelle kvalifikasjonene er i orden?

Vi bør vel også bemerke at modellens evne til å forklare variasjonen i beskjeftigelsen på intervju tidspunktet – det vi forstår som graden av integrasjon/reintegrasjon på arbeidsmarkedet i løpet av resultatperioden – er god. *Nesten 40 prosent forklart varians* på individnivå må oppfattes som brukbart. Utsagnskraften i modellen er meget sterk når vi sammenligner kombinasjoner av ressurser, erfaringer, holdninger, rammebetingelser og eksponeringer som lader på ytterpunktene i fordelingen på resultatvariablene – som altså indikerer integrasjonen i ordinært arbeid på to tidspunkter etter tiltaksslutt.

Apendix 3 Spørreskjema

INSTITUTT FOR MENNSMÅLINGER,
SAMFUNNS- OG MARKEDSANALYSE

Ref. nr

--	--	--	--

OBS !!! Dette spørreskjemaet skal leses optisk. Bruk derfor en mørk penn eller kulepenn, og fyll ut mest mulig av området inne i ruten. På noen av spørsmålene har vi satt av plass til at du selv kan fylle ut. Hvis denne plassen er for liten eller hvis du har kommentarer til enkeltspørsmål eller selve undersøkelsen, er det fint om du legger ved eget ark.

Til personer som har gått på skole/kurs som et ledd i yrkesrettet attføring

I løpet av perioden 1.6.-31.12.96 avsluttet du din yrkesrettede attføring. Dersom skolegang eller deltakelse på ulike typer kurs har inngått som et ledd i denne attføringen, ber vi om at du fyller ut dette spørreskjemaet.

Dersom du ikke på noe tidspunkt i attføringsperioden har gått på skole/kurs (vi bruker skole/kurs som en samlebetegnelse for alle typer utdanning), eller dersom ditt skole/kursopphold varte mindre enn en måned, ber vi om at du krysser av på spørsmålet nedenfor og deretter returnerer skjemaet til oss. Dersom du har startet på flere skoler/kurs slik at samlet skoletid overstiger en måned, ber vi om at du svarer på resten av spørsmålene.

- ☐ Skolegang/kurs har aldri vært en del av min attføringsplan (handlingsplan)
- ☐ Jeg startet på skole/kurs, men samlet tid i løpet av attføringsperioden er mindre enn en måned

1. Hvilke skoler/kurs har du gått på i løpet av tiden på yrkesrettet attføring og hvor lenge gikk du der? Ta med alle, også de som du eventuelt sluttet på. Vi ber om at du begynner med den siste skolen/kurset du gikk på og så arbeider deg bakover i tid.

Type skole/kurs
(eksempelvis videregående,
allmennfag, lærerskole, historie
grunnfag på universitetet etc)

Tid på skolen/
kurset

Fullført

	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei
	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei
	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei
	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei
	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei
	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei
	<table border="1"><tr><td></td><td></td></tr></table>			Måneder	☐ Ja	☐ Nei

34209

2. Hva var etter din mening grunnen til at du startet på skole/kurs som ledd i attføring? Sett så mange kryss som passer, og sett i tillegg ett 1-tall ved siden av det du selv mener var den viktigste grunnen.

- ☐ For å finne ut hva slags yrke jeg skulle satse på
- ☐ For å ha noe å gjøre mens jeg gikk på attføring
- ☐ På grunn av press fra arbeidskontoret eller trygdekontoret
- ☐ Jeg hadde lyst til å ta utdanning
- ☐ Jeg hadde planlagt videre utdanning etter attføring og trengte denne/disse skolene som grunnlag for å komme videre
- ☐ Jeg hadde prøvd flere andre tiltak i løpet av attføringsperioden og ville prøve noe nytt
- ☐ Andre grunner. Hvilke?

3. Dette spørsmålet skal du bare svare på dersom du avsluttet en eller flere skole/kurs uten å fullføre. Hva vil du si var grunnen til at du ikke fullførte? Sett så mange kryss du vil og sett i tillegg et 1-tall utenfor det du mener var den viktigste grunnen. Dersom du har sluttet på flere skoler/kurs, ta utgangspunkt i siste gang du sluttet.

- ☐ Jeg fikk plass på en annen skole jeg heller ville gå på
- ☐ Skolen/fagene var kjedelig
- ☐ Jeg trivdes dårlig sosialt
- ☐ Jeg kom ikke videre pga. dårlige resultater (strøk eller fikk for dårlig karakter til å fortsette)
- ☐ Attføringsperioden gikk ut
- ☐ Tilretteleggingen var for dårlig
- ☐ Andre grunner. Hvilke?

4. Har du opplevd at skolen/kurset du ønsket å gå på ikke ble godkjent av arbeidskontoret og/eller trygdekontoret?

- ☐ ja
- ☐ nei
- ☐ vet ikke

**5. Hva var den høyeste utdannelsen du oppnådde i løpet av attføringsperioden ?
Sett bare ett kryss**

- ☐ Jeg fullførte ikke skolen(e) jeg gikk på
- ☐ Ungdomsskolen
- ☐ Fag/yrkesutdanning i 1 år (ett eller flere grunnkurs)
- ☐ Fag/yrkesutdanning i 2 år (videregående kurs (VK1))
- ☐ Fag/yrkesutdanning i 3 år (videregående kurs (VK2))
- ☐ Fagbrev
- ☐ 3-årig videregående skole, allmennfaglig studieretning
- ☐ Høgskole/universitetsutdanning i 1 - 3 år
- ☐ Høgskole/universitetsutdanning i mer enn 3 år
- ☐ Annen utdanning. Antall år etter grunnskolen: år
- ☐ Kurs (beskriv) .

6. Ta utgangspunkt i det du svarte på forrige spørsmål. Hva vil du si var grunnen til at det var akkurat denne utdannelsen du oppnådde ? Sett så mange kryss du vil og sett i tillegg et 1 - tall utenfor det du mener var den viktigste grunnen.

- ☐ Det var dette jeg hadde lyst til
- ☐ Jeg hadde tidligere utdanning fra dette området som jeg ønsket å fullføre
- ☐ Jeg hadde tidligere yrkespraksis fra dette området
- ☐ Tilfeldig valgt
- ☐ Det var der jeg fikk skoleplass (kom inn)
- ☐ Arbeidskontoret/trygdekantoret mente denne type utdanning passet for meg
- ☐ Andre grunner. Hvilke?

7. I de videre spørsmålene vil vi at du tar utgangspunkt i den siste skolen du gikk på (eksempelvis: dersom du først tok artium og så begynte på lærerskolen tar du utgangspunkt i lærerskolen). Hvordan fikk du plass på skolen ?

- ☐ Gjennom ordinært opptak på grunnlag av egne karakterer/tidligere utdanning
- ☐ Jeg søkte om opptak på såkalt "særskilt grunnlag"
- ☐ Vet ikke

8. Følte du behov for spesiell tilrettelegging på skolen? Sett så mange kryss som passer

- ☐ Nei
- ☐ Ja, jeg hadde behov for tekniske hjelpemidler (f.eks. PC, egen stol i klasserommet etc)
- ☐ Ja, jeg hadde behov for ekstraundervisning/ faglig veiledning
- ☐ Ja, jeg hadde andre tilretteleggingsbehov.
- Hvilke? _____
- _____
- _____

9. Hvis du hadde behov for spesiell tilrettelegging, hva synes du alt i alt om den hjelpen du fikk

a) Fra trygdekontoret?

- ☐ Svært god
- ☐ God
- ☐ Verken god eller dårlig
- ☐ Dårlig
- ☐ Svært dårlig
- ☐ Mine behov hørte ikke under til trygdekontorets ansvarsområde

b) Fra arbeidskontoret?

- ☐ Svært god
- ☐ God
- ☐ Verken god eller dårlig
- ☐ Dårlig
- ☐ Svært dårlig
- ☐ Mine behov hørte ikke under til arbeidskontorets ansvarsområde

c) Fra skolen/kursstedet?

- ☐ Svært god
- ☐ God
- ☐ Verken god eller dårlig
- ☐ Dårlig
- ☐ Svært dårlig
- ☐ Mine behov hørte ikke under til skolens ansvarsområde

d) Har du noen ekstra kommentarer om den hjelp og støtte du har mottatt, kan du bruke plassen nedenfor.

10. Deltok du i gruppearbeid og i sosiale sammenhenger på linje med de andre studentene/skoleelevene?

- ☐ Var med på linje med andre
- ☐ Var med på noe
- ☐ Var stort sett ikke med på noen ting
- ☐ Fikk tilbud om å delta, men var ikke interessert
- ☐ Vanskelig å sammenligne

11. Såkalt normert progresjon vil si at utdanningen blir fullført på fastsatt tid, f.eks. er det meningen at videregående skole, allmennfag, skal ta 3 år eller et grunnfag på universitetet 1 år. Hvordan var din egen progresjon? (Vi minner om at du skal ta utgangspunkt i den siste skolen du gikk på)

- ☐ Jeg brukte kortere tid enn normert
- ☐ Jeg fulgte normert progresjon
- ☐ Jeg brukte lenger tid enn normert
- ☐ Utdanningen ble ikke fullført

12. Dette spørsmålet skal du bare svare på dersom du krysset av for "lenger tid enn normert". Hva vil du si var den viktigste grunnen til at du brukte lengre tid? Sett bare ett kryss

- ☐ Stoffet som ble undervist var svært vanskelig
- ☐ Manglende tilrettelegging gjorde det vanskelig for meg
- ☐ Min egen innsats var for dårlig
- ☐ Helseproblemer
- ☐ Annet, fyll ut:

13. Hvilken nytte vil du si at du har hatt av den skolegangen du tok som ledd i attføringen din? Sett så mange kryss som passer

- ☐ Fikk utdanning
- ☐ Fikk bedre kjennskap til arbeids- eller utdanningsmuligheter
- ☐ Ble klarere hvilken utdanning/yrke jeg vil satse på
- ☐ Fikk ordinær skole/utdanningsplass etterpå
- ☐ Fikk ordinært arbeid etterpå
- ☐ Fikk mer selvtillit
- ☐ Fikk flere kunnskaper
- ☐ Fikk se hvordan jeg fungerte i utdanningssituasjonen
- ☐ Tiltaket passet godt inn i attføringsopplegget mitt
- ☐ Ingen nytte
- ☐ Annen nytte, hvilken?

14. Arbeids- og trygdekontoret har en rekke oppgaver. Hva synes du alt i alt om den hjelpen/veiledningen du har mottatt fra...?

a) Trygdekontoret

- ☐ Svært god
- ☐ Nokså god
- ☐ Nokså dårlig
- ☐ Svært dårlig
- ☐ Det har jeg ingen mening om

b) Arbeidskontoret

- ☐ Svært god
- ☐ Nokså god
- ☐ Nokså dårlig
- ☐ Svært dårlig
- ☐ Det har jeg ingen mening om

15. Er det noen spesielle områder hvor du har savnet hjelp eller veiledning fra arbeids- eller trygdekontoret? Sett så mange kryss du vil og bruk i tillegg gjerne det åpne feltet.

a) Arbeidskontoret

- ☐ Informasjon om rettigheter
- ☐ Utarbeidelse av handlingsplan (attføringsplan)
- ☐ Veiledning om dine muligheter til skole- eller studieplass
- ☐ Veiledning om dine muligheter på arbeidsmarkedet
- ☐ Oppfølging under studietiden
- ☐ Oppfølging etter studietiden
- ☐ Annet, fyll ut:

b) Trygdekontoret

- ☐ Informasjon om rettigheter
- ☐ Utarbeidelse av handlingsplan (attføringsplan)
- ☐ Veiledning om dine muligheter til skole- eller studieplass
- ☐ Veiledning om dine muligheter på arbeidsmarkedet
- ☐ Oppfølging under studietiden
- ☐ Oppfølging etter studietiden
- ☐ Annet, fyll ut:

16. Har du vært i ordinært arbeid etter at du sluttet på den siste skolen/kurset du gikk på ? Sett bare ett kryss

- ☐ Nei
- ☐ Ja. Antall måneder (fyll ut):

17. Har du vært i ordinær utdanning etter at du sluttet på den siste skolen/kurset du gikk på? Med ordinær utdanning mener vi skolegang som ikke inngår i attføring.

☐ Nei

☐ Ja. Type utdanning (fyll ut):

_____ i

 mnd

18. Hva var din hovedaktivitet i forrige uke? (hvis du var syk eller på ferie, kryss av for det du vanligvis gjør) Sett bare ett kryss

☐ I arbeid på heltid (30 timer eller mer pr. uke)

☐ I arbeid på deltid (mindre enn 30 timer pr. uke)

☐ I arbeid på deltid, og registrert som delvis sysselsatt på arbeidskontoret

☐ Deltok på arbeidsmarkedstiltak

☐ Arbeidsledig

☐ Arbeidssøker med status "påvente av arbeid".

☐ Under utdanning (også om du er lærling)

☐ Under utdanning (også om du er lærling) og i arbeid på deltid

☐ Hjemmeværende på heltid (hus-/omsorgsarbeid i hjemmet)

☐ Avtjener verneplikt

☐ Er uførepensjonert

☐ Jeg startet på en ny attføringsperiode.
Kan du si noe om hvilke tiltak du er på/
planlegger å starte på :

☐ Annet

19. Etter at du avsluttet skolen/kurset som ledd i attføringen, hvor lang tid gikk det før begynte på din hovedaktivitet?

☐ Under 3 måneder

☐ 3 - 6 måneder

☐ 9 - 12 måneder

☐ Mer enn 1 år

20. Dersom det gikk mer enn 3 måneder, kan du si noe om hva du gjorde i perioden fra skolen/kurset ble avsluttet til du startet på din nåværende hovedaktivitet? Sett så mange kryss som passer

☐ Var i arbeid på heltid (30 timer eller mer pr. uke)

☐ Var i arbeid på deltid (mindre enn 30 timer pr. uke)

☐ Var i arbeid på deltid, og registrert som delvis sysselsatt på arbeidskontoret

☐ Deltok på arbeidsmarkedstiltak

☐ Var arbeidsledig

☐ Var arbeidssøker med status "påvente av arbeid"

☐ Var i utdanning (også om du er lærling)

☐ Var i utdanning (også om du er lærling) og i arbeid på deltid

☐ Var hjemmeværende på heltid (hus-/omsorgsarbeid i hjemmet)

☐ Avtjente verneplikt

☐ Var uførepensjonert

☐ Fortsatte på attføring med annet tiltak.
Kan du si noe om hvilke tiltak:

☐ Annet

21. Hva var din viktigste inntektskilde det siste året før du begynte på yrkesmessig attføring. Hvis du hadde flere inntektskilder, kryss av for den viktigste.

☐ Egen inntekt

☐ Ektefelle/samboers inntekt

☐ Støtte fra foreldre eller andre

☐ Dagpenger som arbeidsledig

☐ Sykepenger

☐ Attføringspenger (også dersom du er inne på "påvente av arbeid")

☐ Overgangsstønad

☐ Sosialhjelp

☐ Lån og stipend fra Statens Lånekasse

☐ Annet

22. Hvor lenge varte din samlede periode på yrkesrettet attføring?

(antall) år og måneder

23. Hvor lenge hadde du vært på yrkesrettet attføring da du startet på skole/kurs?

(antall) år og måneder

24. Deltok du på noe annet attføringstiltak før du begynte på skolen/kurset? (f.eks hospitering etc) Hvis du ikke husker hva tiltaket ble kalt, sett opp noen stikkord om hva det gikk ut på.

☐ Ja, ett tiltak. Hvilket:

☐ Ja, flere tiltak. Hvilke:

☐ Nei

25. Hadde du noen gang vanlig lønnet arbeid før du begynte på yrkesrettet attføring? Sett så mange kryss som passer

☐ Nei

☐ Ja, feriejobb/ekstrajobb

☐ Ja, deltidsjobb. Hvor lenge?

Totalt: år

☐ Ja, vanlig heltidsjobb. Hvor lenge?

Totalt: år

26. Hva var din høyeste fullførte utdanning før du begynte på skole/kurs som et ledd i yrkesrettet attføring.

☐ Ungdomsskole

☐ Fag/yrkesutdanning i 1 år (ett eller flere grunnkurs)

☐ Fag/yrkesutdanning i 2 år (videregående kurs (VK1))

☐ Fag/yrkesutdanning i 3 år (videregående kurs (VK2))

☐ Fagbrev

☐ 3 - årig videregående skole, allmennfaglig studieretning

☐ Høgskole/universitetsutdanning i 1 - 3 år

☐ Høgskole/universitetsutdanning i mer enn 3 år

☐ Annen utdanning, antall år etter grunnskolen :

år

27. Hva er din sivile status i dag?

☐ Gift/samboer

☐ Enslig

28. Har du hjemmeboende barn under 18 år i dag?

☐ Nei

☐ Ja, ett barn

☐ Ja, to barn

☐ Ja, tre eller flere barn

29. Hvis du skulle vurdere din egen helsetilstand i dag, vil du si at den er...

☐ Svært god

☐ Nokså god

☐ Verken god eller dårlig

☐ Nokså dårlig

☐ Svært dårlig

☐ Vet ikke

30. Hvis du skulle vurdere din egen helse i dag i forhold til da du begynte på skole/kurs, vil du si at den er...

- ☐ Mye bedre
- ☐ Litt bedre
- ☐ Uendret
- ☐ Litt dårligere
- ☐ Mye dårligere
- ☐ Vet ikke

Hvis du ikke nå er i ordinært arbeid eller ordinær utdanning, trenger du ikke svare på resten av spørsmålene. Tusen takk for hjelpen!

Spørsmål 31 - 34 er for deg som var i ordinært arbeid, enten det var heltid eller deltid, i forrige uke.

Spørsmål 35 - 37 er for deg som var i ordinær utdanning i forrige uke. Med ordinær utdanning mener vi utdanning som ikke inngår som et attføringstiltak.

Spørsmål 31 - 34

Til deg som er i ordinært arbeid

31. Hvilken betydning mener du de skoler/kurs du gikk på mens du var på attføring har hatt for at du fikk den jobben du har i dag?

- ☐ Stor betydning
- ☐ Noe betydning
- ☐ Liten betydning
- ☐ Ingen betydning
- ☐ Vet ikke

32. Hva slags arbeid har du i dag?

- ☐ Butikk- eller handelsarbeid
- ☐ Kontor- eller regnskapsarbeid
- ☐ Lager- eller budarbeid og arbeid på bensinstasjon eller bilverksted
- ☐ Transportarbeid
- ☐ Rengjøringsarbeid
- ☐ Kjøkken-, kantine- eller serveringsarbeid
- ☐ Arbeid på sykehus, aldershjem, barnehage eller annet pleie- og omsorgsarbeid
- ☐ Vedlikehold av grøntanlegg eller annet vedlikeholdsarbeid
- ☐ Teknisk arbeid (også data/edb)
- ☐ Industrierarbeid
- ☐ Bygg- og anleggsarbeid
- ☐ Arbeid i jordbruk, skogsbruk eller fiske
- ☐ Annet arbeid, hva slags:

33. Hvordan fikk du den jobben du har nå? Sett bare ett kryss

- ☐ Gjennom arbeidskontoret
- ☐ Gjennom avisannonse
- ☐ Gjennom kjente
- ☐ Gjennom vikarbyrå
- ☐ Ved å ta direkte kontakt med arbeidsgiver
- ☐ Annet

34. Hva slags ansettelsesforhold har du?

- ☐ Fast ansatt
- ☐ Fast ansatt, men er i prøvetid
- ☐ I engasjement eller prosjektansatt
- ☐ Ekstrahjelp, sesongarbeid, ansatt på provisjonslønn eller timebasis
- ☐ Vikar
- ☐ Lærling, praktikant
- ☐ Annet
- ☐ Vet ikke/er usikker

Spørsmål 35 - 37

Til deg som er i ordinær utdanning.

35. Hvilken betydning mener du de skoler/kurs du har gått på mens du var på attføring har hatt for den utdanningen du nå holder på med?

- ☐ Stor betydning
- ☐ Noe betydning
- ☐ Liten betydning
- ☐ Ingen betydning
- ☐ Vet ikke

36. Hva slags utdanning holder du på med nå?

- ☐ Folkehøgskole
- ☐ Videregående skole, allmennfag
- ☐ Videregående skole, yrkesrettede fag
Linje/fag: _____
- ☐ Høgskolestudier
Skole/fag: _____
- ☐ Universitetsstudier
Grad/fag: _____
- ☐ Annet

37. Hvordan fikk du plass på den skolen du nå går på? Sett bare ett kryss

- ☐ Fortsatte på den utdannelsen jeg var på mens jeg var på attføring
- ☐ Kom inn på basis av tidligere utdanning (før attføring) og resultater
- ☐ Kom inn på basis av den utdanning (evt. også forbedringer av tidligere resultater) jeg tok mens jeg gikk på attføring
- ☐ Annet
- ☐ Vet ikke

TUSEN TAKK FOR HJELPEN !

Litteratur

- Andreassen, J. (1995), *Evaluering av lønnstilskudd for yrkeshemmede 1995*. Oslo: Arbeidsdirektoratet.
- Arbeidsdirektoratet 1997, *Kvartalsrapport* nr. 3/97.
- Berg, A. (1995), *Yrkeshemmede arbeidssøkere ved arbeidskontorene høsten 1994*. Oslo: Arbeidsdirektoratet.
- Bohrnstedt, G. W. Og D. Knoke (1982/1994), *Statistics for Social data Analysis*. Itasca, Illinois: F. E. Peacock Pub. Inc.
- Bourdieu, P. (1985), «The social space and the genesis of groups». *Theory and Society* 14 (6): 723-744.
- Brubaker, R. (1985), «Rethinking classical theory. The sociological vision of Pierre Bourdieu». *Theory and Society* 14 (6): 745-775.
- Bø, T.P. og J. Lyngstad (1998), «Arbeid» i *Sosialt utsyn 1998*: 83-98. Oslo – Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Edvardsen, R. m.fl. (1998), *På oppløpssida. Evaluering av Reform 94: Underveisrapport 1997 fra NIFUs hovedprosjekt*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Eldring, L. og J. B. Grøgaard (1996a), *Evaluering av Næringslivets fadderordning og praksisplasstiltaket*. Oslo: Fafo.
- (1996b), *Evaluering av hospiteringstiltaket for yrkeshemmede*. Oslo: Fafo.
- Elster, J. (1983), *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freud, S. (1948/1987), *Kulturens byrde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ford, M. (1993), *Attføring til arbeid? En oppfølgingsundersøkelse av forsøk på yrkesmessig attføring*. Oslo: Institutt for sosialforskning.
- Greene, W. H. (1993), *Econometric Analysis*. New York: Macmillan

- Grøgaard, J. B. (1993), *Skomaker bli ved din lest? En analyse av ulikhet i utdanning og arbeid blant unge menn på 80-tallet*. Oslo: Fafo.
- Grøgaard, J. B. (1997a), «Oppfølgingstjenestens målgruppe – hvordan er den sammensatt?» I Egge, M. Og T. Midtsundstad (red.) (1997: 51-78, *Evaluering av oppfølgingstjenesten i Reform 94*. Oslo: Fafo.
- Grøgaard, J. B. (1997b), «Historien som har fått vasket seg? Om oppfølgingstjenestens målgruppe – rekruttering og tiltak første skoleår». I Lødding, B. og K. Tornes (red.) (1997: 177-216), *Idealer og paradokser. Aspekter ved gjennomføringen av Reform 94*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Grøgaard, J. B. (1997c), *Sosial bakgrunn – et mangehodet troll. Hvorfor har sosial bakgrunn så stor betydning for gutters utdanningsvalg? Et forsvar for verdiforklaringen*. Oslo: Fafo.
- Grøgaard, J. B. (1997d), «Hvorfor virker kvalifiseringstiltak for arbeidsledig ungdom bedre i privat sektor enn i offentlig sektor?» *Søkelys på arbeidsmarkedet* 14: 145-156.
- Grøgaard, J. B. (1998), *Forsvaret mot arbeidsledighet. Effekten av Voksenopplæringens kursstilbud under og etter militærtjenesten*. Oslo: Fafo.
- Hellevik, O. (1984), *Introduction to Causal Analysis. Exploring Survey Data by Cross-tabulation*. London: George Allen & Unwin.
- Heritage, J. (1984), *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Hobæk, T. og M. Kjelsrud (1993), «Arbeidsledighet» i *Sosialt utsyn 1993*: 189-201. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Holgersen, G. (1992), *Tilbake til arbeid? Folketrygdens regler om ytelser under attføring med hovedvekt på de sentrale vilkår*. Bergen: Alma Mater forlag.
- Holm, S. (1996), *Fra attføring til uførepensjon – hva påvirker utfallet?* Oslo: Rikstrygdeverket, Utredningsavdelingen.
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (1997), «The Transition from Initial Education to Working Life. The Norwegian Country Report to the OECD».
- Kutsar, D. (1996), «The Imprint of the Transformation on Living Conditions in Estonia». I Grøgaard, J. B. (red.) (1996: 11-18), *Estonia in the Grip of Change*. Oslo: Fafo.

- Liao, T. F. (1994), *Interpreting Probability Models. Logit, Probit, and Other Generalized Linear Models*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage Pub. Inc.
- Merton, R. (1975), «Structural analysis in sociology». I Blau, P. (1975), *Approaches to the Study of Social Structure*. New York: The Free Press.
- Nergaard, K. Og T. Aa. Stokke (1996), *Midlertidige ansettelse i norsk arbeidsliv. Hvor mange, hvem, hvor og hvorfor?* Oslo: Fafo.
- NOU 1976: 58, «Attføringsarbeidet. Om målsettinger og virkemidler».
- Norusis, M. J (1990), *SPSS Advanced Statistics Student Guide*. Chicago, Illinois: SPSS Inc.
- Piaget, J. (1970), *Structuralism*. Maschler, C. (red.). New York: Basic Books.
- Polanyi, K. (1944/1957), *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Skjersli, S. Og P. O. Aamodt (1997), «Effekten av Reform 94 på sosiale skjevheter i valg mellom allmennfag og yrkesfag». I Lødding, B. Og K. Tornes (red.) (1997: 256-276), *Idealer og paradokser. Aspekter ved gjennomføringen av Reform 94*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Statistisk Sentralbyrå (1992), «Standard for næringsgruppering». *Standarder for norsk statistikk*, Oslo-Kongsvinger.
- Statistisk Sentralbyrå (1993), «Klassifikasjon av sykdommer, skader og dødsårsaker». Norsk utgave av ICD-9. *Standarder for norsk statistikk*. Oslo-Kongsvinger
- Statistisk Sentralbyrå, «Arbeidsmarkedsstatistikk 1994».
- St. meld. nr. 64 (1982-83), «Om arbeid for yrkeshemmede».
- St. meld. nr. 39 (1991-92), «Attføring og arbeid for yrkeshemmede. Sykepenger og uførepensjon» (Attføringsmeldingen).
- St. meld. nr. 35 (1994-95), «Velferdsmeldingen».
- Torp, H. (1997), «Effektevaluering av arbeidsmarkedstiltak: Eksperimentelle versus kvasi-eksperimentelle metoder». *Søkelys på arbeidsmarkedet* 13: 205-210.
- Valen, H. Og B. Aardal (1983), *Et valg i perspektiv. En studie av stortingsvalget 1981*. SØS 54. Oslo-Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.

Ordinær skolegang for yrkeshemmede

Yrkesmessig attføring er et sentralt virkemiddel i gjennomføringen av den såkalte arbeidslinja, og på 1990-tallet har det vært sterk vekst i antall personer som er under yrkesmessig attføring.

Arbeidsmarkedsetaten organiserer ulike typer attføringstiltak, blant annet tiltaket Ordinær skolegang for yrkeshemmede. På oppdrag fra Kommunal- og arbeidsdepartementet – senere Arbeids- og administrasjonsdepartementet – har forskningsstiftelsen Fafo gjennomført en undersøkelse blant personer som ble utskrevet fra attføring med ordinær skolegang som siste tiltak i 1996. Rapporten tar blant annet opp følgende spørsmål:

- Hvem benytter tiltaket?
- Hva påvirker deltageres utdanningsvalg?
- Hvordan gjennomføres ordinær skolegang for yrkeshemmede?
- Hvordan har det gått med deltagerne i ettertid?
- Hva fremstår som mest gunstig – å benytte skolegang til å spesialisere sin spesialitet eller lønner det seg kanskje å skifte beite?

Utfallet av skolegang sammenlignes med utfallet av tiltaket hospitering i ordinær bedrift for yrkeshemmede – en undersøkelse som ble rapportert i 1996. Hvis man har merknader på helseprofilen sin, lønner det seg å prøve ut sin ervervsevne i en vanlig bedrift eller er det gunstigere å forbedre sine kvalifikasjoner først?

Fafo

Forskningsstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
<http://www.fafo.no>

Fafo-rapport 255
ISBN 82-7422-223-7